

J5983

55983

3X

1987 / 2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XV. ÉVFOLYAM

Képek a csíksomlyói Salvator-kápolna fakazettás mennyezetén

(Hajdú D. Dénes felvételei)

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XV. ÉVFOLYAM

ÉVFORDULÓK	A Márciusi Front. A magyar népfrontmozgalom zászlóbontásának 50. évfordulója (<i>Gyórfy Sándor</i>)	3
	Kájoni János emlékezete (<i>Hajdú Demeter Dénes</i>)	7
HAGYOMÁNY	Ötvenéves a magyar olajtermelés (<i>Dr. Bencze Géza</i>)	12
	Egy lengyel származású tipográfus család a középkori Magyarországon (<i>Székelly András Bertalan</i>)	16
	Győr megyei jobbágykeservek a XVII. század végén (<i>Dr. Lengyel Alfréd</i>)	17
	Holub József monográfiája Zala vármegye középkori történetéről (<i>Szabó Csaba</i>)	18
	Révai Leó egykori antikváriuma — a kortárs szemével (<i>Gazda István</i>)	20
BESZÉLGÉTES	Falu, város, civilizáció. Egyed Ákos történesszel beszélget Páll Árpád	23
	„A mi munkánk és a honismeret összekapcsolható.” Ráday Mihállyal beszélget Zika Klára	26
VÁLTOZÓ HÍRZÁRÓK	A palócföld (<i>Antalfy Gyula</i>)	28
	A hazai madárvilág változásairól (<i>Schmidt Egon</i>)	34
TÉRIS	Az alsósági evangélikus gyülekezet kurátorainak feljegyzéseiből (<i>Hanzsér László</i>)	38
	Egy szabólegény vándorlása Kiskunfélegyházától Párizsig (<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i>)	40
	Boka Károly, az alföldi cigánykirály (<i>Dr. Nyakas László</i>)	41
	Két nemzet történetirója (<i>Szárász Pál</i>)	43
	A pápai kaszinó történetéről (<i>Kövy Zsolt</i>)	44
	A bukovinai székelyek letelepítése Bács-Kiskun megyében (<i>Zorn Antal</i>)	46
HÍRŐRKA	Az 1986. évi honismereti táborok tapasztalatai (<i>Vecsei József</i>)	49
	<i>Falvak évszázadai</i>	
	A 900 éves Bakonykoppány (<i>Rácz István</i>)	51
	Évfordulós ünnepség volt Egyházaskozáron (<i>Koskai Erzsébet</i>)	52
	Falutörténeti nap Földeákon (<i>Farkas Csaba</i>)	53
	A helytörténeti nap Abonyban (<i>Temesközö István</i>)	54
	A IV. magyar névtudományi konferencia (<i>Balogh Lajos</i>)	56
	Nagy Imre íróportréi (<i>Szabó T. Ádám</i>)	57
	Buday György nyolcvanadik születésnapjára (<i>Polgárdy Géza</i>)	59
	Nemzetiségi találkozó a határ mentén (<i>Joó Rudolf</i>)	62
	A Péczeli József honismereti szakkör munkájáról (<i>Dr. Trugly Sándor</i>)	63
	A Sárospataki Népfőiskola jubileumi évkönyve (<i>Havas Gábor</i>)	66
	Agricola, Gheorghius: A bányászatról és kohászatról (<i>Dr. Krisztián Béla</i>)	68
	Szabó Júlia: A XIX. század festészete Magyarországon († <i>Molnár József</i>)	69
	Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangzó (<i>Sándor László</i>)	69
	Mindszentgodisa és társközségei monográfiája (<i>Vargha Dezső</i>)	70
	Deszk története és néprajza (<i>Dr. Mándity Marin</i>)	70
	Masits László: Szülőföldünk, a Tiszántúl I. (<i>Dr. Szamosújvári Sándor</i>)	71
	Kisvárdai történetéből '83. (<i>Tömöry Márta</i>)	71
	Elek László: Művelődés, irodalom Békés megyében I. (<i>Lengyel Dénes</i>)	73
	Debreceni vagyonleltárak, 1717—1848. (V. <i>Szathmári Ibolya</i>)	73
	Mosonmagyaróvári helytörténeti füzetek, I—XIV. (<i>Tuba László</i>)	74
	Magyar néprajzi kiadványok Szlovákiában (<i>Barna Gábor</i>)	75
	Gömör néprajza (<i>Bodnár Mónika</i>)	77
	Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I—II. (<i>Dr. Csáky Károly</i>)	78
	Komárom megye földrajzi nevei (<i>Sz. Bozóki Margit</i>)	79

Dr. Mangold Henrik balneológus emléktáblájának avatása (*Szekér Ernő*, 37.); Magyar—szlovák néprajzi konferencia Budapesten (*Liszka József*, 48.)

A népfronttörténeti pályázat értékelése (*Sipos Levente*)

A századforduló magyar építészetének újabb vidéki emlékei (*Gerle János*)
Az 1986. évi országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat eredményjegyzéke

Az 1987. évi országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat felhívása

Üzemtörténeti pályázati felhívás

Helyreigazítás és kiegészítés (*Dr. Morvay Péter*)

Honismereti Bibliográfia

II. sz. Honismereti rejtvény (*Dr. Morvay Péter*)

A borítón a nagy kócsag képe látható (*Bécsy László* felvétele)

A számot díszítő rajzok *N. Fülöp Katalin*: A magyarországi nemzetiségek hímzésmintái c. kiadvány alapján készültek.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI: **Antalfy Gyula** újságíró, Magyar Nemzet, Bp. — **Balogh Lajos** tud. kutató, MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp. — **Barna Gábor dr.** tud. munkatárs, MTA-KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen — **Bánki Horváth Mihályné dr. Molnár Erzsébet** részlegvezető, főlevéltáros, Kiskunfélegyháza — **Bencze Géza dr.** osztályvezető, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Bp. — **Bodnár Mónika**, a Gömöri Múzeum vezetője, Putnok — **Csáky Károly dr.** tanár, Ipolyság — **Farkas Csaba** levéltáros, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged — **Gazda István dr.** tud. főmunkatárs, ELTE, Bp. — **Gerle János** építészmérnök, Bp. — **Györffy Sándor** tud. főmunkatárs, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Bp. — **Hajdú Demeter** Dénes üzemgazdász, Bp. — **Hanzsér László**, a Sághegyalja Mgtsz nyugdíjasa, Celdömölk — **Havas Gábor dr.** közigazdász, Pénzügykutatói Intézet, Bp. — **Joó Rudolf** tud. főmunkatárs, OSZK Magyarágkutató Csoport, Bp. — **Koskai Erzsébet** ev. lelkész, Egyházasközar — **Kövy Zolt** könyvtáros, Református Könyvtár, Pápa — **Krisztián Béla dr.** oktatási előadó, Mecseki Szénbányák, Pécs — **Lengyel Alfréd dr.**, a Győr-Sopron Megyei Levéltár ny. igazgatója, Győr — **Lengyel Dénes dr.** a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Bp. — **Liszka József** muzeológus, Érsekújvár — **Mándity Marin dr.** főtírtkár, Magyarországi Dél-szlávok Demokratikus Szövetsége, Bp. — **† Molnár József** ny. gimnáziumi tanár, Bp. — **Morvay Péter dr.** néprajzi kutató, Bp. — **Nyakas László dr.** ny. gimnáziumi tanár, Debrecen — **Páll Árpád** újságíró, Kolozsvár — **Polgárdy Géza dr.** jogtanácsos-főelőadó, Bp. — **Rác István**, Helytörténeti Múzeum igazgató, Pápa — **Sándor László** író, Bp. — **Schmidt Egon** szaklektor, Lapkiadó Vállalat, Bp. — **Sipos Levente dr.**, szerkesztő, MSZMP Párttörténeti Intézet, Bp. — **Szabó Csaba** levéltári szakalkalmazott, Zala Megyei Levéltár Zalaegerszeg — **Szabó T. Ádám dr.** tud. kutató, ELTE-MTA, Bp. — **Szamosújvári Sándor dr.**, a KLTE Gyak. Alt. Isk. ny. vezető tanára, Debrecen — **Szárász Pál** építésvezető, Szenckirályfa — **Sz. Bozóki Margit** adjunktus, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged — **Szekér Ernő**, az MTA Bala-

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FÜR LAJOS
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
KOVÁTS DÁNIEL
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTESI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)
VECSEI JÓZSEF

toni Limnológiai Kutatóintézetének egykori tudományos ügyintézője, Balatonfüred — **Székely András Bertalan dr.** tud. munkatárs, OSZK Magyarágkutató Csoport, Bp. — **Temesközy István**, a KPM Közúti Igazgatóságának ny. munkatársa, Abony — **Tömöry Márta dr.**, a Tájak—Korok—Múzeumok Egyesületének ny. munkatársa, Bp. — **Trugly Sándor** régész, Dunamenti Múzeum, Révkomárom — **Tuba László** igazgató, Városi Könyvtár, Mosonmagyaróvár — **Vargha Dezső** levéltáros, Baranya Megyei Levéltár, Pécs — **Vecsei József** főelőadó, HNF Országos Tanácsa, Bp. — **V. Szathmári Ibolya** igazgatóhelyettes, Déri Múzeum, Debrecen — **Zika Klára** újságíró, Magyar Hírek, Bp. — **Zorn Antal dr.** tanszékvezető, docens, Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja.

ISSN 0324—7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9—11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert főigazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14—16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 87/86 62955 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető bármely hirlapkezelésű postahivatalnál, a Posta hirlapüzleteiben és a Hirlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Ára 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149).

A Márciusi Front

A magyar népfrontmozgalom zászlóbontásának 50. évfordulója

1937. március 15-én került sor Budapesten a magyar népfrontpolitika zászlóbontására a Nemzeti Múzeum lépcsőjén.

Jelképesen: kifejezve, hogy a Márciusi Front vállalja 1848. március 15-éjének örökségét — a harcot, a független, szabad, demokratikus Magyarorszáért, a feudális maradványok felszámolásáért. A Márciusi Front vállalta továbbá az új helyzet új feladatait is: a harcot a hitleri fasiszmus, a Drang nach Osten politikájával szemben — az együttműködést Európa antifasiszta erőivel.

A kibontakozó magyar népfrontmozgalom sajátossága volt, hogy induláskor nem milliós szavazótáborral rendelkező jól szervezett demokratikus *pártok* szövetsége volt, mint Franciaországban, hanem *osztályok* szövetsége, a munkásság, a parasztság, a demokratikus polgárság és a haladó értelmiség közös frontja. Eleinte inkább egyfajta „szellemi népfront”, de azzal az igénnyel, hogy minden antifeudális, antifasiszta erő szövetségének szervezete legyen.

A magyar népfrontpolitika eredményeinek szektás-dogmatikus lebecsülése, a mozgalmi dokumentumok feltárásának, részletes feldolgozásának hiánya okozhatta, hogy nagyon sokáig makacsul tartották magukat a történetírásunkban az olyan nézetek, hogy: „1937-ben Magyarországon nem sikerült a demokratikus erők tömörítése”, — „a Márciusi Front nem vált a népfrontpolitika bázisává”. Ezekkel a véleményekkel szemben a szovjet történészek által írt, Moszkvában 1975-ben megjelent Isztorija Vengrii III. kötete szerint: „A Márciusi Front mozgalma antifasiszta, demokratikus irányzatú volt. Az 1937. október 3-án elfogadott makói nyilatkozat, amit Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Veres Péter írt alá, követelte a demokratikus szabadságjogok érvényesítését az országban, a nagybirtok kisajátítását, elutasította a fasiszta faji demagógiát és a német imperializmussal szemben meghirdette a Duna-medence népeinek antifasiszta összefogását. Ezt a programot egyetértéssel fogadta az ország minden progresszív irányzata. A Kommunista Párt igen nagy jelentőséget tulajdonított a Márciusi Frontnak.”¹

Tartalmazza még a program a monopolizáció korlátozását, — „a bankok, kartellek és monopóliumok magyarságsorvasztó uralmának megszüntetését”,² — a progresszív adórendszer bevezetését a minimális munkabér megállapítását, a 40 órás munkahetet, a munkásság gazdasági-szakszervezeti szervezkedésének szabadságát, a tandíjreformot és a Duna-völgyi országok népei és nemzetiségei önrendelkezési jogának elismerését.

Hasonló álláspontot képvisel *Kállai Gyula* is. „A Márciusi Front népfrontjellegű mozgalom volt. Létrehozásában, tevékenységében a kommunisták fontos szerepet játszottak, de a mozgalom, természeténél fogva nagyon heterogén volt. Különböző politikai pártokhoz és csoportokhoz tartozó írók és politikuskok tömörültek benne, főleg a népi írók, akik a fejlődés útjait, módjait és további távlatait tekintve maguk is nagyon külön-

¹Isztorija Vengrii — III. k. 1972. 317. old. Moszkva, Nauka. (oroszul)

²A Magyar Népfront Története — Dokumentumok. Kossuth, 1977 — 100. old. (továbbiakban: MNT—D)

bőző nézeteket képviseltek.¹³ Tehát: mint minden *valóságos* népfront, tömörítette a legkülönbözőbb demokratikus erőket és irányzatokat.

Létrejött, megalakulása is a népfrontpolitika jegyében megújuló kommunista mozgalom és a radikalizálódó forradalmi parasztmozgalom képviselőinek közös műve volt. *Huszár Tibor* írja „Beszélgetések” c. munkájában: „*Donáth Ferenc* szerint közösen és egyidejűleg ért meg az elhatározás a baloldali irányultságú népi írőkban és a kommunistákban: magyar népfrontot kell szervezni.”¹⁴ Ezt megerősíti *Kovács Imre* is, aki szerint az illegális kommunista párt új módon gondolkodó képviselői elkezdtek „nemzeti keretben” is gondolkodni, népfrontpolitikát csinálni. Veres Péter, aki akkor még szociáldemokrata párttag volt, együttműködött a komunistákkal is, a népi írőkkel is.¹⁵

Szántó Zoltán, a Kommunista Párt akkori vezetője írta a Kommunista Internacionálnak küldött jelentésében: „A 12 pont megszövegezésénél azok az instrukciók játszották a főszerepet, amelyeket a demokratikus Magyarországról vívott harc érdekében megbeszélünk Donáth Ferenc elvtársal. A Márciusi Front népszerűsége állandóan nő.”¹⁶

Érdekes és elgondolkodtató *Darvas József* elemzése: „Az illegális kommunista párt a 20-as évekre és a 30-as évek elejére jellemző szektás vonásait nemcsak a nemzetközi kommunista mozgalom új stratégiájának (népfrontpolitika) a segítségével vetkőzte le, segítette ebben a falukutató mozgalom is. Még vitára készítő nézeteivel is... A hatás természetesen kölcsönös volt. A marxisták, a kommunisták is hatottak a falukutató mozgalomra. A mozgalom radikalizálódása aligha következett volna be értő támogatásuk, baráti, de mindig elvi kritikájuk nélkül. E nélkül a Márciusi Front se jött volna létre.”¹⁷

Erdei Ferenc véleménye: „Különböző társadalmi osztályok törekvései és különböző politikai tendenciák találkoztak, de ezek egy történelmi hangulatban, egy mozgalom áramlásában egyesültek.”¹⁸ „Egyeztünk abban politikailag, hogy valamennyien ellenzékiek és radikálisok voltunk. Alapjaiban kritizáltuk a meglévő társadalmi-politikai rendet és gyökeresen másfajta kívántunk a helyébe.”¹⁹

A legújabb kutatások eredményeire is támaszkodva joggal írja *Kállai Gyula* A Magyar Népfront története című dokumentumkötet előszavában: „A Márciusi Front a népfront megvalósításának első szervezeti kerete volt, amelyet a magyar munkásosztály nagy rokonszenvvel kísért és támogatott. A benne folyó politikai és ideológiai viták legális fórumot teremtettek a KMP antifasiszta egységfront programjának ismertetésére és népszerűsítésére.”¹⁰

Pintér István tanulmánya: „A KMP és a Márciusi Front” gazdag forrásanyag felsorakoztatásával sok újonnan feltárt dokumentum segítségével mutatja be a kommunisták: Szántó Zoltán, Donáth Ferenc, Révai József, Antal János, Bálint György, Béki Ernő, Haraszti Sándor, Mód Aladár, Pollner György, Rajk László, és a „debreceniek”: Fehér Lajos, Kállai Gyula, Losonczy Géza, Ujhelyi Szilárd, Zöld Sándor szerepét a magyar népfrontmozgalom zászlóbontásának előkészítésében, a Márciusi Front létrehozásában, munkájában.¹¹ További tanulmányok feladata lesz feltárni azt az utat, amelyen a Márciusi Front legális vezetői, szövívői — *Darvas József*, *Erdei Ferenc*, *Féja Géza*, *Illyés Gyula*, *Kovács Imre*, *Sárközi György*, *Veres Péter*, *Zilahy Lajos* — eljutottak a népfrontpolitika vállalásáig, az antifeudális—antifasiszta politikai harcban való aktív részvételig.

Izgalmas feladat lesz annak tanulmányozása is, hogyan jutottak el a magyar politikai és szellemi élet olyan képviselői, mint *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, *Bartók Béla*, *Déry Tibor*, *Gál István*, *Gulyás Pál*, *József Attila*, *Juhász Géza*, *Karácsony Sándor*, *Kassák Lajos*, *Kodály Zoltán*, *Kodolányi János*, *Móricz Zsigmond*, *Németh László*, *Radnóti Miklós*, *Sinka István*, *Szabó Lőrinc*, *Szabó Pál*, *Szabó Zoltán*, *Szakasits Árpád*, *Tamási Áron*, *Tóth Aladár*, *Zelk Zoltán* a Márciusi Fronttal való együttműködés, a rendezvényein való részvétel, a perbe fogott vezetői mellett való nyilvános kiállás vállalásáig.

További kutatások feladata lesz a Márciusi Front és a szomszédos országokban működő magyar nemzetiségű antifasiszta mozgalmaival való kapcsolatok, kölcsönhatások, együttműködés tanulmányozása. A *Sarló* hatása, az erdélyi fiatalok mozgalma, a Vásárhelyi Találkozó kapcsolata, *Balogh Edgár*, *Fábry Zoltán*, *Gál Gábor* hatása és kapcsolatrendszere.

1937—1938-ban a Márciusi Front folyóiratai voltak: A Válasz, a Híd, a debreceni Tovább és a győri Új Pannónia. Támogatta, eszméileg segítette a kommunista befolyás alatt működő Gondolat. Külföldről, illegálisan Magyarországra jutó példányaikkal eszmei segítséget adó kommunista sajtótermékek voltak: a Dolgozók Lapja, a Sarló és Kalapács, a párizsi Szabad Szó és a moszkvai Új Hang. Népfrontjellegű, marxista igényű sajtótermékek voltak a csehszlovákiai Magyar Nép és a kolozsvári Korunk.

A Márciusi Fronttal szimpatizált, közleményeinek helyt adott a magyarországi napilapok közül a Magyar Nemzet, a Népszava, a Szabadság, a Pesti Napló — a folyóiratok közül: a Kelet Népe, a Magyar Út.

József Attila — „az utca és a föld fia” — aki költői reprezentánsa volt a magyar népfrontmozgalomnak, írta egy feljegyzésében a Márciusi Front zászlóbontásáról: „Szívesen meghallgattam volna *Féja Géza*nak, ennek a lobogó tűző ígéhirdetőnek, fanatikus propagandistának felhevült szavait.” Később külön cikket írt a Magyar Napban: „Van-e szociológiai indoklatsága az új népies irányzatnak?” Ebben Petőfiéket, akiknek

¹³*Kállai Gyula*: A múltrol a jelennek Kossuth, 1976. 13. old.

¹⁴*Huszár Tibor*: Beszélgetések. Magvető, 1983. 109. old.

¹⁵uo. *Kovács Imre* visszaemlékezései.

¹⁶*Szántó Zoltán* jelentése a Kominternnek (MNT—D — 123. old.)

¹⁷*Darvas József*: A régi Magyarország felfedezésétől az újig. Magvető, 1982. 64. old.

¹⁸*Erdei Ferenc*: A reformkorszak epilógusa. Kelet Népe. 1941. 6. sz.

¹⁹*Erdei Ferenc*: Hőskorunk. Kelet Népe, 1941. 8. sz.

¹⁰*Kállai Gyula*: Előszó (MNT—D — 10.)

¹¹*Pintér István*: A KMP és a Márciusi Front. Párttörténeti Közlemények. 1976. ápr.

„irodalmi és politikai mozgalma kétségtelenül a kor követelményeinek egyetemes összefoglalása volt” állította példaképül, hogy „a francia népfront mintájára” tömörüljenek egységfrontba a magyar demokratikus népi és szocialista erők. Ismételten örömmel üdvözölte a Márciusi Frontot, mert az „határozott, demokratikus követelésekkel lépett a nyilvánosság elé.”¹²

Bálint György véleménye: „A Márciusi Front ellenségének tartja mindazokat az áramlatokat, amelyek Magyarországon a fasizmus valamelyik formáját akarják meghonosítani. A Márciusi Front a demokratikus és szociális Magyarorszáért harcol, nagytöke- és nagybirtokellenes, ragaszkodik a dolgozók szervezeteinek teljes szabadságához.”¹³

Darvas József egykorú véleménye: „A legelső feladat — a teljes történelmi-társadalmi fordulat megteremtése. Ez csak a munkásság, a parasztság és a haladó értelmiség hármasszövetségének eredménye lehet.”¹⁴

A mozgalom programjának summáját a makói kiáltvány 1937 őszén így foglalta össze: „Népi demokráciát akarunk! Akarjuk ezt az emberiséget, az egyenlő jogok és kötelezettségek elvének alapján. Akarjuk azért, mert meggyőződésünk és tapasztalataink szerint csak a dolgozó néposztályoknak az állam életébe való hatóságosabb bekapcsolásától remélhetjük a megpróbált magyar nemzet szellemi és anyagi megzsmosódását. Valljuk, hogy csak az alulról felépített politikai nemzet tudja képviselni a széles néprétegek érdekeit. E népet érettnak és hivatottnak tartjuk arra, hogy önmagát kormányozza.”¹⁵

Szántó Zoltán már idézett jelentésében hangsúlyozta, hogy a makói találkozón részt vettek „a Szociáldemokrata Párt, a Kisgazda Párt, a Kossuth Párt képviselői is, a demokratikus folyóiratok és újságok szerkesztői. A Márciusi Front programját újból meghirdették, értelmezték, megvédték. Elhatározták, hogy kiadnak egy brosúrát, a demokratikus választójog, a sajtószabadság, és a gyülekezési szabadság fontosságáról. A broszúra el is készült, de a kéziratot egy házkutatás alkalmából írójánál megtalálták és elkobozták.”¹⁶

Hűség lefelé — ez volt a Márciusi Front jelmondata. Illyés Gyula a Magyarok előszavában így nyilatkozott a Márciusi Frontról: „E mozgalom idején kezdett összetoborzódni az a fiatal gárda, amely kutatásai során az ország csaknem minden régi és új kérdését felvetette, megoldást sürgetett, üldözöttesté vált. Közös ifjúságunk emlékéül az egykori közös célok emlékeztetőjéül nekik ajánlom munkámat.”¹⁷

1938. január 1-én a Márciusi Front irodalmi ankétot rendezett a Zeneakadémia nagytermében. Szabó Ferenc írta erről a moszkvai Új Hangban: „A Márciusi Front Bartók—Kodály estjén a Zeneakadémián Kodály Zoltán a »Felszállott a páva« bemutatójáról nyíltan leszögezte a Márciusi Fronthoz való csatlakozását. Új műve számára adott annak a népből fakadó mélyesleges gyűlöletnek, mely évszázadok óta parázslék a parasztságban az úri politikát megszemélyesítő megyeháza ellen.”¹⁸

Erdei Ferenc mindeddig kevés figyelemre méltottnak műveiben: — Kossuth Lajos azt üzené — foglalta össze a Márciusi Front programját: „Együtt haladni Európával, felfüggni az emberiségnek azokra a csúcspontjaira, amelyekre boldogabb népek már eljutottak, de a magunk erejéből és a magunk törvényei szerint. Hallható lenni az európai harmóniában, de a saját szavunk zengésével és színeivel. . . Merni kell szabadnak lenni és merni kell minden elnyomatás és minden szolgaság ellen lázadni. Merni kell akkor is, ha minden vesztetnek és reménytelennek látszik, mert csak az veszett el, és annak az élete reménytelen, aki maga mond le róla, és maga hajtja a fejét járomba.

Kossuth Lajos azt üzeni, hogy soha el ne felejtjük: nincsen szabad hazá, ha a nép nem szabad a házában.”¹⁹

Révai József egykorú véleménye szerint: „A Márciusi Frontot körülvevő szimpátia-megnyilvánulások az ország minden részében mutatják, hogy van a mai Magyarországon egy demokratikusan, becsületesen, népi módon gondolkodó intelligencia. A Márciusi Front jelentése abban áll, hogy szoros kapcsolat tudott találni széles paraszti tömegekkel. Az értelmiség a munkásság és a parasztság osztályaival összeforrvá, azok szolgálatában fontos motorja lehet az új Magyarorszáért folyó harcnak.”²⁰

1938 tavaszán egymást érték a Márciusi Front elleni kormányintézkedések. Betiltották az 1938. március 15-ére tervezett kecskeméti találkozót és a debreceni márciusi ünnepséget. Egymást érték a Márciusi Front vezetői elleni perek. A Hid és a Válasz közölte a Márciusi Front újabb kiáltványát — Mit kíván a magyar nemzet? — Megalkotásáért Erdei Ferenc és Fejta Géza két hónapi, Illyés Gyula, Kovács Imre és Sárközi György 1 hónapi fogsázbüntetést kapott. Veres Pétert is ismételten letartóztatták. Különösen kifogásolták a kiáltvány következő mondatait: „Meg akarjuk teremteni a magyar nép igazi egységét. . . Nem akarjuk megbontani az osztálytudatos munkásság sorait, sőt inkább keressük a velük való együtt-haladás útjait. Egyetértünk társadalomkritikájukkal és együtt érzünk felszabadulási törekvésükkel. . . Azokkal szemben pedig, akiknek jó így ez az ország ahogy van, s továbbra is görcsösen ragaszkodnak uralmukhoz, bizvást vállaljuk a harcot. Ebben a harcban tönkretehetnek, bebörtönözhetnek, üldözhetnek bennünket, eszméinktől eltéríteni nem fognak soha.”²¹

¹²J. A. (József Atila): Márciusi Front. Szép Szó 1937. ápr. — Magyar Nap 1937. júl. 15. (in. összes Művei III. k. Akadémia, 188. old.)

¹³Bálint György: Baloldali mazochizmus vagy szektedemokrácia? Gondolat, 1937. május.

¹⁴Darvas József: Az értelmiségi fiatalok szerepéről. Tovább, 1938. április.

¹⁵A Márciusi Front kiáltványa. Várospolitikai Szemle, Makó, 1937. nov. 12.

¹⁶Szántó Zoltán jelentése (MNT—D — 123. old.)

¹⁷Illyés Gyula: Magyarok. Előszó.

¹⁸Szabó Ferenc: Az új magyar zene-művészet és a Márciusi Front. Új Hang (Moszkva), 1938. január.

¹⁹Erdei Ferenc: Kossuth Lajos azt üzené. . . Bp. — MEFHOSZ. 1939. (MNT—D — 204. old.)

²⁰Révai József (Késmárki Endre): Az intelligencia és a Népfront. Új Hang (Moszkva), 1938. július.

²¹Mit kíván a magyar nép? Hid, Válasz, 1938. április. (MNT—D — 1945. old.)

Pert indítottak továbbá a „Néma forradalom”, a „Viharsarok” szerzői ellen is. Az üldözött írók, a Márciusi Front vezetői védelmében megmozdult a haladó magyar társadalom. A magyar írók és művészek tiltakozó kiáltványa alatt első helyen szerepelt Bartók Béla neve is. „A magyar nép zenéjének zseniális kutatója nem tudott hallgatni, mikor látta, hogy börtön fenyegeti a magyar nép nyomorának kutatóit. Nevének európai súlyával fordult az üldözöttek felé.” (Bálint György)

Szót emelt az irodalmi perek ellen a Szociáldemokrata Párt, a Népszava is. „Akik a fasizmus, a hogrkereszt embertelensége ellen harcolnak az emberért, az emberért harcolnak, az emberi szellemért, a kultúráért, a szabad művészetekért, az emberibb emberért, a tiszta humánúmrért, — a szabadságért, amely nélkül nem érdemes élni és amely nélkül nem élet az élet.” (Szakassits Árpád)²²

Pert indítottak továbbá a debreceni Márciusi Front vezetői a Tovább szerkesztői és írói ellen is. A magyar szélsőjobboldal a német fasizmus nyomására szétverte a Márciusi Front népfrontmozgalmát. A népfrontgondolat azonban tovább élt. Megmaradt a program, a 12 pont, a történelmi feladat: a munkásság, a parasztság és az értelmiség hármasszövetségének összekovácsolása „a fasizmus, a nagytőke és a nagybirtok szentháromsága” ellen. Tovább dolgoztak, működtek a Márciusi Front programját vállaló demokratikus pártok, folyóiratok, napilapok. Hatása érvényesült haladó jellegű egyházi szervezetekben is (KALOT, Soli Deo Glória, Luther Szövetség), a népfőiskolai mozgalomban. Egy egész sor irodalmi és ifjúsági kör, egyesület vállalta a Márciusi Front örökségét, köztük a Szegedi Fialatok Művészeti Kollegiuma, a győri Fialatok Rendje, a soproni Márciusi Fialatok Munkaközössége, a pápai, hőmező-vásárhelyi, kecskeméti, makói, sárospataki népfrontjellegű irodalmi körök. Közöttük kétségtelenül legjelentősebb volt a debreceni népfrontmozgalom, itt volt a legerősebb a kommunista befolyás a Márciusi Front helyi szervezetében. Ausztria náci megszállása után a magyar népfrontmozgalom új feladatait *Kállai Gyula* fogalmazta meg 1938 áprilisában a debreceni Tovább hasábjain. „Nyugat felől egy falánk és bárbar életforma döngöti kapuinkat. Ausztria annektálása teljes meztelenségében veti fel a magyar függetlenség kérdését. A fasiszta veszély nőttön nő. Meg kell teremtenünk az összes ellenzéki pártok és erők tervszerű együttműködését a néptömegek mozgósítására.”²³

Egyre fontosabb szerepet játszott a népfrontmozgalom továbbfejlesztésében a Magyar Nemzet. *Darvas József* „Tovább egy lépéssel!” c. cikkében hivatkozik arra, hogy Pethő Sándor a lap hasábjait megnyitotta „egy szélesebb körű összefogás” előtt, Ausztria hitleri bekebelezése után, amikor „közös veszélyek terhes viharfelhői alatt” él a magyar munkásosztály, a parasztság és a fasizmustól fenyegetett polgári értelmiség és a nemzeti középosztály is. Összefogást javasolt „a független Magyarország megvédésére”, egy olyan belső szövetekezést — „amelyben a patriotizmus, az aggódo és cselekvő hazaszeretet egymás mellé sodor és összetart mindenkit, aki magyarul és emberül, tehát szabadon és emberi szinten akar élni ebben az országban.”²⁴

1940 tavaszán a Kelet Népe hasábjain *Kovács Imre* így jellemezte a kialakult helyzetet: „A Márciusi Front szétesett... mégis, ma erősebb, mint valaha. Él a Márciusi Front a hű szívekben, a kitartó gondolatokban, a megoldatlan problémákban és az új generációkban.”²⁵ A cikk után a laphoz levelek tömege érkezett. *Móricz Zsigmond* írta ezek hatására a folyóirat következő számában: „Kiderült, hogy a Márciusi Front élő valóságot jelent, melyre mindenki szeretettel és büszkeséggel emlékezik, aki részt vett benne — s nem engedi elhomályosítani részvétele tiszta emlékét... Ha ekkora fájdalom van az érzékenységben s ekkora vitalitás a cselekvés akaratában, akkor meg fogják találni azok, akiknek szivügye a Márciusi Front, annak az útját s módját, hogy teljes akcióképességüket kifejthessék.”²⁶ Meg is találták, ennek bizonyosságai 1941. október 6. — 1941. november 1. — a Népszava karácsonyi száma — a Történelmi Emlékbizottság — 1942. március 15. — a Szárszói Konferencia 1943 nyarán, végül a Magyar Front létrejötte 1944-ben.

Azok közül többen, akik részt vettek 1937. március 15-én a Márciusi Front zászlóbontásában, mintegy 40—50 éven át álltak a magyar népfrontmozgalom szolgálatában. *Darvas József*, *Erdei Ferenc*, *Illyés Gyula*, *Kállai Gyula*, *Veres Péter* neve és munkássága összeforrt a magyar népfrontmozgalom történetével. A Márciusi Front tehát mégiscsak „sikerült”, bázisává, kiindulópontjává vált a magyar népfrontmozgalomnak.

Győrffy Sándor

²²*Szakassits Árpád*: Nem felel meg a valóságnak. Népszava, 1939. jan. 22.

²³*Kállai Gyula*: A népi arcvonal. Tovább (Debrecen), 1938. április.

²⁴*Darvas József*: Tovább egy lépéssel. Magyar Nemzet, 1939. aug. 12.

²⁵*Kovács Imre*: Levél a Márciusi Frontról. Kelet Népe, 1940. márc. 15.

²⁶m. Zs. (Móricz Zsigmond): A Márciusi Front mozgalmról. Kelet Népe, 1940. ápr. 1. — *Salamon Konrad*: A Márciusi Front. Akadémiai Kiadó, 1980. 180. old.

Kájoni János emlékezete

A csiksomlyói klostrom bejáratánál, az 1647. év egyik őszi napján, bebocsátásra vár egy alacsony termetű, zömök testalkatú fiatalember. Az ifjú tizennyolc éves, a Szolnok—Doboka vármegyei Kiskájon nevű jobbágyfaluban született,¹ s valószínűleg a kalotaszegi Jegénye községből érkezett a ferences barátok rendházába. Addig a kolozsmonostori jezsuita szerzetesek gondoskodtak neveléséről, akik jó eszű, különösen a zenei tanulmányokban jeleskedő tehetségnek tartották — már ekkor kitűnt orgonajátékával —, de további tanítását nem vállalhatták. A jezsuita rend fő törekvését ugyanis — az ellenreformációt — az erdélyi országgyűlés tiltotta. Egyházi hivatásukat, néhány helyen — így Kolozsmonostoron — világi papokként továbbra is folytathatták, de papokat nem képezhettek. Mivel pedig az ifjú Kájoni János tántoríthatatlanul ragaszkodik eredeti szándékához, a zene és az irodalom műveléséhez, a római katolikus papi hivatást választja. Célja elérésére nem marad más megoldás, mint a Hargita keleti oldalán, a Kíssomlyó tövében meghúzódó ferences kolostor. Választását erősen befolyásolta családi kapcsolata is: testvére, Kájoni Judit Csikszerezdába ment feleségül Rácz István nemes székely emberhez.² Akik az ifjú szerzetesjelöltet útjára bocsátották, tudták: a csiksomlyói barátok között nemcsak kiváló tanítómesterekre talál majd, felismert képessége kifejtésére, de a barátoknak is nagy szükségük van tehetséges, és építkezési terveikhez erős, fiatal munkatársra.

A ferenceseknek már 1233-ban rendtartománya működik Magyarországon,³ közülük az 1280-as években,⁴ néhányan megtelepednek Erdélyben is. Itt, a reformáció elterjedése előtt, több helyen megvetik a lábukat, rendi közösségeket létesítenek.⁵ A leghíresebbet, a csiksomlyóit 1339-ben alapítják.⁶ A kolostor életében különösen az 1442-es és az 1567-es esztendők hoznak gyökeres változásokat. Az első esemény — a rendház krónikája szerint — a közösség gazdasági életét helyezi biztonságosabb alapokra, általán, hogy Hunyadi János bőkezű alapítványt tesz a marosszentimrei győzelem emlékére. A második dátum János Zsigmond unitárius erdélyi fejedelemmel szembeni sikeres ellenálláshoz fűződik. A fejedelemmel történt megütközés döntően meghatározta Csiksomlyó további fejlődését. Ettől az időponttól vált a kolduló barátok szegényes kolostora a székelyföldi katolikusok vallási és kulturális központjává. Hatása kiterjedt — mind a mai napig — a Kárpátok keleti lejtőjén túl élő, s a reformációtól érintetlen moldvai magyarokra is.

János Zsigmond 1567-ben több ezer fős sereggel támadt a csiki medencében élő székelyekre. Az unitárius hit felvételére akarta — fegyverrel — rábírnai a népet, de a hit változtatása mögött, a székely szabadságjogok korlátozása húzódott meg. A székelység ellenállt. A hagyomány szerint a csata úgy zajlott le, hogy a férfiak — néhány száz fő — a Hargita hegyén lévő Tolvajos-tető egyik völgybe hajló keskenyebb szakaszán, mindkét oldalon előre elfűrészelték az utat szegélyező fenyőket. Aztán fejszével elrejtöztek az erdőben. Eközben az asszonyok a kolostor templomában imádkoztak, egy művészi kivitelű, faragott Madonna-szobor előtt. Ahogy a támadók beértek a kiválasztott útszakaszra, a fejszések előre rohantak és megdöntötték a befűrészelt szálfákat. Rá a támadókra. Az ütközet a csikiak győzelmével végződött.⁷ Ennek emlékére 1567-től a csiksomlyói kolostor látogatott búcsújáró helyé vált. Évszázadokra színhelye lett a katolikus székelyek és moldvai csángómagyarok évenkénti *tömeges összejövetelének*.

A XVI. századvég és a XVII. század első évtizede sok megpróbáltatást mért a barátokra,⁸ de ezeket a csapásokat szorgos munkával hamar kiheverik. Már az 1640-es esztendő ismét fellendülést hoz: az erdélyi ferencesek önálló egyházszerkezetet kapnak. VIII. Orbán pápa engedélyezi a *Szent István királyról elnevezett Őrség* (Custodia) megalakítását.⁹ Az újonnan létesített Őrség anyaháza: Csiksomlyó. Hozzá tartozik még — az időben bosnyák szerzetesek lakta — maroszeiki Mikháza, majd később Gyergyószárhegy és Eszternek is.

Kájoni János bekapcsolódása a rend munkájába olyan időszakra esik tehát, amikor fölöttébb szükség van jól képzett, sokoldalú szerzetesekre, s amikor fénykorának kezdetét élte a székelyföldi kolostor. Az ifjú kiképzése a bevett gyakorlat szerint történik: a próbaév letöltése után, 1648. szeptember 17-én magára öltethi a ferencesek szürke kámszáját, majd újabb év elteltével Somlyó Miklós gvardián előtt leteszi az

¹Domokos Pál Péter: ... édes Hazámnak akartam szolgálni ... Szent István Társulat. Bp. 1979. 103. old.

²Szépdi János: A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai. Irodalomtörténeti Közlemények. Bp. 1909.

³Szabó György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp. 1921. 62. old.

⁴U. o. 104. old.

⁵1523-ban a marianusok erdélyi őrsége Besztercén, Szebenben, Szászvároson rendelkezett convent-el, a salvatorianusoknak pedig Kolozsvárott, Felfalun, Tövisen, Vajdahunyadon, Marosvásárhelyen, Medgyesen, Fegyérgházán, Brassóban, Csiksomlyón — ez utóbbihoz tartozott a moldvai Bákó is — volt telepük. A reformáció után Csiksomlyó kivételével megszűntek.

⁶Szabó György Piusz: i. m. 226. old.

⁷Boros Fortunát: Csiksomlyó a kegyhely. Kvár, 1943. 83. old.

⁸Mihai Viteazul havasföldi hűbères fejedelem 1600-ban felégeti a kolostort, 1610-ben pedig a besztercei országgyűlés mintegy öt évig elvitatja a ferencesek jogát a kolostorra.

⁹Boros Fortunát: Az erdélyi ferencendiek. Kvár 1927. 75. old.

¹⁰Szépdi: i. m.

ünneplés szerzetesi fogadalmat.¹⁰ A kolostorban ebben az évben indítják először a *növendékek házá*t, ahol egy évig tanulnak az újoncok. Innen jutottak tovább a rendtartomány más iskolájába, mindenki érdeklődési köre, tehetsége szerint. Kájoni Nagyszombatba kerül. Az ellenreformáció, de egyben a korai barokk művészet és kultúra fellegvárába, az egyetemi városba. A ferencesek rendje az általános lelkesítő teendők mellett főként *gregorián zenére* és a prédikációhoz szükséges *szónoklatra* képezi ki tagjait. Pázmány városában mindezt a legmagasabb színvonalon oktatják. Bölcsészetet és teológiát tanul, közben főként zenei képességét fejleszti tovább. Későbbi munkái tanúsítják: már ekkor megpróbálkozik önálló *zene-szerzéssel*. Megismerkedik a kor kiváló zeneszerzőivel, akik akkortájt Nagyszombaton megfordulnak. Fel-táru előtte az akkor ismert *kódexirodalom*, a nyugat-európai kolostorok művészete, irodalma. De emellett megismeri a hazai műveket, az egyház nyelvéen: latinul, és a nép nyelvén: magyarul írt alkotásokat is — verseket, himnuszokat, zsoltárokat, kivált az énekes alkotásokat. Elsajátítja a korabeli hangjegyzést, az Ammerbach-féle lejegyzés gyakorlatát. Ez majd Csiksomlyón és Gyergyószárhegyen — működése másik állomásán — válik hasznára, s elősegíti főműve, a *Nagy zenegyűjtemény* (Kájoni Kódex), és a nyomtatásban is kiadott *Cantionale Catholicum* létrejöttét.

Pappá szentelése Nagyszombaton történik 1655. szeptember 5-én.¹¹ Hazatérése után tovább javul a Szent Istvánról elnevezett Órség helyzete: távollétében, 1653-ban, az erdélyi országgyűlés törvényben szabályozza, erősíti meg a barátok működési körét. A ferencesek tevékenységét engedélyezik, a jezsuitákat azonban kiltják Erdélyből.¹²

Zenei talentumával egyidőben jelentkezik irodalmi tehetsége is. Már nagyszombati tanulmányai előtt megbízzák a rendház történetének írásával, az úgynevezett Fekete könyv vezetésével. Ebben az erdélyi Órség — kivált a csiksomlyói rendház — történetét veti papírra, 1650-tól 1684-ig. Írása „nemcsak szoro-zan vett rend történet, amely megeleghen napok krónikaszorú felsorolásával, hanem egyik elsőrangú for-rásmű a XVII. század vallásügyi, politikai és művelődésügyi viszonyainak megismerésére. Inkább Kájoni emlékiratainak látszik, mind a rend történetének, s így természetesen annál becsesebb.”¹³ Nem sokkal haza-térése után pedig elkészíti első irodalmi munkáját: Aranyos ház címmel *magyar nyelvű* imádságos könyvet ír. Ezzel az írásával veszi kezdetét az a nemes törekvése, mely később egész életművét áthatja, és őszinte hazafiságának meggyőző tanújele: *anyanyelvű irodalmat* adni a *székely és csángómagyar* nép kezébe. Ilyen irányú munkálkodása, ennek sokoldalú gyümölcse emeli ki korának más egyházi férfiai közül, ezek az alkotások teszik a *népi gyökere* magyar kultúra — különösen a keleti magyarság — jelentős személyiségévé.

Rendtársai korán felismerik kiemelkedő tehetségét — különösen a csiki származású Domokos Kázmér, a későbbi püspök, értékeli képességét — és megfelelő feladatokkal látja el. Fontos megbízást teljesít 1659-ben is: orgonát vásárol a kolostor számára. Az eperjesi származású neves orgonakészítő, János mes-ter, méretben és teljesítményben csodálatos hangszert alkot, Brassóban, a prázsmári szászok számára. Elkészülte után azonban mégsem kerül az erődtemplomba, mert a szász polgárok sokallják az árát. Adomá-nyok révén a csiksomlyói barátok szerzik meg. Kájoni, aki ért az orgonapítéshez is, mert Nagyszom-batban ezt is gyakorolhatta, személyesen hozza Csiksomlyóra, két szekéren. Később a szerzet új kolostor-raiban maga is épít orgonákat, így Székelyudvarhelyen, Mikházán és Gyergyószárhegyen. De tudását az anyakolostorban is lesz alkalma gyakorolni. 1661-ben betörnek Csikba a tatárok, szörnyű pusztítást, öldöklést visznek végbe a falvakban. Több barátot, akik nem tudnak idejében elmenekülni, megölnek, má-sokat fogságba vetnek. A templomot és kolostort felégetik, mindkettő tetőzete elpusztul és jobbára a lán-gok martalékává válik a belső berendezés. Az orgona csaknem teljesen megsemmisül. Kájoni vállalkozik az újjáépítésére. Munkája eredményét, egy általa az orgonában elhelyezett, később fellelt, tábla felírásá-ból ismerjük: „... Anno 1664 esztendőben a romlás után pro Gloria Dei megcsináltam újólag, helyben ál-lítottam fel építettem és meg corrigáltam...”¹⁴ Ugyanebből az adatból tudjuk meg: ekkor már gvardián (házfőnök) az Órség legfrissebb rendházában, Gyergyószárhegyen. Itt egy újabb szakterülettel foglalko-zik, a „chirurgus”-ság tudományával, a gyógyítással. Gyógyfüves könyvet írt, a *Magyar Herbarium*-ot. Könyvét külföldi példa alapján állítja össze. Jól ismerte és könyvtára számára megszerezte Dorstenius

Csiksomlyó és a kolostor látkepe (Hajdú D. Dénes felvételei)

Kajoni János mellszobra a csíksomlyói kolostor udvarán

A sorsdöntő ütközeteket megőrkítő emlékoszlop a kolostor bejáratánál

Theodoricus-nak az *Ortus Sanitaris* című, még 1540-ben készült, gyógynövénytarát. Ehhez kötötte hozzá — így találták meg később rendtársai — saját, 82 oldalas munkáját, melyből „nem nehéz megállapítani, hogy írója nagyon közel állott az élethez és nemcsak a lelkek vizsgálatásával tett eleget felebaráti és papi kötelességének, hanem a test fájdó sebeit is szívesen gyógyította.”¹⁵ Az „egészség forrását”, ezt a korabeli orvosi könyvet, pontos és szabatos magyar fogalmazással, a kor orvosi színvonalának megfelelő szakszerűséggel készíti el. Megtaláljuk benne az Erdélyben fellelhető „244 gyógynövénynek ismertetését, latin és magyar elnevezését, leírását, hol és mikor lehet találni, tehát lelőhelyét és idejét adja. Megmondja azt is, milyen betegség ellen lehet használni”.¹⁶ Könyve tehát a magyar népi gyógyászat úttörő alkotása. Orvostörténeti és gyógyszerészeti jelentősége felbecsülhetetlen. Leírása azonban nem csupán gondosan összeállított gyűjtemény. Kajoni, mint szerzetes, rendszeresen kezelte rendtársait és a hozzá forduló betegeket. Tehát nem csak egy művelődéstörténeti munkával állunk szemben, hanem a gyakorló orvos maga készítette, tapasztalatokon csiszolódott szakmunkájával. Kajoni a gyógynövények tulajdonságait a népi tapasztalat elsajátítása révén ismerte meg.

Tudományos, orvos-gyógyszerészi, irodalmi és zeneművészeti ténykedése mellett, emberi tulajdonságai is kitűnt. Úgyes szervező volt, prédikációért, melyeket Egyházi szent beszédek címmel jegyzett le, és 461 oldalas kéziratban maradt fenn, egyaránt kedvelték rendtársai és az egyszerű nép: „... halk, finom, lefojtott indulatú ember, ki a lármás dolgokat elkerülte.”¹⁷ Az emlékeztes 1661. évi tatárbetörést követően — amikor bizonyos több munkája megsemmisült — rendi tanácsosnak választják, a kolostorok újjáépítését irányítja. A választás arra utal, hogy jártassággal rendelkezett az építészetben is. Az 1671. év elején

¹⁵U. o.

¹⁶Approbatæ Constitutiones 5. artikulusa rendelkezik a katolikus vallás hirdetéséről és a szerzetesek működéséről.

¹⁷Seprődi: i. m.

¹⁸Boros Fortunát: Csíksomlyó a kegyhely 1943. 110. old.

¹⁹A Hírnök. 1922. 437. old.

²⁰U. o.

²¹Pásztorú, 1926. 320. old.

Gyergyószárhegyen tevékenykedik, mint gvardián, amikor egyenesen az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály bizza meg *diplomáciai küldetéssel*. Az ismert portestáns prédikátort, Czeglédi Istvánt a bécsi udvar bebörtönzi. Kiszabadítása érdekében — a fejedelem kívánságára — Kájoni jár el Pozsonyban a ferencseknel és Nagyszombatban az érseknél. A csiki iskolák ügye, Domokos Kázmér gvardián jóvoltából, 1667-ben forduló ponthoz érkezik. A már működő népiskolát gimnáziumi szintre fejlesztik a somlyói kolostorban.¹⁸ A felsőfokú iskola igényli a tankönyveket. Kájoni Jánost a csiki ferences káptalan 1675. augusztus 25-én megválasztja a Szent István királyról elnevezett Őrség vezetőjének, s Gyergyószárhegyről visszatér az anyakolostorba. Még ez évben hozzákezd egy *nyomda* szervezéséhez. Az iskola és a nép számára kíván, anyanyelven írt irodalmat kiadni. A következő évben már két kiadványa is elhagyja a sajtót, mindkettő saját műve. Elsőként a *Cantionale Catholicum* készül el. Ez az énekgyűjtemény, melyet évszázadokon keresztül használnak Székelyföldön és Moldvában — és lényegében használják napjainkban is —, 820 éneket tartalmaz. Ebből 560 magyar, a többi latin nyelvű. A könyv kotta nélkül jelent meg, a kis nyomda nem rendelkezett hangjegyrásra alkalmas eszközökkel, ezért csupán utal a dallamokra. Domokos Pál Péter 1979-ben megjelent művében — több évtizedes kutatás eredményeként — pótolja ezt a hiányt.¹⁹ Ugyancsak abban az évben lát napvilágot *Aranyos ház* című munkája is.

A Salvator-kápolna korusdeszkázatán Szent István és Szent László királyok fogják közre a Patrona Hungariae alakját

Kinyomtatott énekeskönyvének előzménye, alapja, a *Nagy zenegyűjtemény* vagy más néven *Kájoni Kódex*. A kéziratot már 1634-ben megkezdte Seregély Mátyás és Tasnádi Bálint jezsuita szerzetes,²⁰ akik Kájont a csiksomlyói kolostorba ajánlották, és akikkel zenei tudását megalapozta. A kódex tőlük került Kájonihoz, használatra és továbbfolytatás végett. A gyűjteményben megőrzött páratlanul gazdag szöveg, ezek különböző variációja becses érték. Lapjain több magyar *táncdallamot* — ami ez időben ritka — továbbá két „oláh” és két cigány táncot is találunk. A kódex legfontosabb kéziratunk a XVII. századból.²¹ A *Cantionale Catholicum* másik bőséges forrása, az akkori kézirat énekeskönyvekből ered. Ezek közé tartozik: Petri András, Czerey János, Mihál Farkas, Zempléni János²² és a gyér számban, a két hazában megjelent és használt énekes kéziratot könyvek, mint Göncz György 1654-ben kiadott műve és az 1651-es *Cantus Catholicus*.²³ A népi irodalmat szolgálta az 1678-ban Csiksomlyón kinyomtatott — Kájoni által összeállított — *Calendarium* is.²⁴

A szakirodalom 23 Kájoni művet tart számon — magyar és latin nyelven írt munkák —, többségük kéziratban maradt. Főként zenei tárgyuak, akad köztük azonban — a már említettekén kívül — szép-irodalmi jellegű is, így a *latin magyar versgyűjtemény* valamint a *Hymnarium*. Ezekben, fordítások mellett, eredeti, magyar nyelvű alkotások is találhatók. Seprődi János, aki személyesen tanulmányozhatta a versgyűjteményt, megállapítja: „Vannak ebben Kájonitól magától eredő költemények . . . vannak tőle nagy számmal fordítások. Az egész könyv eredetileg, úgy látszik, éppen a fordítás céljaira volt berendezve: a lap bal hasábján van a latin szöveg, vele szembe a megfelelő magyar. E gyűjtemény, mint forrásmű is a legnagyobb mértékben megérdemli figyelmünket. *Kájoninál a maga korában senki jobban és pontosabban nem ismerte a régi és akkori hymnus-irodalmat*”.²⁵

A Salvator-kápolna, a búcsújárás egyik állomása

Feszület a Salvator-kápolna mellett — népi kőfaragó munkája

Vegyük hát sorra: mit alkotott Kájoninak? Kétségtelenül zenei munkássága a legjelentősebb, ezen belül volt *organista, orgonaeépítő és zeneszerző*, s ha mai fogalommal határozzuk meg, *gyűjtött népzeneét*. Itt *verset, műfordított, orvosolt és gyógyszerészkedett*, működött *építéssként, alapított nyomdát és írt történelmi krónikát*. Am mindezekben felül még két kevésbé ismert területen is jeleskedett. „Simon Jucundian tartományfőnök, 1878-ban Csíksomlyón valami félreeső zugolyban megtalálta Kájoninak saját festésű, 1673-ból való pergamenre írt arcképét”.²⁶ Tehát festett is, mégpedig arcképe tanúsítja: tehetségesen. Nincs okunk kételkedni abban, hogy nem ez volt egyetlen műve. Ki tudja, hány alkotása vált a lángok martalékává, vagy húzódik meg a névtelenség homályában?

Írástörténetek megalapozott állítása szerint, a XVI—XVII. században, a magyar nyelvterület keleti peremén, még élt a hun-magyar *rovásírás*. Székelyföldről számtalan bizonyosságot sorakoztatnak fel ennek igazolására. Kájonitól is találunk erre meggyőző dokumentumot. Egy hittani munkába beköve megtalálták tőle „Egy régi mód szerint való Székely ABC-t, mellyel régenten a székelyek éltek”. „A csíki klastrom szerzetese két betűsort is lejegyzett. A másik, Telegdi betűsorának ismeretében íródhatott. Erede-

²⁶Az 1667-ben megkezdett gimnáziumi oktatást 1725-ig teljes gimnáziummá fejlesztik. Szabó György Piusz i. m. 277. old. — A jelenlegi csíkszerzdai liceum, a gimnázium jogutódja, 1968-ban megünnepelte fennállásának 300. évfordulóját.

²⁷Domokos Pál Péter: i. m. 154—1271. old.

²⁸Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. június 7.

²⁹A kódex értékelését és Kájonin zenei vonatkozású műveinek részletes leírását lásd Domokos Pál Péter művében és Seprődi János hivatkozott tanulmányában, valamint Jénáki Ferenc: Kájonin énekes könyve és forrásai, Kvár, 1914.

³⁰Domokos Pál Péter: Enektanítás Csíksomlyón a 18. század elején. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Magvető, 1986. 395—417. old.

³¹Pásztorúz, 1926. 320. old.

³²A nyomda kiadványaira lásd: Glócz Miksa: A csíksomlyói szentferencendi szerzetesek nyomdájában az 1662—1884-ig megjelent könyv és egyéb nyomtatványok teljes címára. Csíksomlyó, 1884.

³³Seprődi: i. m.

³⁴u. o.

³⁵Farrai Sándor: Kúskarácsontyól sülvester estig. Múzsák, Bp. é. n.

³⁶Magyar Nemzet, 1986. június 3., augusztus 27., és szeptember 27.

³⁷Seprődi: i. m.

ti betűsora azért becsebb, mert kapcsolatot mutat a Székely rovásnaptárral... Feltételezhető tehát, hogy Kájoni még fadarabról lemásolt rovásjegyek révén, természetes módon jutott a rovásírás birtokába²⁷.

Sokoldalú képességét még életében felismerték. A pápa erdélyi vikárius generálissá nevezi ki, Erdély püspökének utódlási jogával. De Domokos Kázmér halála után Kájoni nem élt ezzel a jogával, nem tartott igényt a püspöki székre, félrehúzódtott, tovább élte csiki munkáséletét. Gyergyószárhegyen halt meg 1687. április 25-én, ott is temették el.

Az elmúlt háromszáz évben többen megkísérelték elhelyezni alakját a magyar művelődés történetében, legutóbb Domokos Pál Péter állított számára méltó emléket. Az ő kutatásai révén vált világhossá előtünk az a gigászi teljesítmény, melyet ez a polihistor képességű szerzetes a XVII. században a magyar művelődésért alkotott. Igazi nagyságát ma már akkor is felmérhetjük, ha kéziratának sorsa mostohán alakult. Egy része még életében elpusztult a gyergyószárhegyi kolostor leégése alkalmával. A fennmaradt többi kézirat életútja sem mondható megnyugtatónak. Néhány már a század elején is lappangott, s amit a MTA kéziratára és a Széchényi Könyvtár őriz belőle, korántsem a legjelentősebb. A Kájoni Kódexnek — több más kézirattal együtt — őrzési helye, 1944 őszéig, a csíksomlyói kolostor volt. Belőlük számos példányt a nagyközönség is láthatott 1926-ban, Kolozsvárott, egy tipográfiai kiállítás alkalmával. A két világháború között a kódexet Szabolcsi Bence és Domokos Pál Péter is tanulmányozták. A második világháború végével azonban a Csíksomlyón őrzött kéziratoknak egynegyedére nyoma veszett. Feltételezések szerint a barátok rejtették el, mikor többségükben elhagyták Erdélyt. Félték, hogy a viszontagságos időben megsemmisülhetnek ezek a pótolhatatlan művelődéstörténeti értékek. A közelmúltban — meglehetősen pontatlan híradások alapján — arról értesülhettünk: megtalálták, befalazva a kolostor egyik épületében, 124 további régi könyvvel, ősnymatavánnyal egyetemben.²⁸ Csíksomlyóról Bukarestbe kerültek, a román központi könyvtárba. Bízunk benne: Kájoni János halálának 300. évfordulója alkalmából nemcsak a tudományos élet, de a művelt közvélemény is megismerheti ezeket a becses kéziratokat.

Kájoni János még nem foglalta el méltó helyét a magyar közgondolkodásban. Pedig nélküle hiányos nemzetű önismeretünk. Seprődi írta róla a század első évtizedében: „... egyet eddigi ismereteink alapján is elmondhatunk róla: nincs senki a XVII. század írói között, aki nálánál hívebben kívánt volna szolgálni a magyarságnak”.²⁹

Hajdú Demeter Dénes

Ötvenéves a magyar olajtermelés

A modern értelemben vett kőolajipar születését a múlt század közepének idejére helyezik, leginkább két nevezetes eseményhez kötődően. Az első az 1857. esztendő, amikor Románia termelése révén először szerepelt a világstatisztikában a kőolaj. A másik nevezetes esemény színhelye az Egyesült Államok, ahol 1858. augusztus 27-én az első, kimondottan olajkutató gépi fúrás olajat adott. Ez az igazi születésnap, s ettől az időtől kezdve, szinte a századfordulójáig az olajipar fejlődése egyenlő az USA fejlődésével. A századunk elején kapcsolódtak csak be nagyobb mértékben a termelésbe az ázsiai és a többi amerikai államok.

A természetes kibúvákos helyein már az ősidők óta ismeretes volt az aszfalt, a kőolaj és a földgáz is. Az ókor népei a legkülönbözőbb célokra használták fel ezeket, elsősorban a hatalmas építkezéseknél, a hajózáásban, vagy a mindennapi élet gyakorlatában. A középkor folyamán a kőolaj felhasználása egyre sokrétűbb lett. A puskapor megjelenéséig a legfélelmetesebb fegyvernek, a „görögtűznek” az alapanyaga volt, de régóta ismerték világítóeszközként, az állatok betegségeire gyógyszerként. Termelésének fokozását követelte a XIX. század közepétől az egyre általánosabbá váló olaj- majd petróleumvilágítás.

A század végén a belső égésű motorok feltalálásával, majd általános elterjedésével megindult a kőolajtermékek forradalmi és világméretű felhasználása. Az életszínvonal, a gazdasági fejlettség mércéje lett, és léte vagy nem léte országok gazdasági fejlődését határozza meg. A kőolajtermékek fokozódó fogyasztása soha nem látott fejlődés és egyben komoly gondok elé állította az egész emberiséget.

A tudománytörténet az első tudományos vizsgálatokat végzők között magyar tudósokat is tart nyilván. *Winterl Jakab*, a budai egyetem tanára a muraközi olajat elemezte; 1791-ben *Martinovics Ignác* — akkor a lembergi egyetem fizikatanára — pedig a galíciai olajokon végzett vizsgálatai eredményeit hozta nyilvánosságra.

A múlt század második felében hazánkban is fellendült a termelés. Kiszállalások kezdetleges eszközökkel, kevés szakértelemmel és még kevesebb tőkével, ássott kutakból termelték Erdély és Muraköz olaját. Csak a század utolsó évtizedében indult meg az államilag is támogatott és finanszírozott, már tökére erősebb és nagyobb szakértelemmel végzett geológiai kutatás, bár a véletlen is segített abban, hogy Erdélyben kálisokutatás közben felfedezték, majd a kincstár nagy anyagi ráfordításával feltárták a század

első évtizedében Európa legjelentősebb földgázmezőjét Kissármás határában.¹ A siker hatására, valamint a hazai kőolajtermelés megvalósítása érdekében a legjelesebb hazai geológusok (Böckh János, Lóczy Lajos, Böckh Hugó) kezdeményezésére kidolgozták, majd az 1911. évi VI. tc. életrbe léptetésével kimondták a kőolaj- és földgázkutatás, valamint a -termelés állami monopóliumát.

A törvény nyitotta kapukban azonnal megjelent a külföldi tőke, de tevékenysége nem volt nagy jelentőségű az időközben kitört első világháború miatt. A háború utáni változások pedig már nem tették lehetővé a magyar államnak az addig még nem kutatott területeken a rendkívül tőkeigényes szénhidrogén-kutatásokat. Egyetlen lehetséges megoldásnak a kutatási és termelési jognak valamely külföldi vállalatra történő átruházása látszott. Végül is sikerült a cél érdekében a világ egyik legnagyobb petróleumvállalatát, az Anglo-Persian Oil Company Ltd-et megnyerni, amelynek kutatóvállalata vezetésével 1920 őszén megalkult a *Hungarian Oil Syndicate Limited* a dél-dunántúli, valamint némely alföldi területeken folytatandó szénhidrogén-kutatásra.²

A vállalat a Zala megyei Budafapuszta határában kezdte el az első fúrását, az első világháború időszakában már itt felderített geológiai szerkezetet. Az itteni, majd a ezt követő két másik — a Tolna megyei Kurd, valamint Baja határában lemélyített — fúrás is sikertelen volt, s pénzügyi helyzete megrendülésével a vállalat felhagyott az olajkutatással, noha szakemberei meg voltak győződve arról, hogy a Dél-Dunántúl területén jelentős szénhidrogénvagyonnal kell számolni.

Az alföldi területeken ezzel egyidőben folytatott kincstári kutatások sem produkáltak termelésre alkalmas mennyiségű kőolajat és földgázt, eredményük csupán az alföldi — Hajdúszoboszló, Karcag, Debrecen — termálvizek feltárása lett, kisebb mennyiségű földgázzal együtt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a dunántúlihoz hasonlóan csak a nagyobb mélységű fúrásokkal lehet eldönteni itt is az olaj- és földgázkérdést. A kincstár az ehhez szükséges anyagi eszközök hiányában, a Földtani Intézet többszöri javaslatára 1933-ban az Alföld északi peremére, a Bükk és Mátra vidékére helyezte át tevékenysége színterét.³

Ugyanebben az időszakban döntő fordulat következett be a dunántúli — és ennek hatására a hazai — szénhidrogén-kutatásokban. 1931 őszén, az akkor még csak néhány hónapos múlttal rendelkező, az európai gázkoncessziók megszerzésére alakult amerikai érdekeltségű vállalkozás, az European Gas and Electric Company (röviden: EUROGASCO) Bécsben székelő vezetői a magyar iparügyi hatóságokhoz fordultak egy nagyobb területű földgáz- és kőolaj-koncesszió megszerzése érdekében. 1933-ban a vállalat a magyar kormánnyal kötött egyezményben és szerződésben öt esztendőre megszerezte magának a jogot a dunántúli területek szénhidrogén-kutatásaira. Az egyezmény három területre osztotta fel a Dunántúlt és megszabta az e területeken végzendő geológiai és geofizikai kutatási és fúrási munkálatok sorrendjét. Az első számú területen a Szentgotthárd—Keszthely—Tapolca—Bodajk—Szentendre vonaltól északra helyezkedett el, a fennmaradó terület a Berzence—Balatonszentgyörgy vonaltól nyugatra eső második, illetve keletre eső harmadik számú területre oszlott.⁴

A fúrási pontok kijelölésénél az EUROGASCO kizárólag saját földtani és geofizikai felvételezési munkálatainak eredményeire támaszkodott, nem fogadta el a korábbi kincstári és szindikátusi felvételeket. A munkálatok során kimutatott, a szénhidrogén-kutatás szempontjából sikerrel kecsesgető földtani szerkezetekre kitűzött pontjain saját maga fúrt, az akkori időben Európában ritkaságszámba menő, modern berendezésekkel.

A fúrások sorrendje a következő volt: Sopron megyében a Mihályi—1. sz., Somogyban a Görgeteg—1. és Inke—1. sz. fúrások. Az 1935. február 20. és 1936. október között befejezett három fúrás nem hozta meg a várt sikert, noha Mihályiban később termelésbe is állított széndioxidgázt tártak fel, de földgáz mutatkozott a somogyi fúrásokban is. Ezzel el is dőlt a dunántúli szénhidrogénkérdés, bebizonyosodott, hogy e területek alkalmasak a sikeres kutatásokhoz. Az EUROGASCO tanulva a szindikátus helytelen helyzet-

A Budafapuszta—1. fúrás 1936-ban

Ömlék az olaj a kútból 1937 márciusában

felismeréséből, jelentékeny külső tőke felvételével folytatni tudta a kutatásokat, bár ennek következtében fokozatosan a legnagyobb amerikai mamutvállalat, a Standard Oil Co. of New Jersey befolyási körébe került.

Az addig sikertelen tevékenység után a vállalat a korábban kizárt zalai területekre helyezte át tevékenysége színterét. Az 1934. évben végzett saját geofizikai kutatásai értékelése alapján tűzte ki az első fúrópontot *Papp Simon* főgeológus, Lispe község határában és 1936. július 13-án megkezdődhetett a Budafapuszta—1. sz. kút fúrása.

A fúrást 1937. március 13-án fejezték be. Az első komolyabb jelek már február 9-én jelentkeztek, amikor is a mélyben lévő nyomás következtében dugattyúzás nélkül kezdett éghető gáz kiáramlani a fúrólyukból. A február végi munkák során pedig a kiáramló gázzal kevés magával ragadott olaj is felszínre került. Emiatt is *sokan a február 9-i napot tartják a magyar olaj születésnapjának*, s tulajdonképpen joggal, mivel a fúrólyukból kiáramló olajos földgáz már alkalmas volt arra, hogy a kutat termelésre is átalakítsák. A termelés a fúrás befejezésekor indult meg. 1937. március 13-án, amikor is mintegy 40 ezer m³ gázzal egy időben 6 m³ olajat is nyertek. A kiáramló gázt — a kőolajtól elválasztva — később az ugyanezen a területen végzett 2. és 3. sz. fúrás gőzkazánjainak fűtésére hasznosították. 1938. március végétől decemberig ugyan zárva volt a Budafapuszta—1. sz. kút, de újbóli felnyitása után az 1940. augusztus eleji végleges lezárásáig összesen 1332 tonna kőolajat és 3,7 millió m³ földgázt termelt.⁵

Az EUROGASCO dunántúli tevékenységével egy időben folytatódtak a kincstári kezelésben levő kutatások a Mátra- és a Bükkalján. Az 1937. márciusában kezdett Bükkszék—II. sz. fúrás is olyan jelentős olajszíntert tárt fel a mélyben, hogy erre alapozva is megindult az olaj kitermelése 1937. április 28-án.

A Dunántúlon a budafapusztai fúrás eredménye és tapasztalatai alapján biztosra vették, hogy nagyobb kiterjedésű, olajban gazdag területet fedeztek fel. Az 1937. április 14-én megindított Budafapuszta—2. sz. fúrás legfőbb célja az volt, hogy egy nagymennyiségű kőolaj kitermelésére alkalmas olajmezőt tárjanak fel. Még az év szeptemberében befejeződtek a fúrások, s a kútnak termelésre való átalakítása során 1937. november 21-én reggel a fúrólyukból ömleni kezdett az olaj. A néhány nap múlva már termelő kút hozama kezdetben napi 62—65 m³ jó minőségű, benzínben gazdag olaj volt, s vele együtt több mint 100 ezer m³ földgáz került a felszínre.

A siker után gyorsított ütemben folytak tovább a fúrások és még 1937-ben termelésbe állították a mező harmadik kútját is. A három kútból az év végéig összesen 1336 tonna kőolajat nyertek.

Magyarország 1937-ben az olajtermelő államok sorába lépett, első évi 2395 tonna (Budafapuszta 1336 tonna, Bükkszék 1029 tonna) termeléssel. Az ekkor termelt zalai olaj mennyisége még alig múlta felül az ugyancsak 1937-ben felfedezett bükkszéki olajmező termelését, de a szakemberek előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a hazai olajtermelés biztos és hosszabb távú kiépítésének a lehetősége csak Zala megyében lehetséges.

Az időközben Standard Oil érdekeltségévé lett EUROGASCO-t a kormánnyal kötött szerződés feljogosította, hogy a sikeresen feltárt olajmező kiaknázására termelővállalatot létesítsen. A közelgő háborús konfliktus ellenére a vállalat amerikai tulajdonosai — Magyarországnak a német érdekszférába esése ellenére — ragaszkodtak a kőolajmező kiaknázásához, s 1938-ban megalakították a termelővállalatot Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT) néven.⁶ Az új vállalat egy nálunk még ismeretlen iparág megszervezését vállalta, s a kutatások kiterjesztésével és fokozásával egy időben hozzájárult a termelés folyamatos menetét biztosító üzemi kiszolgálóhálózat építéséhez. Utakat, csövezetéseket, vasúti töltőállomást stb. létesítettek, s megkezdtek Kerettye község határában a tájtól akkor még oly idegennek tűnő lakótelep megalapozását.

Az ország egyik legelmaradottabb vidéke — Dél-Zala — ekkortól lett otthonadója egy korszerű, dinamikus fejlődő iparágának. Egykori zsellérek, summások, munkanélküliek és idevándorló iparosok lettek egy feltörekvő iparág első munkásai. Az egyre terebélyesedő iparág (az 1940-es évek elejére újabb olajmezőket sikerült feltárni Lovászi, Lendvaujfalu, Hahót vidékén, s kiépült a vállalat üzemi központja Nagykanizsán) egyik alakítója lett Zala iparának, ez adta nagyüzemi munkásságának a magját, s járult hozzá ekkortól, majd még inkább a felszabadulás után a megye elmaradottságának felszámolásához.

A fentiekhez még annyit, hogy a magyar olajbányászat e hősi korából néhány korabeli berendezés fennmaradt, s mint termeléstörténeti emlék a zalaegerszegi *Magyar Olajipari Múzeum* kiállításán kapott helyet. Itt látható az a Rotary—1. jelű — és a későbbi fűróberendezések gépegységeiből összeállított — gőzüzemű fűróberendezés, amellyel az 1935—1954 közötti években számos olajkutató mélyfúrást végeztek a tájon. Nem kisebb értékű ennél az eredeti kütszerelvény sem, amely a 2. sz. kút olaját hosszú évekig a felszínre hozta.

Dr. Bencze Géza

¹*Csikó Gábor*: Az erdélyi kőolaj- és földgázkutatások története. A Magyar Olajipari Múzeum Évkönyve, 1969—1974. Zalaegerszeg, 1974. 101—134. old.

²*Báhm Ferenc*: Ásványolaj- és földgázbányászat Magyarországon 1935-ig. Bányászati és Kohászati Lapok. 1939. 9. sz. 157—158. old.

³*Lóczy Lajos*: A magyar medencarendszer geomorfológiája, különös tekintettel a petroléumkutatásra. Földrajzi Közlemények, 1939. 4. sz. 387. old.

⁴*Papp Simon*: A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság földolaj- és földgázkutatásai a Dunántúlon. Bányászati és Kohászati Lapok. 1939. 9. sz. 200. old.

⁵Uo.

⁶*Papp Simon*: Nyersolajkutatás és termelés Magyarországon. Magyar Kémikusok Lapja. 1946. 6. sz. 9. old.

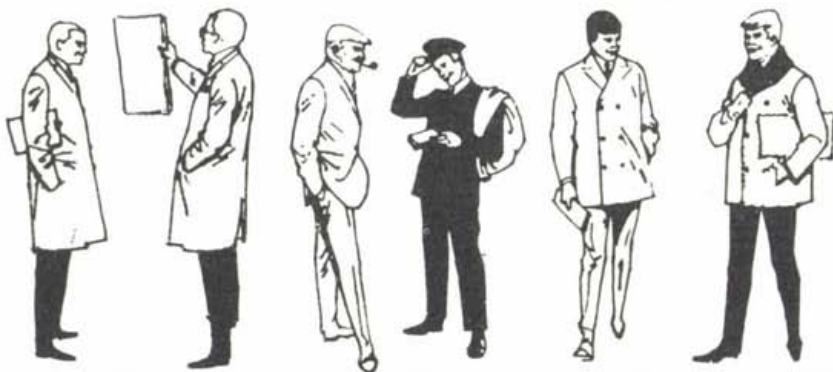

A HAZAFIAS NÉPFRONT ÚJ, SZÍNES
CSALÁDI MAGAZINJA
+ RÁDIÓ ÉS TV ÚJSÁG

képes7

Érdekes emberekről, esetekről
színes képek, riportok,
hasznos tudnivalók, ötletek,
fogyasztói érdekvédelem, divatújdonságok,
hobby, pop-rock hírek
skandináv keresztretjtvény.

*Az új színes magazint keresse
minden pénteken
az újságárosoknál!*

Egy lengyel származású tipográfus család a középkori Magyarországon

Mint az utóbbi években újraeledő hazai magyarságtudomány munkása, a szlovéniai magyarok művelődési életének tanulmányozása során olyan adatokra bukkantam, amelyek figyelemre méltóak több nép honismerete szempontjából, s talán az ithoni szakemberek körében sem igen közismertek. Egy, a történelmi Magyarország protestáns irodalom- és nyomdatörténetében is sajátos szerepet játszó család két tagjáról s munkásságukról kívánok a következőkben bővebben szólni.

A lengyelországi Poznań városában 1525 tájt látta meg a napvilágot *Raphael Skrzetusky*. A jó képességű fiatalember a mai Belgium területén sajátította el a tipográfus mesterséget, majd huszonnégy éves korában Zürichben házasságra lépett Kathrin Göldlivel. Svájci tartózkodása idején hatást gyakorolt rá a kálvini reformáció. A német ajkú közegbe való beilleszkedés érdekében eredeti családnévét *Hoffhalter*re változtatta, amellyel azt kívánta jelölni, hogy Istenben „tartja a reményt”, azaz fenntartás nélkül bízik benne. Önálló betűöntőként és mint fametsző működött, s a zürichi városi tanács 1551. szeptember 2-án adta meg számára a polgárjogot. Itt született két gyermeke is: 1550-ben Rudolf és 1552-ben Maria.

A kor szokása szerint a könyvnyomatók ritkán működtek helyhez kötötten, többségük nemesi mecénások hívására időről időre más országokban fejtette ki tevékenységét. Raphael Hoffhalter 1556-tól Bécsbe tette át műhelyét, ahol hét esztendőn át Európa élvonalába tartozó színvonalon nyomtatott, metszett és tartott fenn könyvkereskedést. Bár a jezsuitáknak is dolgozott, protestáns meggyőződésével aligha érezhette jól magát a császárvárosban. Útjának következő állomása nem véletlenül Debrecen, ahol Mélius Juhász Péter műveiben találkozhatunk betűivel.

1566-ban János Zsigmond hívására Váradra költöztette sajtóját. Itt került szorosabb kapcsolatba az unitárius vallással. A következő év már a fejedelem székvárosában, Gyulafehérvárott találta, ahol kiadványok sorát jelentette meg az antitrinitarizmus szellemében. A Szentháromsággal foglalkozó kötetei és metszetei olyan indulatokat váltottak ki volt hitsorsosai, a kálvinisták részéről, hogy 1568 elején a város utcáin, fényes nappal, a szó szoros értelmében agyonverték. Özvegye néhány hónapig még fenntartotta a műhelyt, majd a szintén unitárius szellemű kolozsvári Heltai-officina rendelkezésére bocsátván férje fametszeteit, visszavonult.

Mivel Báthori István erdélyi fejedelem 1571-ben kelt rendeletével megtiltotta a protestáns kiadványok közzétételét az uralma alá tartozó területeken, az apja hivatását folytató *Rudolf Hoffhalter* a királyi Magyarország délnyugati csücskén, Alsó-lindván próbált szerencsét. A zalai főispánt, Bánffy Miklóst, a nagy hatalmú főurat a reformáció meggyőződéséé híveként ismerték. Az ifjú Hoffhalter 1572-ben szegődött a szolgálatába, hogy a következő években három jelentős hitbizalmi munkát kinyomtasson. E művek szerzője, illetve fordítója a jőnevű, dunántúli lutheránus prédikátor, a gróf leányának keresztapja: *Kultsár György*. A Bánffy és Zrínyi családok tagjainak ajánlott kötetek a következők voltak: 1. *Az halálra való készületről rövid tanosság, melyben a körösztien embernek acki az Isten országát akarja keresni, életének rendi irattik meg*. Lyndvae, 1573. — 2. *Az ördögnek a penitentia tarto Bűnnössel való vetekedéséről: es az kétségbe essés ellen az reménségről való tanusság*. Alsó Lindván, 1573. (Urbanus Rhegius német teológus „Dialogus inter satanam et peccatorem poenitentem” c. munkájának átültetése) — 3. *Postilla, az az evangéliomoknak, mellieket esztendő által a kereszténynek gyölekezetiibe szoktac olvasni es hirdetni, Predicatio szerint való Magyarazattia, az Régi es Mostani Szentírásbéli Doctoroknak irásokbol*. Alsó Lyndvan, 1574.

Az elsőként készült mű, amely 1573. augusztus 28-án hagyta el a sajtót, kiemelkedő jelentőségű, ugyanis ípp egy évszázaddal Andreas Hess budai, latin nyelvű *Chronica Hungarorum*ának megjelenése után az

Irodalom: *Bori Imre:* A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Újvidék, 1982.; *Borsa Gedeon:* A négy száz éves alsó-lindvai nyomda és nyomdászda. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet, Újvidék, 1984. 53—61. old.; *Brumen, Niki:* A könyvnyomtatás és sajtótermékek Lendván 1573. és 1973. között. In: A lendvai kultúra egykor és ma. Lendva, 1974. 35—46. old.; *Csáky S. Piroška:* Az alsó-lindvai nyomda és nyomdánk szerepe a reformáció korában. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet. Újvidék, 1984. 62—70. old.; Lendva község közleménye. Lendva, 1981.; Régi magyarországi nyomtatványok. Bp. 1971.

első magyar nyelven nyomott könyvnek számít a történelmi Magyarország területén. Kultúr szerepét a hazai protestáns irodalom történetében Horvát János így értékelte: „Modorában nincs ugyan semmi szónokias lendület, de az a tudós szárazság sem, mely egyebek közt Melius »magyarázatait« jellemezte. Egyszerű, világos, higgadt előadás az övé; részletezőbb csak az evangéliumból olvasott egyik-másik szenttérténi szakasz előadásában... Nyelvén van valami csekély göcseji íz, de nem következtetesen. Szcenci Molnár Albert elődei között Kultúr György műveit tartotta a legkülönbeknek.”

A reformáció hitelveit népszerűsítő kötetek súlyát jól mutatja, hogy II. Miksa császár már 1574. február 7-én utasította Bánffy Miklós fivérét, Lászlót, hogy haladéktalanul üzze el birtokáról a szentháromságtagadó könyvnyomtató család sarját. Bár a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Bánffy László, Bornemisza Péter támogatója, meggyőződéses protestáns lévén vonakodott az uralkodó parancsának végrehajtásáról, Hoffhalter jobbnak látta távozni a birtokról.

Rövid ideig a szigetvári hős fiának, Zrinyi Györgynek drávavásárhelyi udvarában tartózkodott, majd édesapja működése színhelyei irányába vette útját. 1577-től egy évtizedig Debrecenben és Nagyváradon tartott fenn műhelyt, egészen 1586-ban bekövetkezett haláláig.

A Skrzetusky/Hoffhalter család tipográfiai ténykedése a már említett lengyel, belgiumi, svájci, osztrák és magyar vonatkozásai mellett még két nemzet művelődéstörténetében is nyomot hagyott. Werbőczy nevezetes joggyűjteményét, a Raphael Hoffhalter által 1565-ben Debrecenben kinyomtatott magyar nyelvű kiadásból, kilenc év múlva fordította horvatra Ivanuš Pergošić varasdi jegyző. A közelmúltban pedig az is bizonyítást nyert, hogy az erdélyi szászok központja, Nagyszében officinája még a XVII. században is a Hoffhalter-féle betűket és fametszeteket használta. E valóban európai jelentőségű nyomdászfamilia tehát joggal megérdemli, hogy mind a lengyel—magyar kapcsolatok, mind a protestantizmus haladó hagyományai között számon tartsuk emlékét.

Székely András Bertalan

Győr megyei jobbágykeservek a XVII. század végén

Az 1680-as évek közepén dúló felszabadító hadjáratok, amelyek a török uralom végleges felszámolását célozták, Győr megye lakosságát is súlyos megpróbáltatások elé állították. A visszavonuló ellenség üldözésére bevetett idegen, főleg német zsoldosok kegyetlenkedéseikben, pusztításaikban gyakran még a janicsárokon is túltettek. Emellett a csapatok eltartásához szükséges természetbeni szolgáltatások sok helyütt éhhalállal fenyegették a kétségbeesett népet, amely végső elkeseredésében inkább elmenekült. A bajokat Esterházy Pál, az ország nádora is jól ismerte, hiszen ő állapította meg, hogy *a magyarság száz év alatt nem fizetett annyit a töröknek, mint az elmúlt néhány esztendő során a külföldi katonaságnak.*

A bécsi kormányzat egy kis jóakarattal segíthetett volna a bajokon, de beérte annyival, hogy rávette uralkodóját, küldjön időnként nyugtató hangű leveleket az ország rendjeihez, az egyre feszültebbé váló hangulat csillapítására. Győr megye alispánjához is érkezett ilyen császári leirat, amely a zsoldos csapatoknak a falvak népe ellen elkövetett kihágásaira vonatkozólag közölt rendszabályokat. Az efféle utasításoknak gyakorlatilag nem sok foganatjuk volt és ebben az időszakban a megye közgyűlése is a saját gondjaival foglalkozott. Kardforgató nemesei ugyanis szétszéledtek, mert már unták az örökös hadakozásokat. Még a nádor ismételt felhívásaira sem sikerült a felkelő sereg kellő számú, újbóli összetoborzását végrehajtani.

A munkáját a rendkívüli helyzet ellenére is szorgosan végző vidéki lakosság szempontjából az volt a legnagyobb baj, hogy megfelelő kaszárnyák hiányában a katonák szazait kellett egy-egy községben elhelyezni, minek folytán a polgári és szegényparaszti házakban való együttélés magában rejtette a surlódások, összeütközések minden lehetőségét. Legsúlyosabban persze a jobbágyokban élő nép sínylette meg az ilyen hadmozdulatokból eredő, vesztérhes időkét. Nyomorúságos kunyhóit, otthonait gyakran a kőbor katonák, sőt a falvak hajdúk sem kímélték meg. A panaszok, sérelmek orvoslására természetesen első-sorban a földesuraknak kellett volna gondoskodniuk, de többségükben mit sem törődtek jobbágyaik ügyes-bajos dolgaival, vagy oly távol laktak tőlük, hogy a jogtalan támadásokkal szemben még akarva sem tudtak volna megfelelő védelmet nyújtani. De hogyan is tudtak volna igazságot tenni, amikor a legtöbb hatalmaskodást éppen a nagybirtokokosok követték el. A szabad költözködés joga papíron megillette a jobbágyembert, a gyakorlatban azonban vajmi kevés biztosítékot jelentett ez az önvédelmi lehetőség az túlkapaszkodás szemben. A helyváltoztatás engedménye ugyanis csak abban az esetben állott fenn, ha az úrbéri tartozások teljes kiegyenlítését nyertek. Ez viszont az akkori körülmények között szinte elképzelhetetlen volt. A jobbágycsaládok állandó hátralékban álltak, ha mégis elköltöztek, sokszor erőszakkal kényszerítették őket vissza. Bár végeredményben a költözködés sem javított a szegényparaszti nép sorsán, mivel a terhek és kötelezettségek mindenütt egyformán nyomasztóak voltak.

Mercy tábornok, a győri hadbiztonság parancsnoka a vármegyéhez intézett egyik levelében személyesen is elismerte, hogy „a lakosság a téli katonai elszállásolások miatt túlságosan igénybe van véve”, de ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a rendkívüli állapot folytán egyelőre nem tud könnyíteni a nép helyzetén. Még jellemzőbb azonban a nádorhoz küldött azon alispáni felterjesztés, amely azért került a felsőbb fórumok elé, mivel az átvonuló seregek fosztogatásait a nagybirtokos nemesség már a saját bőrén is érezte. A panaszírat többek közt a következőket tartalmazza: „Kísded vármegyénk részint a pogány ellenség, részint a sok jól és alá járó hadak miatt annyira elpusztult és utolsó romlására jutott, hogy a járásokban alig található néhány otthon lakó szegény ember, de ezek is jobbára koldulásokkal keresik kenyerüket”. Talán ennek a hivatalos lépésnek is része volt abban, hogy a katonai kihágások híre közben a fővezérhez, Károly lotharingiai herceghez is eljutott. Tanácsadó kísérete ugyan mindent elkövetett, hogy a történeteket elsimítsa, de a sorozatos feljelentések miatt felbőszült hadúr ez egyszer hajthatatlan maradt, és a megyehatóságokhoz címzett leiratában határozott ígéretet tett arra, hogy a Győrött és környékén állomásozó német zsoldosok ügyében szigorú vizsgálatot fog indítani. Sajnos az egykorú krónika feljegyzései nem szólnak arról, vajon a megtorlások valóban megtörténtek-e? Az alsóbb parancsnokságok mindenestre megkaphatták a szükséges utasításokat és esetleg a velük kapcsolatos felelősségre vonások is megtörténtek. A végképpen meglazult fegyelmet azonban a súlyosabb katonai büntetések sem tudták helyreállítani, a szélrőzsa minden irányból összegyűlt, kalandvágyó zsoldos csapatok soraiban.

Erre mutat egy elkeseredett hangú további panaszlevél is, melyet valamelyik Győr megyei földesúrhoz intézett a majorságaiban tengődő jobbágynépe. A címzett személye nem állapítható meg, mivel az irás a Megyei Levéltár egyik pertörédékének hátlapján maradt fenn az utókor számára. A könyörgés az alábbiakat adta a gazda tudomására: „Kérjük nagyságodat, méltóztassék kegyes szemével reánk nyomorultakra tekinteni, kik a sok jövő és menő csavargó katonák miatt nem alhatunk, rajtunk kvártélyoznak, úznek, kergetnek, vernek bennünket, mindenfelé. Azért alázatosan könyörgünk, méltóztassék egyfelől eligazítani állapotunkat, másfelől úri parancsoló levelet nekünk adni, hogy az efféle személyekkel mit kell cselekednünk, mert ha nagyságod ezt nem teszi velünk, kénytelenek lennénk pusztán hagyni a falvakat.”

A nincstelenek szenvedéseit, nyomorát különben csak egy tényező enyhítette, s ez maga a természet volt, amely ebben az időszakban évről évre bőséges természeli nyújtott kárpótlást a sok megpróbáltatásért és halakban, vadakban gazdag folyóival, erdősegeivel csökkentette a napi kenyérgondokat. Az éhhalál nem is igen szedte ekkortájt áldozatait, a népesség nagyarányú ritkulása a háborús cselekmények, valamint a zsoldosok és egyéb gonosztevők büntényeinek volt a következménye. A nehezen összekuporgatott élelmékészletek katonai igénybevételére is sor került azonban, amikor Köprili Musztafa, a félelmetes hírnagyvezér, 1690-ben újból támadást intézett a császári seregek ellen. Győr megye lakossága ettől kezdve a kanizsai tábor részleges ellátását is kénytelen volt magára vállalni. A jobbágytömegek felháborodása és elkeseredettsége emiatt ismét aggasztóvá vált, s csak lekötöttségük, illetve járatlanságuk mértékén múlt, hogy a gyűlölet lángjai nem csaptak fel a hamu alatt lappangó parázsból. Kolonics Lipót győri püspök nem véletlenül adta értésére éppen ekkor a megye rendjeinek, hogy adófizetési kötelezettsége alól most már egyetlen alattvaló, tehát a nemesi réteg, de a papság sem vonhatja ki magát.

Gondterhes és súlyos esztendőknék kellett még elmúlniuk, míg végre a bécsi kormányzat is ráeszmélt, hogy a török háború veszélyes terhétől mielőbb meg kell szabadulnia. A fényes győzelemmel végződött zentai csata elősegítette az események alakulását és az 1699-ben kötött karlócai békekötés végleg pontot tett a hódoltság gyászos korszakára. A legtöbbet sanyargatott néprétegek azonban nehezen tudtak szabadulni a győtrő emlékektől. Sorsuk átmenetileg javult ugyan, de az önkényuralommal és a földesúri túlkapásokkal szemben táplált ellenszenvük tovább érlelődött bennük, s amikor néhány esztendővel később II. Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját, fásultságukban is megértették, hogy a haza függetlenségéért indított harcok során — melyek a szegény parasztság, a jobbágy emberek érdekeit is fel kívánták karolni — ott van a helyük a kuruc seregek mindenre elszánt kötelékeiben.

Dr. Lengyel Alfréd

Holub József monográfiája Zala vármegye középkori történetéről

Zala megye történetéről irt meglehetősen kevés feldolgozás között kiemelkedő helyet foglal el Holub József Zala megye középkoráról írott, három kötetre tervezett monográfiája: az 1929-ben megjelent I. (A megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban), II. (Zala megye községeinek története a középkorban), valamint a család-történettel foglalkozó III. rész.

A XIX. század elején, de már a XVIII. század második felétől, a felvilágosodás, a reformkor idején Európa-szerte általánossá vált a nemzeti értékek felé fordulás. Magyarországon óriási lelkesedéssel harc

indul a magyar nyelv ügyéért, Kazinczy Ferenc, és a köré csoportosuló nyelvújítók vezetésével. Útrakerlő Kőrösi Csoma Sándor, hogy megkeresse a magyar őshazát. Statisztikák (Fényes E.), helységnevtárak (Dóczy J.) születnek. Ez az érdeklődés a szabadságharc és a Bach-korszak alatti megtorpanás után megfigyelhető kulturális konjunktúra idején újra fokozódik. Igényes és mindmáig egyedülálló munkák látnak napvilágot ekkor. 1867-ben indul a Századok, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Csánki Dező, a mai honismereti kutatásoknál is nélkülözhetetlen munkája a Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában című 1894—1897 közt jelent meg.¹ Zala megyére vonatkozóan a pannonhalmi Szent Benedek-rend történetét feldolgozó sorozatban jelenik meg 1902-ben Füssy Tamás munkája a Zalavári apátság történetéről. Oklevéltárak sora követi egymást: az Árpád-kori; a Hazai; az Anjou-kori Okmánytár. A legjelentősebb megyetörténeti monográfiák is ekkor születnek: Karponay János és Borovszky Samu nevét kell elsősorban megemlítenünk.² De ide tartozik Holub József: Zala megye története a középkorban című munkája is, ami nélkülözhetetlen a Zala megye középkori történetével foglalkozni óhajtó kutatók számára.

A zalai monográfia története 1864-ben kezdődik, amikor a Dunántúli Történetkedvelők Társaságában elhatározták a dunántúli megyék múltjának feldolgozását. Az ötletet Zala megye közönsége is örömmel fogadta. Együttműködve a Történelmi Társulattal, a megye vezetői pályázatot írtak ki 1869 novemberében — 1871. december 31-i határidővel —, amit a Századokban is közzétettek. Később a pályázat határidejét, a Történelmi Társulat elnökének indítványára kétszer is meghosszabbították. Miután 1873 végéig, majd 1875 májusáig sem érkezett be pályamunka, a megyei közgyűlés úgy határozott, hogy Monográfia Bizottságot alakítanak, s az lépjen kapcsolatba a Történelmi Társulattal. Végül is Nagy Imrét, Véghely Dezsőt és Römer Flórist kérték meg a munka elvégzésére. Mindhárman hozzá is láttak az adatgyűjtéshez, melynek anyagából később megszületett a Zalai Oklevéltár, amit 1886-ban már elkezdtek nyomtatni, és 1890-re elkészült a megyetörténet első két köteteként. A megyetörténeti monográfia megírására 1895 januárjában Illésy Jánost és Kőszeghy Sándort kérték fel. A tárgyalások hamarosan megszakadtak, és február 1-én már Marczali Henrik egyetemi tanárt kérték meg a monográfia elkészítésére, aki a megbízást nem vállalta el. 1898-ban dr. Dézsi Lajost bízták meg, aki 1906-ig dolgozott a monográfián, de akkor lemondott, mivel kinevezték a kolozsvári egyetem tanárává. A munkát végül dr. Holub József vállalta el 1909-ben.

Mi indította az alsókbubáni születésű, Budapesten élő tudóst arra, hogy 1909-ben — 24 évesen — vállalja Zala megye történetének megírását? Az 1864 óta hűzódó monográfia elvállalásáról Holub maga vall műve előszavában: „*Néhai Barcza László, a Monográfia-Bizottság egyik tagja . . . Marczali professzorhoz fordult, azzal a kértessel, ajánljon valakit, akit megbízhatnak a monográfia megírásával. Volt kedves tanárom engem tüntetett ki bizalmával, s így a Monográfia-Bizottság javaslatára a megye törvényhatósági bizottsága 1909. december 13-án tartott közgyűlésén megbízott azzal, hogy kimerítő levéltári kutatások alapján írjam meg a megye történetét 1872-ig, három, 30-40 ivnyi terjedelmű kötetben öt év alatt, vagyis 1915. január 1-re. A közgyűlés e határozatát a magyar királyi belügyminiszter 1910. február hó 22-én hagyta jóvá . . .*”

Az ötévi határidő persze utópisztikus egy kutató számára ekkora anyagban. Holub hűsz év alatt megírta a megye történetét 1526-ig. Gigászi munkát végzett. Művének előszavából az is kiderül, hogy több mint 55 állami és magánlevéltár anyagát nézte át. A három kötetre tervezett megyetörténetből csak az első jelent meg 1929-ben. Holub messzeemenő alaposággal megírta a királyi és nemesi vármegye történetét, kialakulását, felépítését, kiterjedését, lakóit, azok jogállását, a megyei igazságszolgáltatás történetét, jogi alapjait. A kötet második részében az egyházigazgatás megyei történetével ismerteti meg olvasóját. Az egész országban páratlanul, Zalára vonatkozóan megírta a világi és egyházi közigazgatás történetét is. Tülnő Holub József munkája a megyetörténeti monográfiák jelentőségén. Ez nemcsak a nagyközönség számára irrodott olvasható megyetörténet, hanem elsősorban a kutatók számára készült páratlan értékű forrásmű. Itt kell megemlítenünk hihetetlenül precíz javaztelését is, ami ugyan elavult, hiszen a magánlevéltárak megszűntek — anyaguk az Országos Levéltár, illetve a megyei levéltárak tulajdonába került —, az oklevelek egy része pedig elpusztult a világháború alatt. Ez azonban nem kicsinyíti, hanem növeli a munka értékét, hiszen elpusztult források élnek benne tovább.

A Zala Megyei Levéltár fotótára őrzi az 1929-es évben Holub Józsefhez írt leveleket is, amelyek kivétel nélkül a megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban című kötetre vonatkoznak. A levelekből kiderül, hogy a Monográfia-Bizottság már 1929. május 6-án szervezte a kötetre előfizetők gyűjtését. Mindezt tudatja Holubbal és felkéri, hogy a gyűjtés elősegítéséért végeztet irjon egy . . . 8-10 oldalas, illusztrációkkal is ellátott prospektust.” A nyomdai előkészületekről az alispán-helyettes értesíti Holubot. Június 4-én a pécsi egyetemi nyomda megküldi a professzornak — és valószínűleg a Monográfia-Bizottságnak is — árajánlatát, amit el is fogadnak. Arról sajnos nincsen adat, hogy más nyomdával is tárgyaltak volna a kiadványról. Nem tartom valószínűnek, hiszen Holubnak is, és a megyének is a legkézenfekvőbb a pécsi nyomda volt, ugyanis Holub József akkor már a pécsi egyetemen tanított, és így bizonyára ellenőrizni is tudta a nyomdai munkálatokat. Függetlenül a szerződéstől, nem valószínű, hogy már júniusban elkezdtek volna nyomtatni a könyvet. Erre utal három levél is. Június 14-én keltette Kogutowicz Károly — a Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézetének vezetője — azt a

¹Reprint változatban nemrégiben adták közre. (Szerk.)

²Ezek részletes címlírásait lásd: Bodor A. — *Gazda I.*: Magyarország honismereti irodalma 1527—1944. Bp., 1984. (Szerk.)

válaszlevelét, amelyben értesíti Holubot, hogy az Állami Térképészetnél el tudta érni a kötethez szükséges légifelveledek elkészítését. Gergely Endre a térképek válogatója — és mint június 22-én kelt leveléből kiderül készítője is — értesíti Holubot, hogy a kötet kéziratát odaadta Hóman Bálintnak, hogy a nagytekintélyű történészprofesszor véleményezze. Ugyanakkor utasítást kért a térképek méreteire és elhelyezésére vonatkozóan. Július 7-ről van még egy levelezőlap. Pál keszthelyi fényképész elnézést kér dr. Holub Józseftől, de mint írja: „... a megrendelést kissé megkésve kaptam, melyre a speciális anyagot rögtön megrendeltem, mely szintén pecchemre megkésve érkezett. A rá következő napon Zalavárt és Kapornakot elvégeztem, mely után esős és ködös napok álltak be mind a mai napig...” A levelezőlappól kiderül, hogy ez már csak az utózónga, a munka nagy része befejeződött. A kézirat és az illusztrációk többsége kész. Azonban az is világosan következik a levelezőlappól, hogy a nyomda a kötet nyomtatásának 1929. július hó végénél előbb semmi esetre sem állhatott neki, mivel Pál fotói annál korábban nem készülhettek el. Az alig öt hónapos nyomdai átfutás irigylésre méltó gyorsaság, de az már nem, hogy a folytatásként kéziratban elkészült Zala megye községeinek története a középkorban a nagyközönség előtt máig is ismeretlen, holott a Zalát kutatók számára nélkülözhetetlen forrás ez a négy kötetből álló kézirat. Ugyanígy nélkülözhetetlen az a több ezer cédula, ami a monográfia családörténeti részének alapját jelentette volna, de sajnos ez Holub egyéni rövidítésrendszere miatt a szakember számára is csak nehezen használható.

Szeretném javasolni mindazok nevében, akik Zala megye történetével foglalkoznak, hogy az elavult jegyzetek, az esetleges hibák kijavítása után A megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban című mű újított, a „községsorosnak” jelölt falurendszer-együttes pedig teljes egészében kiadásra kerüljön. Tartozunk ezzel a kutatóknak és az 1962-ben elhunyt professzor emlékének is.

Szabó Csaba

Révai Leó egykori antikváriuma — a kortárs szemével

A Révai Lexikon okán ismét az érdeklődés középpontjába került egy patinás cég. Az itt közölt írás sok megállapításában ma is időszerű, egyben emléket állít a nagy tudású könyves szakembernek Révai (Rosenberg) Leónak, akinek üzlete 1869-ben az Egyetem utcában nyílt meg. A cikk a Corvina 1889-es évfolyamában látott napvilágot, szerzője *Sennovitz Adolf* volt. Az alábbi rövidített változatot *Gazda István* rendezte sajtó alá.

Révai Leo nem szorul az én bemutatásomra, mert hiszen Magyarország legtekintélyesebb, legnagyobb, legszakavatottabb és a mit első helyen kellett vala említenem, hazánk „legdrágább” antiquariusát amúgy is országszerte ismeri mindenki, s a ki őt eddig (mi alig hihető) még nem ismerte volna, Szana Tamásban („Könyv”-ében) talál nálamnál sokkal distingváltabb bemutatóra. Azt mondja ugyanis Szana Tamás könyvének 64-ik lapján: „A magyar nyomtatványok értékére, újabb időben Révai Leó jegyzetes catalogusai figyelmeztetik a közönséget. Ha jövőre becsebb művek kerülnek elő a régi nemesi curiak vagy paplakok lomtáraiból (no lám, hogy ismeri Révai Szana Tamás a becses régi könyvek lelhelyeit! nemesi curiakban bezeg vajmi kevés könyvet találhatni, a paplakok könyvtárai pedig nem ilyen-amolyan lomtárak ma már, hogy azokon kocsiderékszámrá egyáltalán iparkodnának túladni ezen paplakok derék és művelt lakosai, a mi mai magyar cérusunk!) — azért minden bizonnyal őt (t.i. mint Révai Leót) illeti meg az elismerés. Sok régi könyv igazi értéke felől általa értesül először a tulajdonos.” Eddig Szana Tamás.

Hát ez mind igen szépen és dicsően hangzik ugyan, de mégis — soha ennyi túlzott s részrehajló dicséretet, ennyi üres frázist nem mondott tudós férfiú, mint teszi azt egy lélekzétvétel alatt Szana Tamás, az avatott könyvismerő, a bibliophil említett szavaiban, melyekkel legfőképpen tájékozatlan dilettánsokat ragadtathat el, de szakembert, minő a könyvtáros és antiquar, csak jóízű mosolyra gerjeszthet. — Ha valaki, úgy bizony első sorban én tartozom azokhoz, kik Révai Leo működését mint antiquariust illetékesen megbírálni bírom, s azokhoz tartozóknak vallom magamat, kik — mint főntebb tevéim is — a legnagyobb elismeréssel vannak Révai Leónak igazán elismerést és dicséretet érdemlő fáradhatatlan munkálkodása iránt a magyar antiquar-könyvüzlet s a régi magyar irodalom termékeinek sok esetben az enyészettől megmentése körüli érdemei iránt is. De dacára annak, távol állok attól, hogy elhagyatnám kapatni magamat, Szana Tamás fentemlített szavai által, ha Szana Tamás szerelme is Révai Leo antiquar üzletbe, mint tőle, mint bibliophiltől csodálnunk nem szabad (...). Hogy éppen Révai Leo antiquarüzlete lenne egyáltalában, s Magyarországon különösen az, mely könyvbirtokosainkat egyesegyedül figyelmezteti a régi magyar s egyéb antiquarkönyvek értékére, s csupán ő lenne a könyvbecslés terén az első tekintély, ki a közönséget először tájékoztatja sok régi könyv igazi értékéről, ez határozottan nem áll: és nem áll különösen Révai Leóval szemben, kit a szakavatott antiquariusok a könyvtárosok, de a könyvvásárlók közül a tapasztaltabbak is régóta éppen annak ismernek, ki az antiquarkönyvek árát az avitucus ritka, ritkább, legrit-

kább jelzők sokszor indokolatlan alkalmazása mellett, könyveinek árát is e szerint drága, drágább és a legdrágább árakat szabni szokott, szinte sokszor semmi egyéb indoknál fogva, minthogy többet nyerjen raituk.

Az ilyen antiquarius túlzott drága, felcsigázott áraival nem csak hogy nem tájékoztat senkit, nem csak hogy nem szabályozza az antiquarkönyvpiac árait, hanem a közönséget egyenesen tévútra vezeti és elámitja. Ezt bebizonyítani nem kerül fáradságomba, s példákat csak úgy az ágról szakasztom le. — Ott szerepel Révai Leo 18. számú katalógusának 43. és 44. száma alatt Bábainak Ungariae Palatini 2 frttal, és ugyanezen szerzőnek Ungariae reges, szintén 2 frttal. Ha már most állna Szana Tamás mondása a becsár-ra és valódi értékre nézve, s ha e két művet megvinné valaki négy forintot, vevőnek okvetlenül abban a hiszemben kellene lennie, hogy ő most csakugyan négy forintot megérő két művet szerzett be Révai Leótól. Pedig dehogyan szerezte be a harminckét osztr. értékű krajcárnál nem drágább s valódi értéke szerint becsült két könyvet. Nemde szörnyűség! Szana Tamás szerint a négy forint értékű könyvek tehát csak 32 krajcár lenne az igazi értéke? Igen bizony, csak annyi: mert aki ezt 32 kron. tehát 3 frt 68 krnak megtakarításával be akarja szerezni, nem antiquarice, hanem újonnan és nem egy példányban, hanem talán százban is, az áradjon fel a budai várba és vegye meg az egyetemi könyvnyomdánál. Nos, szolgáljak még több ilyen példával, melyek állításomat beigazolják és Szana Tamás meg gondolatlan mondasát ad absurdum vezethetik?

Hanem ezel nem mondtam még el mindent. Be kell bizonyítanom azt is, hogy Révai Leo antiquariumának árai egyáltalán csakugyan a legdrágábbak. Ez sem valami nehéz, noha fáradságos dolog. Hasonlít-suk össze a hazai és külföldi antiquariusok könyvjegyzékeit Révai Leóéival, s mint azt tevém magam is, egy nem is jelentéktelen tabelláris lajstromban megjelölve két száznál több oly művet, melynek ára Révainál a legmagasabb. Hogy a sok közül csak egy példát hozzak föl, ott van Demjénnek Historia criticája Katonától és ott Révai példány: a már e két jegyzék összehasonlítása a reflektáns nem csekélyebb mint 80 frtnyi különletre figyelmezteti!

De bebizonyításom nem is nyerhet sokat sem ezen egy példa által, sem elkészített lajstromom egész hosszú sorozatának bemutatásával sem, mert az antiquarkönyvek valódi vagy megközelítő értékeinek megbecslésére tulajdonképpen egészen más tényezők szoktak lenni befolyással, különösen nálunk és ma, hol és midőn a szaporán és sűrűn előforduló könyveknél éppen úgy, mint a ritka, ritkább és legritkább régi nyomtatványoknál mindenek előtt csak azoknak provenienciájára határozza meg az árakat, nem pedig az antiquariusoknak árfolyama a legkevésbé egyeseknek kisebb-nagyobb nyereszkedési vágya. A beszerzési árak — ezt ismételtelen hangsúlyozom — csak másodrendű befolyása van az antiquarkönyveknek antiquariusok által, mint üzletemberek által való árkiszabásaira. (. . .)

Ha továbbá még szaporábban előforduló könyveknek, mint például Bód Péter és egyéb sok más magyar író könyveinél, vagy minő a Széchényi könyvtár katalógusa stb., miket csupán az antiquariusi praxis bír meghatározni és szemmel tartani s miknél a helyes becslés majdnem kiszabott határok közé van szorítva a praxis és a verseny által, egy antiquarius még sem tartja magát ehhez, s könyveinek oly árakat szab, melyek sem azoknak igazi provenienciájának, sem a beszerzési árak, de még a concurrentiára való tekintetnek, sem felelnek meg, attól az antiquariustól méltán megtagadhatjuk — ha nem is a könyvek helyes becslésének képességét, de minden bizonnyal az ő általa szabott árak, mint árszabályozó, mintaszerűekre hivatkoztatásának jogosultságát.

Már pedig Révai Leo nem mentheti ki magát az ő általa is használt ilyen antiquariusi „fogások” vádjá alól, mert ott a katalógusai, melyekben például a „Historia diplomatica de statu regilionis evang. in Hungaria stb.” című, nem éppen közönséges, de nem is nagyon ritka művet egyik katalógusában „Höchst seltenes . . . Werk”-nek mondja és 25 frtra tartja (Demjén 20 forintra, mások 10—15 forintra tartják), más helyütt pedig a „Selten!” jelzéssel emeli ki, s ha aztán valaki neki kínál egy példányt 9 frtért, és pedig nem is kész pénzen, hanem cserébe más antiquar könyveire, azt írja levél útján feleletül: „Besten Dank, reflectire darauf nicht, da ich für den” „ersten Rummel” „mit 12 (zwölf) bis 14 (vierzehn) Exemplaren vollauf genug habe.” Ez nem szorult ugyan commentárra, de mégis érdekes megtudnunk, hogy Révainak e „selten” és „höchst selten” műből 12—14 példánya hever a raktáron, melyet ő 25 frtra tart az eladásnál, de melyért 9 frtot sem fizethet a vételnél, illetve a cserénél más, általa már szintén jól felcsigázott árú antiquáriákért! Már most hol itt az „igazi” érték? Hát az „igazi” érték Révai szerint csak az eladásnál létezik, a vételnél pedig mutatkozik az eladóra nézve a „valódi” érték, hogy ez milyen, kiszámíthatja minden elemi iskolás gyermek! (. . .) Egyáltalában az antiquar-könyvkereskedelem egész forceje a bevásárlásban fekszik, viszont a beszerzési ár a katalógus-árak kiszabásánál a legcsekélyebb szerepet játszik. Azonkívül az antiquarius minden tényezővel számol a bevásárlásnál: a megszorult vevő zavarával éppen úgy, mint az eladó könnyelműségével, tájékozatlanságával vagy tudatlanságával, az árleszorítás a potomságig pedig az ő üzleti tíz parancsolatjának egyik legfőbbje. Ha aztán az ilyen antiquarius a potomságért vásárolt könyveket nem csak hogy méltányos áron nem adja tovább, de azoknak az árát más antiquariusok árához képest még felcsigázza, vagy a könyvpiacra még közforgalomban lévő könyvek árát is a bolti árnál főnnebb tartja, arra nem Szana Tamás magasztalása illik rá, hanem Shakespeare egy szindarabjának ismert alakja, melyet megneveznem fölösleges.

De talán már többet is árultam el az antiquariusok titkaiból és talán már nagyon is visszavezettem Szana Tamás nagy mondasát valódi értékre. Révai Leóról pedig talán már a kellerénél is túl porolgtam te azt az antiquariátusi port, mely időközben meggyült az ő kabátján. Ne vegye rossz néven, mert tartoztam vele a hazai antiquar könyvkereskedelem megsértett önértetének is, Szana Tamásnak is, Révainak nemkülönben, és végre magamnak is.

KÖNYVÉRTÉKA

KÖNYVTÁROSOK ÉS EGYÉNI VÁSÁRLÓK FIGYELMÉBE EGYARÁNT AJÁNLJUK

a márciusban megnyíló KÖNYVÉRTÉKÁT,
a könyvtárosok áruházát.
Budapesten, V., Honvéd u. 5. szám alatt,
a könyvtárosok boltja helyén
jelentősen kibővíve, 1200 m² területen
a Könyvért egy helyen kínál:

- hanglemezeket,
- videokazettákat,
- magyar és idegen nyelvű könyveket,
- svéd könyvtári bútorokat
és felszerelési cikkeket.

*A könyvtárellátó
tevékenységet
a könyvtár
felszerelési
tanácsadó
szolgálat
teszi teljes körűvé.*

KÖNYVÉRTÉKESÍTŐ

VÁLLALAT

Falu, város, civilizáció

Egyed Ákos történésszel beszélget Páll Árpád

● *Falu, város, civilizáció című kötete, mely az 1848 és 1914 közötti Erdély történetéből tárgyal különböző fontos kérdéseket, körülbelül két évvel Imreh István hasonló tárgyú könyvéhez, de egy előző korszakot taglaló munkájához, az Erdélyi hétköznapok (1750—1850) után jelent meg. Tudatos törekvésnek, a történésszek, gazdaságtörténésszek munkamegosztásának, egy sorozat kialakítására irányuló erőfeszítésének jelét lássuk a kapcsolódásban?*

1952-től vagyok a Történeti Intézet munkatársa, és itt kezdettől Erdély újkori történetével foglalkozom, különös tekintettel az erdélyi magyarság múltjára. Fiatal kutatóként intézeti tervek alapján főként a társadalmi mozgalmak történetét kutattam: az erdélyi parasztság kialakulását és mozgalmait a XIX. század második felében és a XX. század elején, valamint a munkásosztály kialakulását is az erdélyi, valamint a bányászati munkásmozgalom kezdeteit, majd a szálakat előre is és hátra is követve, mintegy másfél évtizede főként az erdélyi kapitalizmus történeténél és az 1848-as forradalom és szabadságharc történeténél állapodtam meg. A korábbi kutatásaim eredményéből 1975-ben a Tudományos Kiadó jelentetett meg egy kötetet (*A parasztság Erdélyben a századfordulón*), majd az 1848—1949-es témakörből *Háromszék 1848—1849* címmel közltem könyvet a Kriterion Könyvkiadó gondozásában 1978-ban, és második kiadásban 1979-ben. Röviddel ezután ugyancsak a Kriterion tette lehetővé, hogy a különböző szakfolyóiratokban korábban napvilágot látott, valamint a közben elkészült tanulmányaimat kötetbe foglaljam, ez 1981-ben hagyta el a nyomdát *Falu, város, civilizáció* címmel.

Természetes, hogy az évek során a történésszek között kialakult egyfajta munkamegosztás. A nemzetiségi történefeltárás mezéjén — mert hiszen most erről beszélünk — az én feladatomban Erdély újkori gazdaság- és társadalomtörténetének, valamint ezen belül a civilizációs haladás múltjának a kutatása. Mivel ez, mint mondtam, régebbi keletű tevékenység, a *Falu, város, civilizáció* című kötetem tematikáját úgy próbáltam összeállítani, hogy lehetőleg azt a kutatási vonalat vigye tovább, amelyet Imreh István a feudalizmus bomló szakaszát illetően kialakított. Úgy láttam, hogy kötetem csak akkor illeszkedhetik be a már említett nemzetiségtörténeti kutatások sorában a megfelelő helyre, ha átveszi az előző korszak történésszeinek következtetéseit és azokat az új szakasz történeti kérdéseivel szembeállítja. Kevesen vagyunk, s az együttműködés nemcsak szükséges, de nélkülözhetetlen is. Azt hiszem, a két kötet alapján az olvasó átfogó képet kaphat Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéről 1750-től az első világháború kitöréséig.

● *A kiadó ajánlatában megnyilatkozó társadalmi igényen kívül milyen más körülmények hatottak munkásságára?*

A történéssz tevékenységét számos hatás éri, vannak köztük ösztönzők, és fékező jellegűek is. Más vonatkozásban beszélhetünk belső és külső hatásokról. A belső a tudomány részéről jönnek; a korábbi vagy a kortárs történésszek munkássága — mint az említett példa is mutatja — serkenetheti a kutatókat. Fontosak a külső hatások is, és erről az író—olvasó találkozás során nem volt nehéz meggyőződnöm. A társadalmi igény új erőt, lendületet adhat a kutatóknak, és számos esetben új kérdések felé terelheti a kutatást. Engem személy szerint értek kellemes és kevésbé kellemes hatások is.

● *Úgy tudom, hogy már 48-as könyvének megjelenése után is sok író—olvasó találkozáson vett részt...*

Valóban, a könyv megjelenése után kellemesen lepott meg, hogy a fiatalság sokkal jobban érdeklődik, mint amire számítottam. Számos találkozó tapasztalataként állíthatom, hogy az 1848—49-es forradalom és szabadságharc élő, eleven, tanulságaiban máig ható esemény, s ha néha mégsem az, többnyire rajtunk múlik. Hallani ugyanis olyan vélekedéseket, hogy a magyarság története meglehetősen kevés sikert és sok-sok vereséget mutat fel; foglalkozzék inkább mással az ember. Nézetem szerint ilyen következtetésekre csak az juthat, aki a dolgokat nem összefüggéseiben, a történelem titkainak fűrkészésére, a tanulságok és intelmek levonására összpontosuló figyelemmel vizsgálja, hanem mindössze a kedvező momentumok sorozatát keresi benne. Másrészt viszont, mert a megállapításban bizonyos részgazság mégiscsak van, annál indokoltabb a történelemnek olyan erőt és bátorságot sugárzó mozzanataival foglalkozni, mint 1848—49;

nyomon követni, hogy egy rendileg nagyon is tagolt társadalomban hogyan jön létre rendkívül rövid idő alatt az „érdekegyeztetés”, hogyan jutnak Wesselényi, Széchenyi, Kossuth szellemében egységes elhatározásra azoknak a falvaknak a lakosai, amelyek maguk is öt-hat társadalmi rend és csoport képviselőiből állnak. 1848—49 nem csupán világító fényű fellobbanás, hanem a nemzetetté válással összefüggő hosszú történelmi folyamat kiemelkedő és döntő mozzanata is: hogyan kapcsolódik a csúcspont a megelőző évtizedek és évszázadok eseményeihez, mozgalmaihoz, törekvéseihez?

● *Maradjunk még egy pillanatra az előző könyvnél, hogy megkérdezhessük: méltányolták-e a találkozókon az anyag feldolgozásában és értelmezésében mutatkozó újdonságokat?*

A legtöbb kérdést a forradalmi harc vezetésének módjára, a mozgalom élén álló személyek viszonyára vonatkozóan kaptam. Úgy látszik, a könyv — anélkül, hogy történelmi munkához nem illő módon, szubjektív vallomásokot tartalmazna — valamiképpen mégiscsak éles megvilágításba helyezte azokat az elemeket, amelyekre a kutatás, az anyag gyűjtése és tanulmányozása során magam is a legjobban rácsodálkoztam. Még távol álltam ugyanis a kézirat formába öntésétől, amikor különböző ismert háromszéki iratokat, könyveket, többek között Macskási iratait olvasgatva, lapozgatva figyelmemet megragadta a „kiskomité” kifejezés. A kiskomitét ezt meg azt csinálta, a kiskomité így meg úgy határozott. Mi lehet ez a kiskomité? Alaposabban utánanéző kiderült, hogy a Kossuth-párti forradalmi szervezet, a Háromszéki rendek nagygyűlése, vagyis a nagykomitét mellett, létezett egy kiskomité is, melynek tagjai különböző vezetők (Dobai katonai főparancsnok, Berde Mózes és a többiek) mellé osztották be magukat, éharcos forradalmi csoportként, velük együtt tevékenykedtek. Ilyenformán nemcsak egy sokat vitatott kérdéshez, Berde Mózes és Gábor Áron útjainak találkozásához és szétválásához, nézeteik egyező és különböző vonásainak megvilágításához kaptam újabb kulcsot, hanem olyan forradalmi szervezet nyomára is bukkantam, mely motorja és vezérkara volt az eseményeknek.

● *Milyen tapasztalatokat szűrt le újabb munkájának megjelenését követően, a különböző találkozókon?*

Falu, város, civilizáció című kötetem kapcsán talán még több író—olvasó találkozón vettem részt, főként Hargita és Kovászna megyében, Kolozsváron (az egyetemi diákkörök keretében), és máshol is. Azt tapasztaltam, hogy közönségünk nagy része az a fajta történelmi hagyományt, amelyet ebben a kötetben talál, nehezebben érti meg, nehezebben tudja kialakult gondolatrendszerébe elhelyezni. És ez is érthető: a gazdaság- és társadalomtörténet, különösen a civilizációtörténet kevésbé érdekel az olvasókat, mert nincsenek olyan hagyományai, mint a politikai történelemnek vagy a szűkebben vett művelődéstörténetnek. Ez a magyarázata annak is, hogy ez a kötetem nehezebben talált gazdára, amihez persze a könyvterjesztés aránytalanságai is jócskán hozzájárultak (Temes és Arad megyébe 20—20 kötet került, Hargita megyébe körülbelül 4000). De végül is szép számmal vannak már, akik értik és megértik, hogy a történelmi tudás és műveltség megalapozása lehetetlen gazdaság- és társadalomtörténet nélkül. (Próbálja valaki Jókait megérteni a magyar rendiség alapjainak ismerete nélkül; vagy a népi írókat, ha nem veszi tekintetbe a földtulajdon tagozódását). S mivel a szakma igen jól fogadta a könyvet (a fogalom itt nemcsak a történeteket, hanem a különböző társadalomtudományok képviselőit is értem), a Korunk Bólyai-díja csak megerősített abban, hogy nem kell feladni a már megkezdett kutatási mezőt, még akkor sem, ha kevesebb népszerűséget ígér, mint a politikátörténet.

● *Az új könyv anyagának hozzávetőleg hányad része támaszkodik frissen feltárt tényekre, adatokra, vagy — mivel a kérdés nem csupán és nem is elsősorban mennyiségi, talán helyesebb afelől érdeklődni — milyen mértékben tette lehetővé, sőt szükségessé az új anyag a már meglévő ismeretek átértékelését?*

A kötetben csak egy olyan tanulmány van, amelynek témáját már eddig is sokat kutatták s anyaga is nagyrészt feltárt, nevezetesen: 1848—1849 Közép- és Délkelet-Európában. Ennek a kérdésnek az újraértékelésére mégis szükség volt és van, mert 1848 nem csak magyar hanem európai hagyomány, össze kell tehát vetni a különböző törekvéseket, történelmi koncepciókat is. Az ekkor létrejövő polgári nemzetek ugyanis maximális nemzeti célokat tűztek maguk elé, melyek a forradalmak forgószélében ütköztek egymással. Ezt aztán a Habsburg-hatalom teljes mértékben ki is használta, egymás ellen uszítván a különböző nemzeteket.

Az erdélyi kapitalizmus múltját más természetű tanulmányok próbálják bemutatni. Vegyük például az erdélyi hitelrendszer fejlődésével és szerkezetével kapcsolatos tanulmányt. Nem véletlenül említettem az erdélyi kapitalizmust, és nem a kapitalizmust Erdélyben. Ugyanis itt három nagyobb etnikai közösség igyekezett saját, már-már önálló infrastruktúráját létrehozni. (Bankokat, sőt ipart, kereskedelmet, ezeknek megfelelő intézményeket.) Az erdélyi kapitalizmus története tehát nem csak adatgyűjtést feltételez, hanem sajátos hozzáállást, értékelést is. Ha ezt elmulasztjuk, semmivel sem járulunk hozzá ennek a nagy történelmi kérdésnek a tisztázásához.

● *Szeretném, ha kutatói tapasztalataira támaszkodva általánosabban is megfogalmazná, amit az előző két kérdés során is érintettünk: anyaggyűjtés és feldolgozás, feltárás és módszer viszonyára, problémáira vonatkozó nézeteit.*

Bár Erdély 1848 utáni történetét csak 30—40 éve kutatjuk rendszeresen, a formába öntés találó módszernek felkutatása legalább akkora gondot okoz (ha nem nagyobb), mint az anyaggyűjtés. Közismert, hogy az újkori gazdaság- és társadalomtörténet adatanyaga nagyrészt statisztikai jellegű; ez lehet közölt vagy levéltári. A statisztikai adatahalmaz feldolgozására a történészek „újabbban” a kvantitatív sorjás módszeréhez folyamodnak. Meg kell mondanunk, hogy ez nem is új, amióta gazdaságtörténet-írás van, mindig éltek ennek a módszernek az előnyeivel. Ami viszont új, az a mennyiségileg csoportosított adatokra támaszkodó modell-alkotás, tipizálás. Kötetem néhány tanulmányában magam is éltem ezzel a lehetőséggel.

● *Munkájában valóban meg is mondja, hogy kutatásainak egy részében hasznosítani igyekezett Fernand Braudel civilizációtörténeti eredményeit, s az egész könyv anyagát ennek a módszernek a követelményeire igazította.*

A civilizációtörténetnek a nyugat-európai országokban nagy hagyományai vannak, mégis okkal tartják Fernand Braudelt a kérdés legavatottabb szakértőjének. Módszerét a különböző rokon tudományok együttműködésének elvére alapozta és ez eredményezte gyakorlati munkájában is a sikert. A történész — és ezt már saját tapasztalatként is említhetem — az adatokat a civilizációtörténethez a legkülönbözőbb forrásokból gyűjti be, hiszen sokrétűsége kell törekednie, mivel a civilizáció bonyolult jelenség. De nem vezet-e ez a történeti törvényszerűségek elhanyagolásához? Nem, mert Braudel (akire hatott a marxizmus) a gazdasági tényezőnek tulajdonít kulcsfontosságot, bár az alap és felépítőmény marxi struktúráját nem fogadja el. A civilizációtörténet mint műfaj azért sokat ígérő, mert benne a politika és az ideológia nem uralja el az egész történelmet.

Nálunk a civilizációtörténet kutatása még jóformán el sem kezdődött, bár az első lépéseket Kóvári László, Pesti Frigyes, vagy a román Gheorghe Bariț és mások már régen megtették. Ezeknek a törekvéseknek azonban nem akadt folytatásuk. A civilizációtörténet az anyagi és a szellemi kultúra egészét felöleli, intézményeivel együtt, sőt, a politikai szféra is helyet kap, de ennek az egésznek a tartópillére a gazdaság- és társadalomtörténet. Mindig együtt emlitem a gazdaság- és társadalomtörténetet, mert a civilizációtörténet integráló jellegű, ezért válik alkalmassá az összefoglaló történeti munkák (szintézisek) elkészítésére, anélkül, hogy azokban a részek felolvadnának s elveszítенék eredeti értékeiket, sajátosságaikat. Ezt pedig az erdélyi civilizációtörténetben különösen méltányolnunk kell, épp azért, mert itt legalább három etnikum épített ki sajátos, önálló civilizációt, a közös erdélyi civilizációval egyszerre. S még valamit: a civilizációtörténet nyelvezete higgadt, nem vagdalkozó, nem bántó, nem veszi át a XIX. századi zurnalisztika és politikatorténét stílusát.

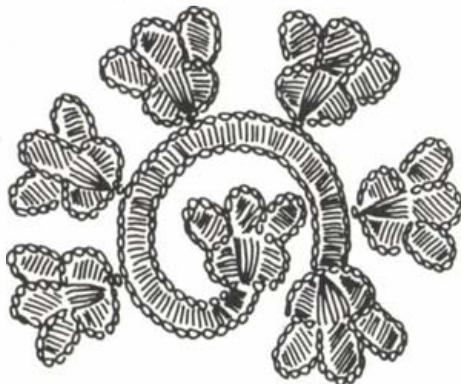
● *Amikor az imént említette, hogy Falu, város, civilizáció című könyvében élt a modell-alkotás lehetőségével, bizonyára az erdélyi falu tipológiájára célt. Hogy született meg az ilyenfajta rendszerezés ötlete és hogyan fogadta a gondolatot a szakkritika?*

Sok szó esett az előbbieken a forrásokról, új anyagok feltárásáról és az értékelés viszonyáról. Nos, több évvel ezelőtt a volt Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárában egy összeírás került a kezembe, amely az erdélyi falvak adózásának helyzetét tünteti fel 1848 elején (a korabeli adótábellák alapján). Sokáig töprengtem azon, hogy mit lehetne kezdeni vele, amíg végül tipológiai kísérletbe kezdtem a megfelelő könyvészeti tájékozódás alapján. Azt viszont már a forrás adatai határozták meg, hogy *társadalmi* falutipológiával próbálkozzam meg. De még mindig ott állt az a kérdés, hogy milyen rendszerező elv, tényező alapján állítsam fel az erdélyi falu társadalmi típusainak a modelljeit? Hiszen a történeti forrás is csak egy adott állapotot tükröz, és a fejlődés, struktúráképződés okaik homályban hagyja. Vissza kellett tehát nyomozni az alapokhoz, a *földtulajdon-formákhoz*, amelyek lehetővé tették a típusok, modellek elkészítését.

Ami a kérdés második részét illeti: nem lehet okom panasza. A szakma az egész könyvet, s abban nem utolsósorban a falutipológiát, elismeréssel fogadta, hangsúlyozva ennek újszerűségét. Többen kérdezték író—olvasó találkozók, hogy szándékomban áll-e a struktúrakutatás, a tipológia, a modellképzés folytatása. Hát nem szeretnék itt megállni, hiszen a struktúrakutatás, tipológiakíséret nem egyszerűen divat: jó kutatási módszer. Segítségével Erdély története eredményesen kutatható; arra gondolok, hogy itt mindig a sajátos struktúrák, az *etnikai és a társadalmi jelenségek viszonyulásai* okoznak nehézséget. Ha viszont sikerül a valóságot jól visszaadó modellt kidolgozni, sokat nyerhet általa nemzetiség-történeti kutatásunk. Felfrissül, s eredményeit a különböző társadalomtudományok jobban felhasználhatják saját kutatásaikban. Csak ne csináljunk a modelltől sablont, mert ez következményeiben rosszabb lehet a mainál.

● *További tervei?*

1848 olyan terület, hogy belátható ideig még sok tennivalót ad nekem is, másoknak is. De csábítgat Kolozsvár újkori története és szűkebb pátriám, Erdővidék társadalomtörténete is.

Délszláv (sokac) inghímezés, Hercegszántó (Szentesné Sinkó Zsuzsa rajza)

„A mi munkánk és a honismeret összekapcsolható”

Ráday Mihállyal beszélget Zika Klára

A televízió műsorait nagyon sok negatív bírálat éri — sajnos többnyire jogosan. Különösen az ifjúságot félhetjük romboló hatásától. Érthető, ha osztatlan elismerés kíséri minden olyan próbálkozást, ami az örök emberi értékek „újra felfedezésében” segítség lehet: ilyen a szülőföldhöz, a szűkebb pátriához való ragaszkodás, még fellelhető értékeink feltétele, megbecsülése. A hazaszeretet konkrét cselekvésekből tevődik össze és világosan látnunk kell, hogy elődeink kezemunkája, szellemi örökségünk, vagyis múltunk s hagyományaink tisztelése, ápolása nélkül nem építhetünk jövőt. Sokan érzik, sőt tudják ezt. Ezért is van az elsők közt a televízió saját gyártású műsorainak népszerűségi listáján Ráday Mihály Unokáink sem fogják látni című műsora, megszületése, 1980 januárja óta. „Csak” jó kezdeményezés, céltudatos munka kell s szinte az egész ország megmozdul. Ezt bizonyítja a különböző városvédő, -szépitő egyesületek megalakulása, a néhány év leforgása alatt elvégzett rengeteg értékes társadalmi munka: megújult kandelaberek, lépcsőházak, eredeti utcanevtáblák, széthordott, lerombolt szobrok, kerítések, parkok rendbehozatala. Nem volt sima az út — Ráday Mihály és munkatársai az üttörők sokszor halátlan, küzdelmes munkáját vállalva, sok meg nem értéssel, gáncsoskodással találkozva harcoltak, ha kellett veszekedtek a cél nemességének biztos tudatában. S a jelen? Az ország különböző területein működő egyesületek száma ma már hetven fölött van és közös kívánságra létrejött a Város-, Községvédő és -szépitő Egyesületek Szövetsége 1986 tavaszán.

■ *Ráday Mihályt először a hőskorról íjagatom.*

Az első lépéseknél valóban sok volt a gáncsoskodás. Amikor a Budapesti Városvédő Egyesületet szervezni kezdtük, a játékszabályokat betartva, bejelentkeztünk a területileg illetékes tanácsi szerveknél, a Fővárosi Tanácsnál és a Hazafias Népfrontnál is. S a fogadtatás: „Ki ellen akarják védeni a várost?” Nem sikerült közös nevezőre jutnunk, sőt a kezdeményezésünket szervezkedésnek minősítették. Azokat a jeles embereket, akik csatlakozni akartak hozzánk, még el is marasztalták. Időnek kellett eltelti, amíg elismerték törekvéseink értékes, hasznos voltát. 1983-ban azután megalakult a Budapesti Városszépitő Egyesület.

■ *Pedig voltak jó hagyományok, hiszen valamikor létezett József nádor Szépitő Bizottmány is. Ön mikor került kapcsolatba az egyesületekkel?*

1982 szeptemberében. A nyugati határ melletti városok érdeme, hogy újra életre hívták ezeket az egyesületi formákat. Az első összejövetel Szombathelyen volt 1980-ban, ahol kb. 8—10 egyesület vett részt. A másodikat Kaposvárott rendezték 1982-ben, ahova engem is meghívtak, ott ismerkedtem meg közelebbről az egyesületi formákkal és tevékenységükkel. Kaposváron a működő egyesület képviselőiben felmerült az az igény, hogy jó lenne összefogni az egyesületekben rejlő energiákat és a nekik nyújtott segítséget — ez később a szövetség megalakulásához vezetett. De 1982 telén még az egyesületek létrejöttének szükségességét is nehéz volt elfogadtatni, nemhogy a szövetségét. A szervezőmunka azokban a városokban sikeres, ahol nyitott várospolitika van, a helyi vezetők támogatják ezeket a törekvéseket. A másik hajtóerő az egészséges rivalizálás. Az 1984-es kazinbarcikai találkozóon merült fel a gyakoribb, évenkénti összejövetei igénye, így 1985-ben Szarvason, tavaly pedig Hódmezővásárhelyen került sor erre.

■ *A szarvasi találkozónál érdemes lenne megállni, hiszen Pozsgay Imre, a HNF főtitkára, itt jelentette be, hogy a népfront és személyesen ő is, támogatni fogja a szövetség megalakulását. Mi történt ezután?*

Számtalan ülés és előkészítő munka után 1986. május 28-án Budapesten megalakult a Város-, Községvédő és -szépitő Egyesületek Szövetsége. Ezt követően — immár hagyományosan — rendezték meg az egyesületek találkozóját. A VI. országos találkozó Hódmezővásárhelyen egyben a szövetség első konferenciája is volt. Az előkészítő bizottság összehívta a szövetség alapszabály-tervezetét, amelyet a HNF, a politikai testületek, az MT Tanácsi Hivatala, az ÉVM és más szervek is támogattak. Az alakuló közgyűlés S. Hegedűs Lászlót elnöknek, engem alelnöknek választott meg, az egyesület titkára pedig dr. Csáky Csaba lett. Olyan döntés született, hogy a Szövetség Választmányának tagjait évente választják. Ez az alapszabályban is szerepel. Az egyesületek folyamatosan szaporodnak, helytelen lenne, ha az új emberek

nem kaphatnának lehetőséget. Az elnököt, alelnököt és titkárt (aki fizetett alkalmazott) öt évre választják, ez meg a folytonosságot igyekszik biztosítani.

A kezdeti lépéseknél nagyon fontos volt egy ügynevezett mintaszabály készítése, amelyet elküldtünk oda, ahol még nincs egyesület. Az egyesületbe befolyó pénz (tagdíj, eseti adományok) a város vagy a község hagyományos építészeti vagy természeti értékeinek védelmére vagy szépítésére fordítjuk, így tulajdonképpen visszazárul a városra, ezért értelmetlen megadóztatni.

■ *A szövetségnek milyen konkrét feladatai vannak?*

Közreműködő, koordináló és tanácsadó szerepe van. A tagegyesületeken keresztül közreműködik a városok, községek, falvak természeti és építészeti értékeinek, településszerkezetének védelmében, célszerű és esztétikus fejlesztésében, szépítésében. A HNF-ban és az illetékes állami, társadalmi szerveknél képviseli a tagegyesületeket és elősegíti együttműködésüket. Szakvéleményeket, tanulmányokat dolgoz ki, segíti a városvédelemmel, szépítéssel kapcsolatos oktatási, tájékoztatási és propagandatevékenységet, kiadványokat készít, kiállításokat, konferenciákat, tanulmányutakat szervez. Fontos feladata, hogy a tapasztalatok közreadásával, közvetlen közreműködéssel segítse a tagegyesületeket.

■ *A tagegyesületek tevékenységéből említhetnénk néhány jellegzetes formát?*

A székesfehérváriak például jogi tagsági viszonyt létesítettek a város intézményeivel, vállalataival. A jogi tagvállalatok, intézmények vezetőit az egyesület vezetésébe is bevonták. Esztergomban lelkes tanárok és hozzátért szakemberek vezetésével városvédő építőtábort szerveztek a diákoknak. A két éve sikeresen működő tábor jelentősége nemcsak az elvégzett munkában, hanem a résztvevők szemléletének változásában, városzeretetük erősödésében, s környezetükre gyakorolt pozitív hatásában mérhető le. A gyerekek olyan munkát végezhetnek el, amelyekre nincs pénz és kapacitás (vasdizitések rozsdátlanítása, festése, feliratok felújítása stb.). Budapesten a temetőkről térképeket készítenek, amelyeken feltüntetik a kiemelkedő személyiségek sírhelyeit, és módszertani segítséget ígértek más egyesületek hasonló munkájához is. Az ifjúsági munka fejlesztése érdekében különböző akciókat kezdeményeztek. A kaposváriak időszaki újságuk első példányát mutatták be a találkozón. Győrben, a soproni Erdézi és Faipari Egyetem diákjai elkészítették Győr város utcánkénti fásítási tervét. Pécsért az építés- és műemlékvédelem, a természetvédelem és a propaganda területén egy-egy szakosztályt hoztak létre. Jó a kapcsolatuk a kábeltelevízióval, rádióval, sajtóval.

■ *Miért előnyös az, hogy a szövetség a népfront keretében jött létre?*

A népfront eddigi tevékenységei, mint amilyen például a honismereti mozgalom, szorosan összefüggnek a városvédő és -szépítő tematikával, ami a szövetség célkitűzése. A jövőben így több lehetőség lesz a munka koordinálására és nem fordulhat elő olyan, mint a városfotózás esetében legutóbb. Budapesten már 1981-ben meghirdettem a fotódokumentációs munkát. Az öt akció egyenkéntből kiállításokat rendeztünk, s könyvet is megjelentettünk. Ezek után jelent meg a népfront friss felhívása városfotózásra. Senkinek sem jutott eszébe, hogy Budapesten az már több éve folyik. Én felajánlottam egy tapasztalt gárda segítségét, és azóta sem történt meg a kapcsolatfelvétel. Remélem, hogy ebben is segíteni fog a szövetség, hiszen a mi munkánk és a honismeret összekapcsolható.

■ *Most, amikor állandóan arról hallani, hogy az embereket csak a pénzkeresés, a saját érvényesülésük hajtja, kikre támaszkodhat egy ilyen társadalmi mozgalom?*

Először is ez így nem igaz. Most is vannak megszállottak, jó ügyekért harcolók, a közösség javát keresők. Az embereket persze leginkább az érdekli, ami közvetlenül érinti őket. Abban bízom, hogy a saját településük sorsába beleszólnak. A nyitott várospolitikának lehet érvényt szerezni. Azt tartanám helyesnek, ha az egyesületek tagjai beleszólnának mindenbe, ami körülöttük történik. Természetesen ehhez az is kell, hogy a vezetők igényeljék ezt a segítséget. Az nem várható el, hogy mindenki mindennel egyetértsen, de közös álláspontot ki lehet alakítani. A harcmodor, a pénzügyi kérdések, a vezetőkkel való kapcsolat, a publikálás gondoljai... Vissza kellene állítani a települések önálló hirasági lehetőségét (régiben városainkban 2-3 napilap is megjelent). Ez a gondunk is közös a népfrontszervezetekkel.

Tisztában vagyok azzal, hogy a televízió műsora segíthet ugyan, de nem tud mindennel foglalkozni, amivel pedig kellene. Ezért szükség lenne településeinken a helyi sajtó megteremtésére. Jó példaként említhetem a Debrecen című időszaki lap megjelenését. Az utóbbi időben az Új Tükör-klub szervezésében sok helyre eljutottam, igyekszem a tapasztalataimat közreadni. Sokszor jelentenek gondot az olyan nagy hatalmú cégek, mint a posta, a gázművek vagy a MÁV, mert beavatkoznak a városképbe. A posta vagy az állomás minden város legfontosabb épülete volt — nagy kárt okoznak ezeknek a régi épületeknek a lebontásával. Talán a Szövetség ebben is tud majd segíteni. Lehet, hogy a kockakő, az utcánévtábla vagy egy-egy új ház sorsa csak részletkérdések, de ezek összeadódnak. Egyrészt hangulattá, másrészt történelemmé.

■ *Az a rombolás, ami különösen az elmúlt évtizedekben jellemezte Magyarországot, általános jelenség?*

Véleményem szerint tipikusan magyar betegség. Vannak bontások és cserék a világ más városaiban, de nem általánosíthatóan. Nálunk alig van olyan város, aminek még megvan a régi magja. Dosztojevszkij nem tévedne el ma sem Leningrádban. Ha nem pusztítjuk el amit apáink alkottak: a múltat, a tárgyi emlékeket, jobban remélhetjük majd, hogy fiaink, unokáink megbecsülik amit mi alkottunk. Az írott és az épített (faragott, öntött, kovácsolt...) történelem becslésének, a folytonosság megőrzésének eredménye: „kötődés” a lépcsőházhoz, az utcához, a településhez — a hazához.

VÁLTOZÓ HAZÁNK

A Palócföld

Az Alföldet körülölelő Északi-középhegységnek a Börzsöny és a Mátra között elfekvő legalacsonyabb tagját, a Cserhátot szívesen emlegetjük Palócföldként, mivel az egyik legsajátosabb magyar néprajzi csoport tagjai itt élnek a legnagyobb számban. A Cserhát hosszú ék alakban lenyúlik délre a Gödöllői-dombság szétnyúló ágaival, így közelíti meg a fővárost is. Budapestről nem is kell messze menni, csak valamelyik zuglói villamos-végállomásig, s a Rákos-patakon átkelve máris nekivághatunk a Gödöllői-dombság legnyugatibb hajlatainak.

A Rákos-patak itt, a főváros peremén, betonmederben siklik a Duna felé, kissé feljebb azonban már kiépitetlen az árka. Apró fahidak keresztezik, a hídlábaknál áporodó vízben itt-ott felüti fejét a zombékság meg a széles levelű gyékény, s a mederszegély sárgállik a mocsári gólyahírtől. A gödöllői Margitahegy aljából indul el ez a 42 kilométer hosszú patak, két oldalán a történelmi nevezetességű kistájjal, a Rákosvidékkel, az egykori nemesi országgyűlések színhelyével, ahová borongani járnak a XVIII—XIX. század költői, Ányos Pál, Virág Benedek, Kisfaludy Károly, de még Kölcsey is: „*Rákos, bolyongék partjaidon, s vized / Hullámaid útam s keblem emelkedett . . .*”

A Rákos-patakon túl a lány hajlású Pesti-síkságon, kalickákra osztott, öntözőcsatornákkal árszelélt kertészetek között kanyarog a földút Csömör, Mogyoród, Gödöllő felé. Három kis vízfolyás szeldeli fel ezt a tájat, dunai hordalékba mélyített völgyeivel, a Szilas-patak, a Csömöri-patak és a Mogyoródi-patak. Valamikor erre kalandozott temérdek ágra bomolva az Os-Duna, lámhán teretevet hordalékát. Ma e három patakocská tagolja s színezi tájképünk a Pesti-síkság itt már magasodni kezdő felszínét. Kisebbség nagyobb homokbuckasorok húzódnak északkeletről délnyugatra, az uralkodó szél terelése szerint, majd magasabb dombvonulatok kerülnek elének, Kerepestől Fót felé, Gödöllőtől pedig Veregyháza felé futnak: tölgyerdő borítja hátukat, sok-sok nyiladékkal szeldelve, lejtőiken szőlők és gyümölcsligetek, kedves nyaralókkal, kerti lakokkal, barátságos borházakkal. Az egyre nagyobb ívekben lejtő dombság közepében megülő Gödöllő házeit, villáit fák sűrű lombjai rejtik nyáridőben: laza utcatömbjeit hatalmas parkok tagolják, kigyózva folydogál rajta végig a Rákos-patak. Közepében a hajdani Grassalkovich-kastély, a XVIII. századi magyar barokk egyik mesterműve emeli díszes homlokzata fölé Ybl két remek kupoláját.

A dombsorok széles, nagy hullámokkal túlfutnak Veregyházán: Fótnál különálló hegyrögök emelkednek, a Magastető, a Kőhegy, és az irodalomtörténetbe került Somlyó, amelyen a *Fóti dal* született. Ahol most veteményeskertek, paradicsomföldek és kukoricások húzódnak a lejtőkön, ott a filoxeravész előtt pompás bor termett, s évről évre minden ősön nagy hírű mulatságok zajától volt hangos a Somlyó hegye. Fáy András, „a haza mindenese”, a reformkori Magyarország legiobbait gyűjtötte össze szőlőhegyi hajlékában egy-egy fóti szüretre, ahol a vidámság hangjai mellett is az emberiség haladásának ügye volt a közös gond. Megfordult Somlyó jeles szőlőhegyén Kossuth, Vörösmarty, Deák, Kölcsey, Garay, Bajza, Czuczor, meg oly sokan mások a szellem legkiválóbbjai közül, akiket a kor reformvágya sarkallt. A leghíresebb fóti szüreten, 1842. október 5-én hangzott fel Fáy ünnepi asztalánál Vörösmarty bordala, amely a játszi szerelem érzésétől ível az emberség és magyarság nagy kérdéseinek magaslataira: „*Minden ember legyen ember / És magyar, / Akü e föld hord s egével / Betakar. / Egymást érte, boldogíva / Ily egy nép / Bármü vészel bizton bátran / Szembe lép . . .*” A Somlyó-hegyi Fáy kúria azóta összeomlott, s elpusztult az a kis kunyhó is, a szőlő sarkában álló „barátság hajléka”, amelyben a Fóti dal született. Az emlékezetes helyet, hol eszmék lobogtak messzi fényvel, dudva, gaz verte fel. Egy kis baráti kör tartotta ében hosszú éveken át a fóti hagyományt, s ösztönzésére a romok köveiből végül is újjáépült az emlékkunyhó meg a prészáz. Benne idézheti immár a vándor az újbabkori fóti találkozókra írt Berda-verset: „*A soha ki nem alvó lángnak, mely addig / lobog, míg él e hon a nagyvilágban: / Vörösmartynek hódol rendületlenül e mindig / szebbre szomjas baráti kör, mikor évről évre / találkozik itt a szőlőt érlelő sugárzó / őszben a fóti domb megszentelt tetején, hogy / magábaszállván, meghallja a költő leglájóbb / intelmeit a haza sorsa felől . . .*”

Lent szépségesen emeli az egyszerű falusi házak fölé csipkefinom kettős tornyát Ybl Miklós remeke, a romantikus ízlésben fogant fóti templom.

A Duna mentén Vácig nyitott a táj. A város mögötti szőlős halmok fölé hatalmasan tolul erdőbozontos, hosszú gerincével a Naszály, vagyis a Nagyszál. Kőrissel benőtt tetejéről feltáruul szinte az egész Palócföld, a Cserhát alacsony hegyvidéke. Alig van változatosabb arculatú része az országnak, mint az Északi-

Hollókői utcarészlet (Kovács Gergely felvétele)

középhegység e szakasza. A Vác fölötti Naszálytól a Salgótarján melletti Karancsig magányos mészkörö-
gökkel, kisebb-nagyobb vulkáni kúphegyekkel, merészen felcsapó hosszú sziklatarajokkal tarkított hullá-
mos vidék ringatózik. A hegyek és dombok közé zárt völgyek és medencék kedves tájrészleteket formál-

nak: a csúcsokon vármokok ülnek, a hegyhátakat, dombtetőket tölgyerdő borítja, a lejtős oldalakon szőlők, szántók, gyümölcsösök színes sávjai kúsznak föl és ereszkednek alá. Nógrádban vagyunk, Mikszáth és Madách székebb pátriájában, végvári vitézek csatázó mezein és várai alján. „*Sok földet bejártam — írja emlékezőiben Mikszáth —, de mégis csak Nógrád tetszik legjobban: hegyeivel, völgyeivel, egyenesre nőtt fáival: itt úgy látom, a fűvek zölddebbek, a virágok illata edesebb, mint bárhol másutt a világon. Még a felhő is mintha rózsaszínbe öltözne, mikor átsuhan felettünk... Ez az én igazi hazám...*”

Mennyire elűt szomszédaitól ez a hehepús nógrádi táj! A Pilis és a Börzsöny magasra fölnyomuló sötét tömeg, egyetlen összefüggő rengeteg: a Cserhátban a halmok, hegyek fején kis sapka csak az erdő, derékukig szántók futnak föl. Nyugalmat, derűt áraszt a nógrádi tájak békés harmóniája, erdők, gabonabúzáknak és virágos rétek ritmikus váltakozása, a lankás oldalakon elheverő szőlők s a hosszasan ívelő hegyhátak tetején felborzolóldó tölgyesek. Dombról dombra kúsznak a gabonavetések, magas gerinceken háganak át, erdőségek közé nyomulnak be mélyen, s ferdén fekszenek el a nap alatt. A szántók közt óázisszerű erdőfoltok, cserjések, fasorok: a vizek mentén nyájas ligetek, s mindenütt kedvesen hullámos térszínformák.

A hegyek alján, a dombok tövében, az erdőkoszorúta katlanokban, a patakok folyása mentén temérdek apró falu. A Cserhát termékeny völgyei rendkívül sűrűn lakottak, s egy érdekes, színes világú nép üli meg őket, a *palóc*. Rátart, leleményes, jó humorú, észjárásában a székelyekhez hasonlóan furfangos, művészi hajlandóságú nép. Viszonylag tisztán megmaradt magyar törzs, amely a mongoloid típus jegyeit és sok ősi nyelvi sajátosságot őriz. Az ország északi határvidékén, Borsodban, Hevesben és Nógrádban élnek. A honfoglalók nyolcadik törzskének, a kabaroknak a leszármazottait sejtjük bennük, akik régi hagyományaikhoz, szokásaikhoz, nyelvjárásukhoz — melyet a látás és a hanghordozás énekeszerű hullámzása jellemez — hoznak ragaszkodnak. A Palócföld néprajzilag rendkívül értékes terület, a Cserhát apró falvai egy sajátos arculatú etnikai csoport színes múltját tükrözik a népi építő- és díszítőművészet emlékeiben, a festői viselkedésben és különösen a rendkívül gazdag és eredeti népdalkincsben.

A cserhát falvak legtöbbször a vizek folyását követik. A patak végigfut a főtútcán, két házsort mintegy gyűrűként fűzi magára. A községek közt sok az egytűcs település, fésűs, csúros beépítéssel, az ősi hadas település nyomait őrző csoportos telkekkel. Az „egy hadba” tartozó rokonsaládok „egy haj alatt”, egy portára építkeztek, s ahogy szaporodott a nemzetség, úgy épültek egymás mögé sorjában a házak a hosszú, szalagszerű telken. A palóc falvak utcai girbegurbák, alkalmazkodnak a terepviszonyokhoz, felkapaszkodnak a domboldalakra, lefutnak a patakok folyásáig, a házak nagy zsúfoltságban és rendetlen-ségben tolonganak egymás hegyén-hátán. A telkek végében sok helyen ott áll az öreg kőpajta, üstökös zsúpfedelével. A palóc lakóház-építkezés régiebb formáit a Cserhát mélyén megbúvó, festői Hollókő őrzi a legszebben. Az előreugró, széles ereszpárkányos, lépcsőzetes szűpölású, fapilléres tornácú, hagyományos motívumokkal díszített oromfalú házak népi műemléki jelleget adnak az egész falucsának. Hogy legalább egyetlen cserhát községben megmaradjanak a sajátos néprajzi hagyományok, Hollókő valóságos „palóc rezervátumként” őrzik meg. Az egész faluképvédelem alatt áll: a legszebb régi parasztházakból helytörténeti múzeum, képzőművészeti alkotásház és turistaszállás lett. A két kis ablakos, zsindeletetős parasztházak között úgy áll a kicsiny fatemplom, akár a mesében.

A Cserhát belsejében, a nehezen megközelíthető, világtól elzárt palóc községek nemrég még színpompás népviselettel büszkélkedtek. Hollókőn, Rimócon, Bujákon, Nagylócon, Sipeken meg Varsányban nagy élmény volt egy-egy vasárnap délelőtt. Ütemesen ringó, sokszínű, tulipánforma kásmirszoknyákban lépdeltek a lányok és a fiatalasszonyok a főtútcán, mintha a mezők vadvirágai keltek volna szárnyra, s libentek volna be a faluba. Aranyárga brokátcselvény, rózsaszín, égszínkék meg égőpiros atlaszelyem, a fehéről a sötétbarnáig terjedő árnyalatokban megjelenő gyolcs az anyaga ezeknek a ruhavirágoknak, ezeknek a csipőre kötött, térdig érő, harang alakú szoknyáknak, amelyekből tizet is felöltöttek egymásra. Legalul volt a pendely, fölötte két gyolcs alsó és két ezerráncú, páncélszerű keményített fehér alsószoknya: ezek adták a tartást, hogy „a szoknya úgy álljon, mint a tulipán”. A kemény vászonból így kialakuló harangocskára kerültek a színes, szegett felső szoknyák. A rancia szedett, bő ingváll fölő ujjatlan, himzett melles, tündöklő virág- és harasztdíszekkel ékeskedő pruszlik került, s a szoknyát színes himzésű kötényke takarta. A palóc női viselet elmaradhatatlan darabja volt a főkötő, amely sokféle változatban csillogott-ragyogott a nógrádi falvakban. A gyöngyökkel díszített, arany- és ezüstcsipkével szegett ékes főkötők keleties jelleget adtak az amúgy is mongoloid arcú palóc menyecskeknek. Különösen Dejtár, Órhalom és Ludány volt híres a palóc nők gyöngyös, pántlikás főkötőiről. „*Utba esett Ludány helység, ahol a legszebb parasztfőkötőket láttam életemben* — írta Petőfi 1845 tavaszán Losoncra Balassagyarmatra utaztában. — *Ha megházasodom, onnan hozotok fejkötőket a feleségem számára.*”

Ez a hagyományörző nép történelmi tájában él. A nógrádi sziklaszirtes vármok sorakoznak, egymástól alig félnap járóföldre. Valóságos erődív húzódott végig hajdan a Cserhátban: egy erős védvonal, amely Nógrád, Csövár, Szanda, Buják, Ecseg, Hollókő, Salgó és Somoskő várából alakult ki. Az Ipoly mentén Ság, Gyarmat, Szécsény és Fülel bástyái adták a második védelmi vonalat, míg a Börzsöny felől Drégely, a Mátra oldaláról pedig Eger egészítette ki a Felső-Magyarországot őrző vársorozatot. Ezek a várak megállították Nógrád földjén a történelem viharait, állandósították a háborús vést. A török hódoltság idején a táj nemzedékek során valóságos senki földje volt, várait váltakozva birtokolták törökök és magyarok, földje szüntelen csatározások, lesvetések, prédálások, harácsolások színhelyévé vált. A Cserhát népe vagy északra, a nagy hegyek közé menekült, vagy a várvédők sorába állt, a végzet szárnyacsapásait így is, úgy is állandóan a feje fölött érezhette. Azok az „*árnyékos, borzalmas dolgok*”, azok a rémlátások, amelyekkel Mikszáth jellemzi a palócot, ennek a gyötrelmes kornak emlékműmaradványai: „*A palóc*

nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötté, a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyékkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja, s azok hitté keményednek a lelkeben."

A másfél százados védelmi harcokban elhullt a nógrádi nép színe-java, s összeomlottak a büszke várak is. Jórészt még a XIII. században telepedtek rá a hegycsúcsokra, s a XVII. század döntötte romba őket. Nógrád 900 éves várából csak a csapórások főkapu, a kör alakú kaperud és az őregtorony hegyes falcsonka áll még. Ennyi maradt a neves erősségből, melyet Mátyás korában Giovanni Dalmata trauai szobrász építtetett át reneszánsz stílusúvá, hogy Báthori Miklós váci püspök pompázhasson benne. *Ekkor építtetett azon híres tornya is, melyről a monda azt tartja, hogy kúpjába a felhők ütdöttek, és amelyből midőn a vár vérszén forga, tűz által fel adaték a visegrádi őrségnek.*" A délceg őregtoronyról beszél így az egykori leírás: két csúcsíves ablak faragott kőkövájának maradványai őrzik hajdani szépsége csekély nyomát. Csővárából két toronyszegély, a fekete andezitsziklára települt Szandavárból egy sarkos falmaradvány, Buják erős várából a keleti rondella ágyúrésekkel tűzdel körfala áll meg. A Dobogó-tető hosszú gerincvonulatának északi lávatakaróját ékesíti a legépebben megmaradt, legfestőibb fekvésű cserháti vár, Hollókö. Az egykori lakóépületek romjai fölé még mindig magasban emelkednek az ötszögű torony hegyes csonkjai. Mély ablaküregeiből a távol ködlő Ipoly-völgyön át a zólyomi hegyekig ellátunk tiszta időben. Ha az északra tekintő bástyafalon fellobban a szálfákból rakott máglya tüze, a kékkői és a véglesi várig gyorsan eljutott a vészjelzés. Készülhetett a védelemre Selmecebánya és Besztercebánya, hogy készen várja a törököt, ha feljutna odáig.

A hajdani várak vidékét megülő palóc falvak mindmáig valóságos kincseshányai a népdalgyűjtőknek, a legősibb magyar dallamok közül sok innen került elő, a nógrádi hegyek közül. Ezek az ősi zárttságban élő falucskák Mikszáth- és Madách-émlékektől gazdagok. A halmokat kerülgető, hullámosan lejtő-emelkedő balassagyarmati országút meg sokszor látta a megyei székváros felé kocsikázó Mikszáthot, amikor mohorai udvarlásából hazafelé igyekezett a fiatal megyei esküdt. Főnökének, későbbi apósának, Mauks Mátyás főbírónak mohorai udvarháza kedves nyári tanyája volt az írónak, a kert védettnek nyilvánított óriási gesztenyefája alatt sokat anekdotázgattat a nagy palóc, itt született meg a lelkeben a *Jó palócok* felejthetetlen figurái, itt írta *A lohinai fű* című beszélyét. A Mohorával szomszédos Csesztvén Madách lábnyomát kereshetjük. Itt is egy öreg fa vezet nyomra. Az egykori Madách-kúria előkertjének terebélyes hársa alatt töprengett az emberiség sorsán, jövőjén a csesztvei földesúr, e hársak alatti malomkő-asztalon kezdte írni *Az ember tragédiáját*. Horpácson ismét Mikszáthtal találkozunk, hajdani kúriájának dór oszlopai alatt. Erről a magas ámbitusú nézegeté esténként a nagyorszi síkság fölé emelkedő drégelyi váromot és a naplementével bíborfénybe borult diósjenői szép két hegyet — ahogy hitvese, Mauks Ilona feljegyezte visszaemlékezéseiben. A horpácsi kúria őriz még ma is néhány Mikszáth-relikviát, de Nógrád két halhatatlan írójának emléktárgyait a balassagyarmati Palóc Múzeum gyűjtötte egybe, nagy gondnal és szeretettel. A múzeum tövébe áttelepített kürtös-kemencés parasztporta a XIX. század elejéről való berendezésével híven tükrözi a nógrádi parasztothozok hajdani belső világát. Ez az első, ma is meglévő hiteles szabadtéri épüleategytesünk.

Balassagyarmatnál leérünk a Nógrádi-medence alájára, amelyen az Ipoly kanyarog végig. A torkolatához közélő folyócskáknál itt már alig van esése, bökölő fűzekkel szegett kanyarulataiban szinte állni látszik a víz. Két partjának nyerszöld rétejin apró falucskák sorakoznak egymás tőszomszédságában. Közülük az egyik — a kicsiny Ipolytarnóc — világraszóló földtani és őslénytani leleteket őriz. Olyan természeti emlékeket, melyekből rekonstruálni lehet a sokmillió évvel ezelőtti életet. Hogy valamikor az Ós-Földközi-tenger hullámmozott e táj fölött, annak kézzelfogható tárgyi bizonyítéka az a több ezer cápafog, amely a tarnóci vízmosások kagylókat, csigákat, korallokat rejtő homokjából előkerült. Hogy 20—25 millió évvel ezelőtt trópusi növényzet burjánzott a mai Ipoly-völgyében, azt babérfák, cédrusok, liliomfák és pálmák megkövült levelei, virágai és szármadványai bizonyítják, melyeket úgy fedett be és őrzött meg mindmáig a váratlanul aláhullott vulkáni hamu, hogy a leveleken a legfinomabb erezet is épen maradt. A vulkáni fedőréteg alól napvilágra került megkövesedett homokpadokba melyedve a trópusi növényekkel azonos korú őssalátok, masztodonok, orrszarvúak, gazellák, elefántok, krokodilusok és gázlómadarak lábnyomai, sőt egész csapásai maradtak fenn. Az ősvilági élet ilyen összefoglaló képe egyedülálló a Földön, az ipolytarnóci kőüvelelőhely páratlan értékű, felbecsülhetetlen tudományos jelentőségű őslénytani emlékelet.

Azok a vulkánok, amelyeknek levegőből alászitáló finom pora-hamuja eltemette és megőrizte az ipolytarnóci ősvilágot, a mai Salgótarján környékén működtek. Valószínűleg a Karancs kitorései terítették be törmelékükkel a vidéket, s konzerválták számunkra a trópusi flóra különleges maradványait, meg az ősrémányosok levestányér nagyságú lábnyomait. A Karancs 728 méter magas andezitkupolája ma is uralkodik a Cserhát hegy- és dombvilága fölött. Mögötte fekszik el a kis salgótarjáni medence, páratlan formabeli szépségű bazaltheggyekkel körülvéve. A nógrádi bazaltvulkánosság igen változatos volt, erőteljes lávafolyásai süveg alakú hegyeket és hatalmas kiterjedésű lávatakarókat hoztak létre. Salgótarjától keletre vonul hosszan az ország legnagyobb bazaltfennsíkja, a Medves, körülötte pedig mint őrtornyok sorakoznak a magános bazaltkupok, a szép és szabályos formájú Somlyó, Pécskő, Nagykö, Szilvaskő és Salgó. A Medves az őserdejében hajdan élő medvék sokaságáról kapta a nevét — írja „Nemes Nógrád Vármegey esmértetője” a múlt század elején. Ma lapos, erdős-mezős tető délnyugati pereméről emelkedik ki a táj legformásabb, legmerészebb bazaltkúpja, a Salgó. A cukorsüveg alakú, karcú hegycsúcs tömzsi bazaltoszlopai fölött a tatárjárás korában emelt vár romjai omladoznak. A csúcsot koronázó őregtorony maradvá-

nya 625 méter magasan áll, szédülve kapaszkodott fel rá 1845 tavaszán Petőfi. „*Talán nem volt Magyarország vár, mely oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó — írta útjegyzeteiben. — Sokáig ütem romjainak legfelső csúcsán: tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt.*” A költőt elbűvölte a hegytetőről feltároló körkére és a romfalakból áradó történelem: itt fogamzott meg benne Salgó című elbeszélő költeményének meséje: „*Fölmentem a hegy sziklaperemére, / S letelepedtem a romok fölé. / Verőfényes nap volt. Tekintetem, / Nem leve gátot, mérföldekre szállt, / Mint börtönéből megszökött madár, / S vígan kőszönte a kék messzeséget . . .*”

A Salgóvár lábánál fakadó Salgó forrás csermelyének és a Karancs alatt eredő Tarján pataknek egyesülésénél kiformalódott szűk völgybe nőtt bele Salgótarján városa. Mindenfelől kerekded bazaltkúpok veszik körül: a Somlyó, a Pípis, a Meszestető és a Baglyaskő. Szépfarmájú sasberc valamennyi, közülük a Baglyaskő Európában is egyedülálló vulkánembrió. A felnyomult lávaszonk csak a kráter kürtőjét töltötte meg, s mikor később a külső, lazább kőzetek lepusztultak, a kürtő vulkáni kőzete torony-szerű sziklafalként maradt meg. Közvetlenül az országhatáron áll Somoskő vulkáni kúja. A bazaltömlés nagyszerű sziklacsoportot formált ki ezen a hegyen: az öt-, hat- és hétszögű sötétszürke bazaltoszlopok úgy hajolnak ferdén lefelé, mintha vízesés kövült volna meg. A somoskői bazaltzuhatag oszlopai kecsek, karcsúak, nem olyan tömzsi „liszteszások”, mint a Salgó vagy akár a Badacsony és a Szentgyörgyhegy bazalttornyai. Somoskő tetejét festői várom ékesíti, amelynek falait a lefejtett sokszögű bazaltoszlopokból rakták. Petőfi megcsodálta ezt az építési módot: „*Somoskő nem nagy vár volt, nem is nagy hegyen fekszik, de bámultam építését, mely gyönyörű öt-, hat-, hétszögű kövekből van. A bazaltoszlopokat úgy helyezték vízszintesen egymásra az építők, mint ahogy az ölját halmozják rakásra: kijelé álló sokszögű végeik épp olyan hálózatot mutatnak, mint a méhek viaszsejtjei.*” Ez a kép erőteljesen villan fel Devecseri Gábor Somoskő című versében: „*Bazaltömlés évmilliók előtt / adta a sűrű követ, / Somoskő-vár, roppant virágkehely, / ebből emelkedett / — szinte magától, minthacsak a láva / így zúdult volna elő / az ég felé, s a hegynek folytatása / volna a várteő.*” A medencét körítő kúphegyek mind itt sorakoznak előttünk, ahogy állunk az ómló romfalakon. Alattunk füstölögnek Salgótarján gyárkémei: jobbról a Cserhát dombhullámai ringatóznak, balról pedig a Mátra néz felénk sötét északi oldalával.

A Salgótarjáni-medence mögött, a Mátra lábánál és völgyeiben is palócok élnek. Görbe falvaik ülik körül az északi vulkáni hegyvonulat legnagyobb látatómögét. A Palócföld megcsakiság nélkül nyúlik át a Cserhátból a Mátrába, mint ahogy a két szomszédos hegység is szervesen kapcsolódik össze a közös származás erejével. A Zagyva és a Tarna völgyében sorakozó községek majd mindegyike palóc település: nagy, közös portákkal, melyek hosszán fecskefészekszerűen követik egymást a lakóházak. A mátrai palócok himző-, szövő- és faragóművészet épp olyan jeles, mint Cserhát-beli testvéreiké: táncuk, népzenejük ugyanolyan ősi. Kodály tiszta szépségű kórusműve, a „Mátrai képek”, legrégebb népi dallamaink gazdag áradásával kísér végig a barátságos arculatú hegyvidéken. Az erdős-ligetes táj kedves képei, az elomlóban lévő váromok halványuló mondái, az erdei emberek csendes beszélgetései, a palóc lányok és legények lakodalmi kedve, mind benne van ebben a karékban.

A cserhádi Palócföld domborai fölé hirtelen magasbaszökéssel emelkedik a Mátra, ez a remekbe faragott vulkáni hegység. Sokáig ő adott nevet az északi hegyekszorú jórészenek. Rákóczi, aki 1705-ben három helyen kelt át seregével a hegyláncolaton, emlékirataiban még úgy írta le a Mátrát, hogy „*Egernél kezdődik és a Dunánál végződik, Nagymaros mellett, szemben a régi és elhagyott visegrádi várral.*” Azóta alaposan megritkult az Észak-Magyarországot egybefonó erdőtakaró, a völgyeket és a medencéket birtokba vette az eke, vasutak kanyarognak bennük — végképp külön táj lett a Börzsöny, a Cserhát és a Mátra.

A Cserhátból jövet a Zagyva völgyén túl fellegvárszerűen áll előttünk a Mátra. Meredek falú nyugati hegysora szinte átmenet nélkül csap fel a folyómenti lapály szegélyén. A Zagyvával párhuzamos gerincvonulatból harang alakú ormok emelkednek ki, s a hegység nyugati főbejáratánál mint két roppant párbálvány néz egymással szembe az Óvár és az Ágasvár. Mégis az Alföld felől a legtekintélyesebb a Mátra megjelenése. Méltóságtelei, testes, szinte tagolatlan tömeg. Középen csak egy horpadás a széles Mátra-nyereg. A Jászságból névze hosszan elnyúló kékes hegyláncolat „*a felhőbe kelő nagy Mátra*”, ahogy Vörösmarty említi a *Zalán futása* első énekében: amikor így festi meg: „*Messze terül kieszen s pusztán a zagyvai síkság / Napkelet és dél tája felé: éjszakra nyugatra / Domborodó halmok, s távolb a mátrai bércek / Hamvas felhőként az egekhez látszanak érni . . .*” Petőfi is az Alföld felől vet rá egy röpke pillantást: a hevesi rónáról tekint vissza az ég alján feltornyosuló, alkonyi pirba borult kék hegytömegre: „*Hátrább vonul mindegyre / És halványul a Mátra, / Az esti nap piros jényt / Lövel kék homlokára . . .*”

A Mátra szépségének, nagyságának legfőbb forrása kétségkívül az Alföld közelsége. Azért kelti a magasság és a meredekség olyan lenyűgöző hatását, mert a tövige nyúló nagy síkságból egyetlen szökélléssel ugrik föl ezer méterre. A Mátra az Alföld hegye, az északi vulkánokszorú itt ível be legmélyebben a rónatájba. Kékes vonulatát jól látni a tisztántúli búzamezőkről, a nagykunsági rizsföldekről, a hortobágyi legelőkről is. Színváltozásából időt jósol a jászsági pásztor, s a népdal is tudja, hogy esőt jelez, ha elfátyolozódik halványszürkés szép vonulata: „*Ködözik a Mátra, eső akar lenni, / Csörög a manga-nyáj, haza akar menni. / Ne morogj, manga-nyáj, nem megyünk még haza, / Messzi van Szentgyörgy-nap, akkor megyünk haza . . .*” Összel olyan, mintha füstöt ergetne, ha gomolyogva szállnak, úsznak fölötté szürke felhők. „*Pipál a Mátra*” — mondják ilyenkor az alföldiek, és hosszú esőre készülnek fel. S ha télen zúdul a jéges északi szél a Tisza mellékre, a Mátra küldi azt is: „*Fúj, sívölt a Mátra szele, / Üngüm, gatyám lobog bele! / Kalpagom is elkapta már, / Tiszába vitte a tatár! . . .*”

Ha az Alföldről közeledünk a Mátrához, széles előterében övszerű halomvidék fogad, amelyet a hegység déli oldalán lefutó bővizű patakok építettek fel az aláhordott közettörmelékekből. Igen szépen kimumkált táj ez, dombjait teljesen beborítja a szőlő. Itt vezet a hegység belsejébe a két leghosszabb, mélyen bevágódott völgy, a Nagy-patak völgye és a Kalló-völgy. Itt, a Kalló-völgyben ballagott Parád felé másfél századdal ezelőtt Vörösmarty. *„Ösvényeink ják között, s patakokon vezettek által, melyek néhol oly csekélyek, hogy a kövektől, kik között elfolynak, alig láthatók: mégis igen sok malom mozog erejüktől... — írja lelevelében 1829 őszén. — A madarak tavaszdala helyett kallók zörgése kísére magányos utunkon.”* A költő még látta hát a Kalló-völgyben sorakozó ványolómalmokat, melyekre a közeli Gyöngyös ősi kézműipara, a posztógyártás épült. Az itteni kallóalmokba hordták fel szamárháton a magyar juhok gyapját a város „csapói”, hogy szűrposztóvá veressék a kallókban. A múlt század közepén még tizenhat kalló és huszonhat malom zakatolt a Kalló-völgyben végigfutó Bene-patakon. A ványoló kallók nagy fakerekeit a gyors folyású patak vize forgatta, s a kerekék tengelyéhez erősített kalapácsszerű fatuskók döngöltek, puhították a tölgyfakádban ázó gyapjút. Így kallatták a csapók a híres abaposztót, melyből a szürnadrágot, a rövid bekeszt és a cifraszűrt szabták, varrták, himezték a szürszabó mesterek.

A Kalló-völgygel párhuzamosan vonuló Bénévár-bérc, majd a hozzá csatlakozó Remete-bérc gerince egyenletes emelkedéssel visz tovább a Kékes felé. A kétsúcú boltozatos orom az ország legmagasabb pontja. Itt zajlottak le a leghevesebb vulkáni kitérősek, itt tödultak fel a leghatalmasabb lávatómegek. Eredeti vulkáni formákat ugyan a Kékes sem őriz, lomhán domborodó tetejét a külső letaroló erők dolgozták ki, de tömzsi teste — akár csak az egész gerincvonulaté — kővé dermedt lávából, kemény andezit kőzetből épült fel. Szakadékos, sziklás, kőfolyásos északi oldala meredeken lejt a Tarna völgyére, de az Alföld felé annál menedékesebben ereszkednek alá a párhuzamos futású mellékgerincek. A délnék tartó vizek hosszú völgyeket véstek a lávatarakókból, köztük szabályos rendben vonultak lefelé az egyre alacsonyodó gerinc-sorok. Zárt bükkerdő fogja körül széles övben a boltozatos homlokú Kékestetőt, benne vezet tovább sziklás gerincén az ösvény a SASKÖRE. Magashegységi jellegű merész szirttető ez: északi oldalának meredeken leszakadó csupasz sziklafala a Magas-Tátrára emlékeztet: hűvös, árnyékos helyein tavaszokonként rábukkanhatunk a Kárpátokból ideszármazott sötétvörös havasi rózsára is.

A Saskő függőleges sziklafalán fától fáig ereszkedünk alá, szétdobált óriási kötömbökön zergemőd szökellünk át, így indulunk lefelé Parádnak. A mátrai tűzhányók már régen kialudtak, de vulkáni eredetű gázok még ma is szivárognak fel a mélységből a hegység északi oldalán. Ezek a kénés és szénasavas gázok átjárják a talajvizet és megizesítik a források vizét. Így születnek a savanykás csevécék, köztük a legértékesebb a kénhidrogénés parádi víz. Több mint kétszáz év óta keverik a bort az inyencek ezzel a záptojás szagú savanyúvízzel, amelyről már 1763-ban azt jegyezte föl Markhót Ferenc megyei főfizikus, hogy „régóta isszák étvágyerjesztő, emésztést könnyítő italként.” Fáy András „büdösköves viznek” nevezi, Vörösmarty cseh vízként emlegeti, s leírja, hogy „a kút ágya gyönyörű, hamvas és kék összerakott kövekből áll, a hosszú négyszögre kirakott faloldal egyikében, hova két felől garadokon kell lemenni, földel van székekkel és asztallal, hol ülni, az ivókat nézegetni vagy ebédelni is lehet.” E helyen áll ma az Ybl Miklós tervezte pagodaszerű pavilon, melyben a parádi vizet palackozzák.

A Keleti-Mátra egyre alacsonyodó nyúlványai között, bájos fenyő- és platánligetben kieszen búvik meg az egyik legpatinásabb magyar fürdőhely, Parád. A vulkáni utóműködés erejéből gazdagon felbugyogó timsós, kénés, arzénos gyógyvizét a XVIII. század végétől használják, s a tájat, amelynek ölen a neves fürdő rejtezik, 1819-ben így festi le Fáy András: „Az egymásra tornyozott Mátra csúcsai, kékkes horizontú bércek s általuk a világ zajától különszakasztott nyájias völgyek, himes rétek és ezek aljain ezerféle kigyóadás között csergő Tarna patakja, a tisztas ókorra szenderítő várak omladékai, mint amilyenek Domszólónál Oroszlányvár, Derecskénél Kanácsvár, Parádnál Veresvár, Tatárszállás és Várhegy — édes képeket nyújtanak a lány képzelgésnek.”

A mátrai várak századokon át védték a Palócföldet, őrizték a Zagyva és a Tarna völgyében északnak vivő hadiutakat. Ma már mind rom, legendák, mondák, népmesék őrzik múltjuk „lágy képzelgéssel” színezett emlékeit. A siroki vár maradt ránk legépebben. Puha riolittűfabá vágott sárgás fehér falai mesészerű képet nyújtanak a meredeken lekopott kúphegy tetején. Itt ér véget különben a Palócföld, s maga a Mátra is. Egy-egy részvulkánja ugyan átnyúlik a Bükk mészkötömegeibe — mint ahogy néhány palóctelepüléssel is találkoznak a bükki völgyek alján —, de a hatalmas vulkáni gerincvonulat itt lankad el a siroki vár csendben málladozó falainál.

Antalffy Gyula

Délszláv (sokac) inghímzés, Hercegszántó (Szentesné Sinkó Zsuzsa rajza)

A hazai madárvilág változásairól

Hazánk madárvilága az átlagos szemlélődő számára rendszerint állandónak tűnik, pedig alaposabb megfigyeléssel észrevehető, hogy állandó változásban van. Csak az elmúlt évtizedekben is számos faj kipusztulásának lehettünk tanúi, más fajok ugyanakkor felbukkannak, terjednek vagy visszaszorulnak. Az itt következő cikk a hazai madárvilág „egyenlegét” kísérli meg vázolni, a „tartozik” és a „követel” rovat néhány kiugró tételének bemutatásával. (Szerk.)

Némelyik madárfaj néha „gondol egyet” és egészen váratlanul terjeszkedni kezd. Még ma sem tudjuk pontosan, hogy mi lóditotta meg például az 1920-as, 1930-as években a *balkáni fakopáncsot* (*Dendrocopos syriacus*), amikor elindult kisázsiai és közel-keleti hazájából északnyugat felé. Bizonyítottan 1937-ben költött először Magyarországon, mégpedig Kiskunfélegyházán, de húsz évvel később már az egész országban elterjedt, sőt tovább nyomult Ausztria és Szlovákia felé.

Ugyancsak robbanásszerű gyorsasággal hatolt előre egy másik madárfaj, a ma már mindenütt közönséges és megszokott *balkáni gerle* (*Streptopelia decaocto*). Magyarországon először Berettyóújfalun figyelték meg 1932-ben, de nem sokkal később, az ötvenes évek elején, már mindenütt, még a középhegységek völgyeiben is megjelent. Azóta egész Európában elterjedt és átrepülve a Csatornán, Angliában is megtelepedett. Hirtelen és gyors terjeszkedésének okait klimatikus változásokkal és más elképzelésekkel próbálják indokolni, de akár a balkáni fakopáncs esetében, biztos magyarázat mind a mai napig nem létezik.

Persze az állományváltozások nem mindig ilyen látványosak és nem járnak feltétlenül gyors ütemű, nagy terjeszkedéssel. A rövid életű apró énekeseknél néhány év alatt gyakorlatilag az egész fészkelő állomány kicserélődik, a populáció egésze azonban számunkra is észrevehetően többnyire alig változik, legfeljebb az állandó területen dolgozó kutató figyel fel esetenként jelentősebb mennyiségi eltérésekre. A *halvány geze* (*Hippolais pallida*) például, melynek hazai fészkelését az 1950-es évek végén bizonyították be Szegeden, azóta lassan, de biztosan nyomult észak felé s ma már gyakorlatilag a Tisza teljes magyarországi szakaszán költő madárnak tekinthető. Megjelenéséről azonban a szakembereken kívül senki sem szerzett tudomást.

Örvendetes állománynövekedések

Ha a hazánkban fészkelő madárfajok állományát és azok változásait vizsgáljuk, pozitív és negatív példákat egyformán találunk. Kezdjük a jóval, azokkal a fajokkal, amelyeknél a párok száma az utóbbi években vagy évtizedekben növekedett. Ennek általában örülnek a szakemberek, de azért akadnak közöttük olyan fajok is, amelyek kissé „túlzsába vitték” a dolgot, nagyon is elszaporodtak, és ezért elképzelhető, hogy gazdasági vagy madárvédelmi megfontolásból korlátozó intézkedések válnak szükségessé. Erre, a *vetési varjú* (*Corvus frugilegus*) esetében, a közelmúltban már volt példa.

A magyar természetvédelem címermadara, a hófehér *nagy kócsag* (*Egretta alba*), vagy régebbi nevén nemes kócsag korábban, még az 1950-es években is, csak a Kis-Balaton és a Velencei-tó védett, nagy nádasaiban fészkel. Ez a két, Európa-hírű rezervátum elsősorban a kócsagok védelmére létesült. Az 1970-es évek derekán következett be az örvendetes változás, amikor a nagy kócsag állomány viszonylag gyors ütemben növekedni kezdett, és például 1978-ban már 22 fészkelőhelyét jegyezték fel az ország területén. A párok száma némely években meghaladta a háromezretet.

Hogy pontosan miért alakult így az állomány sorsa, csak találgatni lehet. Bizonyára közrejátszott benne a széles körű védelem, a rezervátumok számának növekedése, a halastavak jelenléte, de az is lehet, hogy ez a létszámemelkedés csak egyike a faj képzeletbeli grafikonján csupán évszázadokkal vagy évezredekkel mérhető csúcsoknak, hiszen ez a nem egészen kétszázadnyi idő, amióta a nagy kócsagról adataink vannak a Kárpát-medence területéről, nevétségesen rövidnek tűnik a faj életkorához képest. Ugyanakkor egyéb hazai gémféléknél is megfigyelhető volt egyfajta állománynövekedés. *Üstökös gémből* (*Ardeola ralloides*) például 1951-ben csupán 95 fészkelő párt találtak az ország területén, ez a szám azonban az 1976–1982 között végzett felmérések szerint 31 kolónián belül kereken 240 párra módosult.

Örvendetes, hogy a golyákkal és az ibiszekkel rokon *batla* (*Plegadis falcinellus*), mely századunk elején még óriási tömegben (kereken 1000 párban!) költött a Kis-Balaton területén, de utána mint fészkelő teljesen eltűnt, az utóbbi években újra felbukkant és néhány párban költött is a Tisza árterében, illetve a Hortobágyon. Miután hazánkban a madarak szempontjából kedvező vizes élőhelyek területe az elmúlt években örvendatosan megnőtt (pl. Kiskörei víztározó, Zalavári víztározó a Kis-Balaton közelében), remény van arra, hogy ez a szép, hajlott csőrű, barna alapon bronz és bíbor fényben csillogó madár újra rendszeresen és nagyobb számban fészkeljen Magyarországon.

Nemrég egy külföldön tartott nemzetközi konferencia során derült ki, hogy Európában egyedül Magyarországon állandósult átmeneti csökkenés után a *fehér gólya* (*Ciconia ciconia*) állománya, sőt a számlálás során a párok számának lassú növekedését is megállapították. Sok egyéb tényező mellett bizonyára igen nagy szerepet játszottak ebben azok a fészektartó állványok, amelyekkel ma már az ország minden részén egyre gyakrabban találkozhatunk.

Talán éppen a legközelebbi költési szezon szenzációja lesz egy olyan felvétel, amely fiatalokkal együtt úszó *üstökös réce* (*Netta rufina*) tojót ábrázol és ezzel a faj eredményes hazai fészkelését bizonyítja. Ez a szép récefaj az utóbbi években mind sűrűbben bukkan fel főként a Dunántúl nyugati felén, a Kis-Balaton környékén, de mindenképp a Fertő magyar oldalán. Költése az utóbbi helyen a legvalószínűbb. Az ugyancsak a bukóréccék közé tartozó *kontyos réce* (*Aythya fuligula*) már régebben „magyar madárrá” vált. Eleinte csak párban látták és a költést valószínűsítő viselkedését figyelték meg, de 1965-ben Vitnyéd (Győr-Sopron megye) közelében már sikerült a fiókákat vezető tojót is megpillantani. Ettől kezdve az ellenőrzött (beigazolt) költések száma egyre szaporodott, s ma a kontyos réce a kisszámú, de rendszeres hazai fészkelők sorába tartozik.

Az Európa madarai című határozókönyv elterjedési térképeire pillantva, a *csörgő réce* (*Anas crecca*) Európa délnyugati területeit leszámítva szinte mindenütt fészkel. Hazánkban ősszel és tavasszal óriási tömegben vonul át minden évben, költését azonban egészen az utóbbi időkig nem bizonyították. Csak 1984-ben sikerült megfigyelni egy tojót a Hortobágyon, amint a vizen úszva őt, alig egyhetes kiskacsáját vezetgette.

Napjainkban vagyunk szemtanúi a közismert fekete rigóval rokon *fenyőrigó* (*Turdus pilaris*) terjeszkedésének. Ez a madár 1901-ben, majd 1935-ben fészkelte ugyan már Magyarországon, de azt mindenki csupán véletlenül, különböző kedvező körülmények eredményének tekintette. Valószínűleg így is volt, hiszen a fenyőrigó ezt követően hosszú időn át csupán mint tömeges őszi és téli vendég jelentkezett Magyarországon. Ornitológiai szenzációt jelentett tehát, amikor 1975-ben 3 pár fészkelését állapították meg a Hanságban, de ettől kezdve, különösen az Alföld északi felén, mind gyakrabban bukkantak tojásaikon kotló vagy fiókákat nevelő párokra. A fenyőrigó, ellentétben a rokon fajokkal, hajlamos arra, hogy társasan, kis telepeket alkotva fészkeljen, s ennek jelei hazánkban is megmutatkoztak.

Még további két énekesmadárról érdemes megemlékezni. A déli elterjedésű *bajszos sármányt* (*Emberiza cia*) először 1955-ben találták fészkelve Jósfafő közelében, ma egybekel mellett a Börzsönyben, a Pilisben, a Vértes, a Budai-hegység vagy a Mecsek déli lejtőin rendszeres fészkelőnek tekinthető. A másik, ugyancsak mediterrán elterjedésű sármányfaj, a *sővényisármány* (*Emberiza cirius*), 1975-ben költött először hazánkban, a Villányi-hegységben, valamint Budaörsön. Jelenleg Pécs közelében és a Villányi-hegységben néhány párból álló kis populációja él.

Végül még a *fekete harkályt* (*Dryocopus martius*) emliteném, amely az utóbbi években indult erős terjeszkedésnek. Gyakori madár a középhegységi bükkösökben, de felbukkan a tölgyesekben és újabban egyre több példányt figyelhetünk meg az alföldi nyarasokban és a folyóárterek ligeterdeiben is. A fekete harkály ácsolta odúban költ a hazánkban nagyon megfogyott kék galamb, így a „szálláscsináló” létszámnövekedése ez okból is öröndetes.

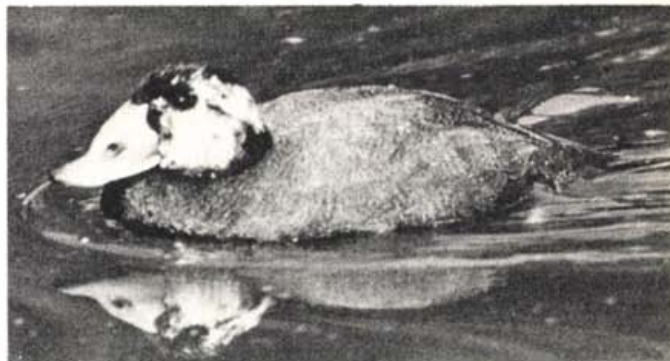
A jóból is megárt a sok

Aki mostanában, különösen a nyári hónapokban, halastavak környékén járt, bizonyára találkozott a feketés színű, horgas csőrű, nyakukat kigyó módjára mozgó *kormoránokkal* (*Phalacrocorax carbo*). Kisebbségi csapatokban jönnek-mennek, leereszkednek a vízre, ahol azon nyomban alábuknak és halászni

Balkáni fakopács

A Magyar Madártani Egyesület nagy kísérlete: a visszatelepített kékcőrű réce (Bécsy László felv.)

kezdenek. A kormorán vagy kárókatona hosszú ideig csupán a Kis-Balaton jellegzetes madara volt és az ottani telep nagysága évekig alig változott. Aztán lassan, szinte észrevétlenül növekedni kezdett a fészkelő párok száma és valószínűleg a Kiskőrői víztározó építésével összefüggésben előőrseik megjelentek a Tisza mentén is. Jelenleg a szőke folyó ligeterdeinek rendszeres fészkelői és számuk évről évre nő. Miután táplálékuk szinte kizárólag halakból áll (de nem csupán haszonhalakból!), nemcsak a tógazdasági, de a természetvédelmi szakembereknek is gondot okoznak. A kormorán ugyanis egyike azoknak a madárfajoknak, amelyek túlszaporodása előbb vagy utóbb arra kényszeríti az illetékeseket, hogy létszámukat korlátozó intézkedéseket foganatosítsanak.

Úgy, mint a *vetési varjú* (*Corvus frugilegus*) esetében. Egy 1980-ban végzett országos felmérés adatai szerint ez a kárógó fekete madár akkoriban több mint 700 telepen és kerekben 254 000 párban fészkel Magyarországon. A varjak mindenevők, azaz növényi és állati eredetű táplálékot egyaránt fogyasztanak. Éppen ezért és tömegüknél fogva mezőgazdasági és természetvédelmi szempontból sem lehet közömbös az állományok mennyisége. A legelőkön keresgélő madarak habozás nélkül kifosztják az útjukba kerülő pacirta- vagy sárga billegető-fészkeket, feltörik a tojásokat, de jó étvágygal elfogyasztják az apró fiókákat is. A Hortobágyon például, ahol korábban igen nagy varjútelepek voltak, komoly veszélybe kerültek a földön fészkelő ritka zikkpacsirták és székicsérek. Ezért természetvédelmi és madárvédelmi megfontolásból is korlátozni kellett a *vetési varjak* számát, s ennek következtében napjainkra az állomány mintegy a felére csökkent.

Újabban egyre több helyről jelentik örömmel a madárbarátok: hattyúk telepedtek meg a közelben! A *bütykös hattyú* (*Cygnus olor*) vad példányai a múlt század derekán még fészkeltek az alföldi és a Balaton környéki nagy mocsarakban, ettől kezdve azonban többnyire csak vonulás idején bukkantak fel a hazai vizeken. Alig másfél évtizede kezdtek újból jelentkezni a hattyúpárok, elsősorban a Fertőn, de a Duna felső szakasza mentén, a Kis-Balaton területén és másutt is. A meglehetősen szelíd, bizalmas madarak feltehetőleg azok a feldomesztikált és újra elvadult példányok, amelyek ausztriai tenyészetekből kerültek Magyarországra. Bár a büszkén evező fehér madarak többnyire nagyon kedveltek és különösen a gyerekek etetik őket előszeretettel a part mentén, további elszaporodásuk természetvédelmi szempontból nem lenne kívánatos. A bütykös hattyú ugyanis kifejezetten agresszív természetű madár, emellett meglehetősen nagy területet birtokol, ahonnan a fészkelő récéket, de még a nyári lúd párokat is egy-kettőre kiszorítja. A hazai védett vizes területek nem elég terjedelmesek ahhoz, hogy ott bütykös hattyúk nagyobb számban tanyázzanak.

Vigyázat! Veszélyben!

Az elmúlt évtizedekben több fészkelő madárfaj is eltűnt az országból. Csendben, szinte észrevétlenül búcsúzott a kecses mozgású *tavi cankó* (*Tringa stagnatilis*) vagy a gyors rőptű *vándorsólyom* (*Falco peregrinus*), amely pedig az 1960-as években még költött a Zempléni-hegység szikláin. Az ugyancsak kipusztult *kékcősőrű réce* (*Oxyura leucocephala*) visszatelepítésére a Magyar Madártani Egyesület éppen az utóbbi években tett eredménnyel kecsegtető kísérletet. Az angliai Slimbridge-i tenyésztelepről kapott tojásokból a Kiskunsági Madárvártán mesterségesen kikeltetett és felnevelt kékcősőrű récék közül 1986 nyarán 5 párt már ki is engedtek a Kiskunsági Nemzeti Park területén lévő tavak egyikén. Az elkövetkező években további példányokat helyeznek ki, s így joggal remélhetjük, hogy ez a szép madár előbb vagy utóbb újra költeni fog Magyarországon.

Hasonlóképpen próbálja az egyesület megerősíteni a néhány párra csökkent hazai uhu- (*Bubo bubo*) állományt. Előzetes egyeztetések nyomán 1986-ban 9 fióka érkezett az NSZK-ból, ahol ezt a fajt rendszeresen tenyésztik. A fiatal baglyokat a középhegységeinkben még meglévő párok hasonló korú fiókáihoz osztották szét és a szülők minden további nélkül fel is nevelték a jövevényeket. Ha szükségesnek látszik, az akciózt az elkövetkező években is megismételjük, mindaddig, amíg a magyar uhuállomány újra el nem éri a korábbi, kedvező szintet.

A Magyar Madártani Egyesület elnöksége 1986-ot a *gyöngybagoly* (*Tyto alba*) védelme évének nyilvánította.¹ Nem véletlenül, mert ez a szép bagolyfaj, amely hazánkban szinte kizárólag öreg épületekben, főként templomtornyokban tanyázik, az utóbbi időben sajnos nagyon megfogyott. Közrejárászottak ebben a tornyok renoválást követő lezárásai éppen úgy, mint a nagyon hideg telek vagy a nyest elszaporodása, mely dr. Kalotás Zsolt Tolna megyei vizsgálatai szerint egyik fő oka lehet a templomtornyok elnéptelenedésének. Az Egyesület programot hirdetett a gyöngybagoly hatékony védelmére és egyebek mellett a külföldön jól bevált fészkelőládák kihelyezésével próbál segíteni.

Egy állatfaj számára a legnagyobb veszélyt az jelenti, ha ökológiailag károsodik, azaz fészkelő- és táplálékerőlete — egyszóval élőhelye — változik meg. Egyetlen fajfélnék, a *császármadár* (*Tetrastes bonasia*) állománya például az utóbbi évtizedekben erősen megfogyott, elsősorban azért, mert mind kevesebb zavartalan fészkelőhelyet talál a középhegységi erdőkben. A tojásokat nemegyszer a mindenütt elszaporodott vaddisznók pusztítják el. Jelenleg legfeljebb néhány száz példány él Magyarországon, de számuk továbbra is csökken.

¹Bővebben lásd a Honismeret 1985. 5. számát (Szerk.)

Nem tud magára találni a mezőgazdasági földek kedves madara, a *fogoly* (*Perdix perdix*) sem. A harmincas évek derekán még kereken másfél milliót számláltak az országban, 1981-ben már csak 120 ezret és a pusztulás sajnos azóta sem állt meg. Közrejátszottak ebben a különösen kemény telek éppen úgy, mint a nagy monokultúrák megjelenése, a vegyszerezés és még sok más tényező. A fogoly helyzete a nagy pusztulás ellenére sem reménytelen, hiszen a meglévő állomány viszonylag még mindig elég nagy, de fokozottan ügyelni kell rá s mindent meg kell tenni valóban gyakorlati védelme érdekében.

Az öreg állományú erdők fokozott ütemű kitermelése okozta elsősorban legnagyobb hazai ragadozónk, a *réti sas* (*Haliaeetus albicilla*) állományának katasztrofális pusztulását, melynek során ez a hatalmas madár szinte teljesen eltűnt korábbi fészkelőhelyeiről a Duna és a Tisza mentén és ma mindössze néhány párról tudunk a Dunántúl még meglévő nagyobb erdeiben.

Sok fejtörést okozott már az ornitológusoknak a *kővirigó* (*Monticola saxatilis*) állomány erős visszahúzódása. Ez a szép madár az 1950-es években a neki megfelelő biotópokban, sziklás hegyoldalakon, kőbányákban még mindenütt gyakori volt, jelenleg viszont a korábbi fészkelőhelyek nagy része üresen áll, legfeljebb itt-ott találkozhatunk egy-egy párral. Elképzelhető, hogy természetes visszahúzóási folyamatról és ezzel kapcsolatos állománycsökkenésről van szó, hiszen a madár élőhelyei, legalábbis látszólag, semmiben sem változtak. A másik lehetséges okot a telelőterületeken és a vonulás különböző megpróbáltatásaiban kell keresnünk. Valószínűleg hasonló „cipőben jár” a *kis őrgébics* (*Lanius minor*) is, melynek gyors állományfogyatkozása az 1960-as években vette kezdetét és a párok száma ma is csupán árnyéka a réginek, amikor, különösen az Alföldön, mindenütt lehetett találkozni vele.

Végül van néhány olyan madárfajunk is, melyek állománya rendszeresen változik elsősorban különböző külső tényezők függvényében. A *fehérszárnyú szerkő* (*Chlidonias leucopterus*) például a számára kedvező vizes években több száz párban is fészkelhet elsősorban a Hortobágyon, de voltak olyan száraz évek is, amikor szinte teljesen kimaradt. Hasonlóképpen a vízviszonyoktól függ a hosszú lábú *gólyatöcs* (*Himantopus himantopus*) megjelenése is. Magyarországon mindig a ritka madárfajok közé tartozott, az állomány 25–30 pár körül mozog, de hogy hol bukkan fel, hol kezd fészkeléshez, az mindig a terület adottságaitól függ.

Hazánkban csak nemrég kezdett fészkelni a macskabagollyal rokon *uráli bagoly* (*Strix uralensis*), a Zempléni és a Bükkben megtelepedő párok száma azonban mindig a tavaszi táplálékinálattól, a fő zsákmányukat jelentő erdei egerek számától függ. Ha sok rágcsáló mozog az avarban, több az uráli bagoly is, egérszúke esetén pedig esetleg teljesen el is maradhatnak.

Schmidt Egon

HÍREK

1986. október 31-én avatták fel Balatonfüreden **dr. Mangold Henrik** (1828—1912) **balneológus** (fürdőorvos) **emléktábláját**. A Vasutasok Általános Biztosító Egyesülete balatonfüredi üdülőjének közössége — a Hazafias Népfront Honismereti Munkabizottsága javaslatára — vállalta az emlékműves cselekedetét. Osváth Miklós budapesti festőművész felajánlása mellett a széles társadalmi összefogás tette lehetővé, hogy újabb emlékekkel gyarapodhatott a település. Dr. Ungvári István balatonfüredi főorvos táblaavató beszédét követően a Hazafias Népfront, a Városvédő és Városszépítő Egyesület, a Jókai Kör, a Városi Tanács és a mecénás üdülő koszorú díszítették a márvány posztamentsbe ágyazott, természetes formájában meggyógyított és felállított emlékoszlopot. Dr. Földesi József a Vasutasok Általános Biztosító Egyesülete ügyvezető elnöke zárta be az ünnepséget.

Székér Ernő

Az alsósági evangélikus gyülekezet kurátorainak feljegyzéseiből

A Hanzsér család történetének kutatása során kerestem fel az alsósági (ma Celldömölk) evangélikus gyülekezet lelkészi hivatalát, hogy az ott meglévő egyházi anyakönyvek segítségével felkutassam az elődeimre vonatkozó írásos, bejegyzett adatokat. Búvárkodásom közben került kezembe az a két kemény-táblás, régi kopott füzet, amely most is féltve őrzött kincse a parókiának. E két füzet a *gyülekezet kurátorainak bejegyzését* tartalmazza 1796-tól folyamatosan.

A gyülekezet választott kurátorai — mindig két fő volt egy időben — kötelesek voltak a gyülekezet természet- és pénzügyi javainak teljes és pontos elszámolásával szolgálni évenként a gyülekezetnek. A gyülekezet gazdasági tevékenysége a múlt századokban hasonló volt egy általános parasztszalád gazdasági tevékenységéhez. Földje volt, ezen gazdálkodott. A termést esetenként a piacon értékesítették. A templom és az iskola bevételeit és kiadásait számba vették és nyilvántartották. A lelkész és a tanító vagy tanítók fizetéséről, javadalmazásáról gondoskodtak és azokat elszámolták. Vagyis minden gazdasági tevékenységről írásos feljegyzést készítettek. Így volt ez a terményekkel kapcsolatosan is. Minden terményt, ami eladásra került, pontosan, dátum szerint, a piaci hely megjelölésével, a fuvarozó nevének feltüntetésével, az eladási ár és a helypénz, esetleges borral való pénzügyi értékének feltüntetésével, bejegyezték a kurátori füzetekbe. A bevételek és kiadások év végén összesítve található az elszámolások között.

E füzetek igen érdekes gazdaságtörténeti adatokat is tartalmaznak, amelyeknek ismerete lehetővé teszi a mai kutató számára, hogy jobban megértse azokat a múlt századokban történt eseményeket, melyek a magyar parasztság gazdasági tevékenységét befolyásolták. Ilyen történelmi eseménynek számítottak azok a hadjáratok, melyeket Napóleon vezetett Európában a XIX. század első éveiben. E hadjáratok következtében Európa gazdasági és pénzügyi helyzete nagyon összekuszálódott. A Habsburg-birodalomban is már 1799-ben megkezdődik az infláció, amely az 1811-es évben tetőzött. E folyamat történelmi feldolgozása, elemzése megtörtént, azt is tudjuk, hogy milyen mértékű volt az az infláció. Hatása nem múlt el nyomtalanul Magyarországon sem, olyannyira, hogy a sági evangélikus kurátorok feljegyzéseiben is megtaláljuk e pénzromlásnak a jelét.

Ennek igazolására kigyűjtöttem — az számtalan bejegyzés közül — azokat a főbb terményeket, amelyeket a *cellai piacon* értékesített a sági evangélikus gyülekezet a napóleoni hadjárat idején (táblázat).

A Magyarország történelmi Kronológiája II. kötetének (Bp. 1982) adatai alapján Pesten ez időben 1 köböl búza ára: 1808-ban 7 ft. 30 krj., 1809-ben 8 ft. 50 krj., 1810-ben 18 ft. 50 krj., 1811-ben 23 ft. 40 krj.

Ugyanakkor 100 ezüsterforint hivatalos értéke papírf forintban a következőképpen alakult: 1808 január 20., 1809 január 22., 1810 január: 469, 1811 január: 833.

Mit is jeleznek, miről tudósítanak az 1811/12. évi cellai piaci árak? Erre a választ a Napóleonnal szemben vereséget szenvedett I. Ferenc király 1811. február 20-án kiadott devalvációs rendelete adja meg. E rendeletben 1811. március 15-ével a *papírpénzt névértékének ötödére értékelte le*. E rendeletnek hatását jelzik a *cellai piaci* árakban bekövetkezett drasztikus változások. Az *1811. november 1-én és 1812. február 20-án feljegyzett terményárak* már a megváltozott pénzvizonyokat, az *ötszörös árakat* jelzik. Ma már, a korabeli történelmi tények ismeretében tudjuk, hogy a sági kurátorok feljegyzései is — bár erről a füzetben nem tesznek említést — regisztrálták az elmúlt koroknak eseményeit.

Az *1816 november bejegyzés* pedig az országosan nagyon gyöngye terméssről tanúskodik. Ebben az esetben a kereslet—kínálat törvényei uralkodtak, és ez tükröződik a korabeli feljegyzésekben. A gyenge termés következtében a sági ev. gyülekezet sem tudott eladásra kínálni búzát az 1817 februári cellai piacon. Kitűnik a feljegyzésekből az is, hogy a gyülekezet évente általában kétszer — év elején és év végén — árulta terményeit.

A különböző termékek 1 mérőjének ára¹

A piac kelte	Búza		Rozs		Árpa		Zab	
	ft.	krj.	ft.	krj.	ft.	krj.	ft.	krj.
1808. I. 14.	4	45	3	45	3	48	—	—
1809.	8	00	5	30	4	12	—	—
1810.	6	03	5	45	5	00	4	00
1811. III.	9	00	7	37.5	6	45	5	00
1811. XI. 1.	30	00	25	00	—	—	—	???
1812. II. 20.	40	00	30	00	20	00	15	00 ???
1812. X.	14	00	7	30	—	—	6	00
1813. III.	2	36	1	24	1	06	1	00
1813. XI.	3	45	1	45	—	—	—	—
1814. II.	5	00	3	00	3	15	1	24
1815. IX.	13	00	10	00	8	00	3	00
1816. II.	17	00	—	—	—	—	—	—
1816. IX.	24	00	15	00	10	00	5	00 ???
1817. II.	—	—	—	—	14	45	—	—
1817. VIII.	14	00	10	00	—	—	3	00
1817. XI.	9	00	7	00	—	—	—	—

A kurátori füzetekben több érdekes, korabeli bejegyzést találunk. Ezek közül néhányat érdemes megemlíteni (eredeti másolásban):

1. „1824. április 30. Hanzsér Mátyás Szombathelyre vitt öt szál vendégszelemt az Eklézisa házához per 16 krj. az ára tesz. Szombathelyen helypénzt fizetett ..... 1 ft ..... 5 ft
Ugyan ott Vámot fizetett ..... 1 ft 36 krj.
Sárváron Vámot fizetett ..... 12 krj.
Ugyan akkor a Kotsitsal elköltött ..... 6 krj.
..... 6 krj.
..... 50 krj.”
(Megtudjuk a feljegyzésből, hogy a sági ev. gyülekezet miként segítette a szombathelyi ev. paplak építkezését, és az 50 km-es út során, milyen kiadásai voltak Hanzsér Mátyásnak és kocsisának. A szövegben előforduló „per” szócska mai megfelelője a fejenként, egyenként. Mivel ez idő tájt 60 krj. volt egyenlő 1 forinttal, ezért helyes a 6 db, szál, földélfá fuvardijaként feltüntetett 1 ft. 36 krajcár.)
2. „1848. április 24-én Mihályfalvára voltunk hárman, T. Vidos József Úrhoz tanács kérdezni.” (Azaz, kikérni a Vidos uraság véleményét arról, hogy a gyülekezet milyen politikai magatartást tanúsítson a szabadságharc alatt.)
3. „1848. június 22-én. Közoktatási miniszertől érkezett ívért, melybe iskolai álladaluunkat írtuk össze, fizettünk 25 krj.”
4. „1848. augusztus 14-én Népbarát című lapokért decemberig 4 ft 25 krj.”
5. „1848. december 17. Népbarátja című újságért a jövő fél évre 5 ft 25 krj.”
(E bejegyzések tanúsága szerint a gyülekezet nem volt a tájékoztatás hiányában. A Népbarátja képet adott a haza és a kor dolgairól.)
6. S végül álljon itt egy bejegyzés, mely a kurátorok év végi számadásáról tudósít: „1814 esztendőbeli Curátori Számadás alkalmatosságával költöttünk:
Egy kövér ludat vettünk ..... 3 ft 30 krj.
Hozattunk 6 font húst per 10 krj. .... 1 ft —
Cellből hozattunk 3 itze bort per 40 krj. .... 2 ft —
Még is Sági Kortsmáról 10 itze bort per 24 krj. .... 4 ft
Egy font Rizkását ..... — 48 krj.
Egy itze Köles kását ..... — 15 krj.
Még is két kenyeret ..... 2 ft —
És 4 Sömlýt ..... — 12 krj.”
Amint látjuk, eleink is bőséges lakomával tették emlékezetessé a sági evangélikus gyülekezet egész éves gazdálkodásának zárszámadását. Az 1930-as évek derekán — amikor édesapám volt a sági ev. gyülekezet főkurátora — már nem volt szokásban a lakoma, csak a számadás. Ettől eltekintve hasznos feljegyzések tárháza és helytörténeti kutatóknak fontos forrása lehet az ev. gyülekezeteknél ma még fellelhető kurátori füzetek.

Hanzsér László

¹Valószínűleg pozsonyi mérő = 62,53 liter, vagyis kb. 50 kg.

Egy szabólegény vándorlása Kiskunfélegyházától Párizsig

Kiskunfélegyháza 1876-ig a kiváltságot Jászkun kerületbe tartozott. A kézművesipart a kerületben is szigorúan céhes keretek között művelték. 1848 előtt a kerületben 63 céh működött, ebből a Kiskun-ságban 22, Kiskunfélegyházán pedig 6.

A kiskunfélegyházi szabók és szíjjártók 1766-ban nyerték el célprivilegiumukat, mely a mesterré válás és a mesterség folytatásának kereteit szabályozta. A mesterség fortélyainak elsajátításában és tökéletesítésében nagy jelentősége volt a legények vándorlásának, hiszen így a helybeli mestertől tanultakat más vidéken szerzett tapasztalatokkal egészíthették ki. A vándorlás során a törekvőbbek idegen országokba is eljutottak, amint ez a félegyházi szabólegény *Mihálovics Sándor* esetében történt.

Mihálovics Sándor korán — 9 éves korában — árvaságra jutott. Apjáról maradt öröksége 14 hold föld és némi házi ingóság volt, amelyen az akkor 13 éves Gábor bátyjával osztozott. Az árvák javait a közgyám kezelte, s az intézte taníttatásukat is. Érdekes módon mindkét gyermek szabómesterséget tanult, inaséveiket ugyanannál a céhbéli szabómesternél töltötték. A gyermekek 12 éves korukban szegődtek el inasnak, s az inaséveket követő vándorlás után mindketten céhbéli mesterek lettek. Gábor szülővárosában, Kiskunfélegyházán, Sándor pedig a fővárosban vált céhbéli mesterré. A két testvér közül Sándor vándorlása során Párizsig eljutott, sőt Londonba is szeretett volna elmenni, de terve megvalósulásáról nincs tudomásunk.

A vándorlás körülményeiről, tapasztalatairól levelekben tudósította a közgyámat, akitől leveleiben pénzt kért költségei fedezésére. Mihálovics Sándor vándorlását 1840-ben kezdte, s 1845-ben tért haza. Levelei — melyek közül hármat közlünk — tükrözik a vándorlás nehézségeit, Mihálovics tudásvágyát, s egyben képet adnak a korabeli életkörülményekről. Megmutatják — szinte mint a mesében — egy szegény sorsú, tanulni vágyó szabólegény rácsodálkozását a világra. (A levelek eredeti példányai megtalálhatók a kiskunfélegyházi levéltár V. 101. B. állagában az árvaszamadások között.)

Bánkiné Molnár Erzsébet

Nemzetes Nótárius Úr!

Miolta Bécsben élek, mintegy új világ tűnt fel előttem. Esmeretem ebben a gazdag és fényes városban annyira öregbedett, a mennyre előre nem gondoltam. Ez, nem fogyasztotta volna, sőt inkább nevelte tanulási vágyamat, úgy hogy szándékom van még tovább is menni, különösen a világnak ama nagy nevű fővárosát, a műveltségnek bámulusát központját, a legékesebb s meglepőbb divatoknak forrását Páriszt meglátogatni. Célom az, hogy magamat mesterségemben minél inkább kipallérozzam, felül emelkedjem a közép-szerűség, s visszatérvén, és hazám fővárosában megterelepedvén, sem Magyarországnak, sem szülőföldemnek a kedves Félegyházának gyalázatjára ne legyek.

E végre arra kérem a Nemzetes Urat méltóztatnék oly kegyes lenni irántam, hogy az intereszes pénzemnek az érdemes tanács általi letartóztatását eszközölje ki. A párisi utat a jövő tavasz elején fogom elkezdni, s még addig fogom a Nemzetes Urat tudósítani, hogy mikor lesz a pénzre szükségem... — Hogy célom szent reményem mind a Nemzetes Úr, mind az érdemes Tanács által fogják látni. Megújítván tehát még egyszer kérésemet, s a Nemzetes Úr közbenjárásáért alázatosan esedezvén, maradtam

A Nemzetes Nótárius Úrnak

alázatos szolgálja
Mihálovics Sándor

Tekintetes Nemes Tanács

Én nagy könyörgéssel folamodtam még Bécsből a páriszi útra azon intert, várakoztam is két hétig de én semmi sem kaptam tehát az órámat pénzér tettem s útnak indultam, és nem is gondoltam volna ol sokba kerüljön, az úton elkölletett ruháimat adni mert télen nem megyen munka, tehát sehohse kaphattam munkát, mert ha munkát kaptam volna nem vesztegettem volna az ruhám mer úgy akartam hogy megyek egyenest Párisba, valahol dolgozok és pénzt keresek deha nem kaptam mennem vagy akartam se azért most olyan vagyok ágszakat, ellyan ruhám vagyon hogy szegyelek ember elébe mení, kerestem még most anyi amit a többi német aki Párisba jön annak fizetése szaladhatok haza mert messze vagyok hazától, hiszen azon inter úgyis azért van hogy árvák bizonyos szükségére adatoxyon én még eddig semmit nem kaptam, most utolsó szükségemben segítsenek rajtam mert joban esik mint koldusnak mer idegen földön vagyok, mer töbet nem kívánhatnk tölem hogy magam keserves keresetemmel Párisba jöttem. egyhuzamba úton tsak tíz egész hétig voltam. csak gondolhattyák szenvednem, főtet hát hétig nem ettem, hogy majd éhen nem haltam. koldulni nem szabad volt mert aki koldul azt meg kötik mint a kutyát, mer minden faluba fölgyivázók voltak, és babaros országba mikor beléptem tíz pengőt mutatni máskép benem eszreik szinte az képen Viltimberkke, azis egy kiráság otis fekelletett mutatni mit amot mutattam, megyek tovább jön furdó hertzegeg ot is pénz kérnek, hogy vanc utazó pénzem, man akar megiedtem Bétsbül kivitem hatvan forintot odaig mind elfogyot pedig tsak száraz kenyeret ettem. mitsinájak elkölletet ruhámat adni és úgy mehetem be úgyiszinte Franzia Ország szint pénzt kel felmutatni úgy eszretek be. utam Párisba nékem többe került mint százhúszforintokba. magam keserves keresetemmel kétszáz mér földre jöttem Bétstül. most hála Isten csak hogy ide értem. még egyszer megkérem Nemes Tanácsot hogy keserves állapotaimra tekintsenek... segítsenek mint árván mer azon pénz amit kaphatok sokra használom... és csak egész intert küldjékel mer kevéssel nem sokat segíthetek magamon minden nagyon drága. Tisztelet Bányámat.

14 április 1844

maradék
Mihálovics Sándor Párisban

Tekintetes Seres Úr!

legalázatosabb kérészet hozaja nyújtanám mint ügyvédünk én is levoltam tökélvé, 13-án elmegyek Párisbul. De az Szeretve úgy ütött ki hogy most maradok Párisba már az legelső szabóhoz jutottam úgy tehát még nyarat Párisban töltöm el, én úgy irtam hogy elmegyek 13-dik februárriusba de már most el múlt, s én azon levelet Szabó György úrnak küldöttem, azon levelet amelben volt az hogy elmegyek Londonba, most csak tessék ezen levelet nekik meg mutatni hogy ne talan tán avval a levéllel jöjjön elő és megmon-

dani neki hogy batóságosan küldhet pénzt nekem. Tekintetes Seres urat nagyon fogom kérni hogy ezen dologban eljárna mer már eléggé irtam leveleket és még én semmiben se részesültem. aszt gondolják hogy Párisba csak olyan könnyen lehet jutni, elég pénzemel kóstálja, hanem én annak örülök csak hogy élhetek, sok ezrin ide jönnek csak lehetne de nem lehet, én alázatosan meg kérem az egész tanácsot hogy egy kis segedelemmel vonának erántam ne csak gondolni hogy korbel vagy, én úgy viselem magamat min az legbetsületeseb ifjú mer ha rosszal viseltem volna nem volnék Párisba min az igyekezetemáttal jöhetem Párisba. én azon pénzt fordított volna tanulni, mer it olyan szabást tanulhatok amit egész világban nintz csak Párisba azért kérem azon pénzt, és ere fordítom. Csókolom kezit tekintetes urak ne fogjanak meg szerenczéntul, mer ha nem küldenék az egész igyekezetem fáradságom hijában csak, mer aki Párisba hazra megy sokat kívánnak és azért odahaza szegényt valjak, kérem alázatosan csak akar mikor küldeni mer el nem megyek bivást küldhetik. Maradok igen tisztelője Mihalovics Sándor
Párisba 13-dik februáriusban 1845.

Boka Károly, az alföldi cigánykirály

A XVIII. század második felében kialakult magyar tánczenei forma: a verbunkos új zenei stílusként jelent meg hazánkban, melyből Bihari János (1764—1827), Lavotta János (1764—1820) és Csermák Antal (1774—1822) magyar nemzeti zenei nyelvet alkottak, „olyan nyelvet, amely alkalmasnak bizonyult a forradalmi magyar romantika eszmevilágának tükrözésére, eredményesen mozgósított a hódító napóleoni hadjáratok elleni nemzeti felkelésre, s előkészítette az 1848-as magyar forradalmat”. A verbunkos zenét 1800 óta a külföld is „magyar zene” néven ismerte, hiszen a magyar népzene csak az 1900 körül megindult gyűjtőmunka kezdte feltárni (Bartók, Kodály), s a feltárás egyik fontos feltétele a fonográf felalálása volt.

A verbunkos zene művelői, méginkább legtehetségesebb tolmácsolói közé tartozott a híres debreceni cigányzenész: Boka Károly (1808—1860). Régi debreceni cigányzenész dinasztia sarja volt, Debrecen szülője. Atyjának, Boka Sámuelnek, a város konvenciósi zenészenek hegedűje születt meg legelső hangként bölcsője fölött. Már a kisiskolás gyermeket is jobban érdekelte a könyveknél a hegedűje. Zenei tehetsége nagyon korán kibontakozott. Iskolatársaiból zenekart szervezett, s alig töltötte be 16. életévét, amikor a városban 20-24 tagú zenekarával nem mindennapi népszereztésre tett szert. Korán érett férfivá, mint ahogy korán vált hangszerének mesterévé is. 18 éves korában már családot alapított, Vékony Annát vette feleségül. Nemsokára népes család, kilenc gyerek zsbongta körül, s ő ezt a nagy családot egyszál hegedűjével tartotta el.

Boka kezében a hegedűnek különös varázsa volt. Könnyen könnyekre tudta fakasztani hallgatóját, de vidámságot is tudott csiholni a szomorúságból. Bravúros technikája, természetes előadásmódja, művészi átélése nagy vonzerő volt. Kortársai így nyilatkoztak róla: „Alakja szépnek mondható, szemei élénkek, tüzetlővelők voltak, s midőn hegedűjét állá alá illesztette, nyirettjűjén oly átszellemlen nyugodott a fő, mintha művész vésője alól került volna ki, s ilyenkor a sziréni hangok a legutolsó pénzdarabot is kicsalták a hallgatók tárcájából.” Ismét mások véleménye: „Melengetett, borzalt és simogatott művészetének tüze, játékában semmi idegen elem nem volt, csak magyar zamat.”

Az 1840-es években Martinovicsnak volt Debrecenben híres cigányzenekara, de Boka jóval felülmúlta őt. Műsorán verbunkosok, hallgató nóták, palotások, csárdások szerepeltek. Városában, ahol a középkor folyamán beköltözött cigányság minden viszálykodás nélkül megfért a törzsökös debreceni polgársággal, nagyon népszerű lett, de a városban kívül is, az egész Tiszántúlon, szerte az Alföldön ismerték nevét. Nem eshettek meg családi ünnepek, sem Debrecenben, sem a közeli, s távoli vidékeken, ahol ne ő muzsikált volna. Az alföldi „cigánykirály” híre a debreceni országos vásárookra sereglett emberek sokasága vitte széjjel az ország minden tájára, sőt külföldre is. Hegedűjével évtizedeken át uralta Debrecen, a szabadságharc előtti évekig az Aranybika fogadóban muzsikált, de megfordult a Táncos Kovács-házban, s a Fehérlő szállodában, sőt Aranyiné ifiasszony vendéglőjében is. A vásárookra érkezők mind hallani akarták őt. Szerzeményeit először mindig városában mutatta be.

A nagyvásárookra érkezett vagonos ifjak napokig dárídóztak az Aranybikában. A könnyelműségükről híres gavallérok (Recsky András hevesi, Ibrányi Ferenc szabolcsi, Tarcsay Samu szatmári, Csernovics Péter bihari, Józsa Gyuri hevesi földbirtokosok) hetekig tartó dárídokban uszatták el az ősi földet. Ilyenkor Bokának és zenekarának lábáról hetekig nem került le a csizma. Ibrányi ilyen mulatozás alkalmából százezreknek lépett a nyakára. (Később el is szegényedett, Boka anyagi segítséget ajánlott fel neki, de büszke volt ahhoz, hogy elfogadja.)

Boka ezeket kerestet vonójával, szülője volt a város határában, s értékes háza a Várad utcában. A városi tanács 1846-ban felvette a város polgárainak sorába. A civis társadalomba való befogadása óriási elismerésnek számított a büszke városban. Az elismerés művészetének s emberségének egyaránt szólt. Debrecen tartári társadalma befogadta maga közé a kirekesztett cigányság fiát! „Talán az egyetlen cigány volt Magyarországon, akit még az urak is per maga szólítottak.” (Nem tegezték!)

A bőség kosarának birtoklása, a kitüntetés azonban nem tették Bokát elbizakodottá. Nem felejtette el, honnan indult, puritánsága, mintaszerű családi élete, szolgálatkészsége, nemes művészete sok barátot szer-

zett neki. Ennek igazolására csak annyit, hogy amikor házat készült venni, 130-an vállalták volna érte a kezességét.

Az 1848—49-es szabadságharcban egy ideig tábori zenekarvezetőként szolgált, hegedűjével jobban tudott lelkesíteni, mint száz frázisokkal tüzdelte dikció. 1849 januárjában Debrecen a szabadságharc fővárosa lett, ideköltözött Kossuth Lajos, a magyarok Mózes (így jegyezték be nevét a város kapujánál bejövetelek) a kormányral, a magyar irodalmi élet színejárával. Boka ekkor már itthon tartózkodott, s Kossuthnak kedvelt muzsikusa lett. Kossuth kedvéért szerződött át a Bikából a kulturáltabb Fehérlő fogadóba, s hetenként néhányszor Kossuthnak és szűkebb környezetének muzsikált. Kossuth szerette a nótát, valamikor maga is fuvolázott, sokszor elmozdította Bokával kedvenc nótáját:

Megkövetem a téns' nemes vármegyét,
Hallgassa meg egy szegény lány kérését,
Szegény vagyok, azon kezdem panasdom,
Nincsen anyám, nincs rokonom, támaszom.

Volt szeretőm, felöltözött huszárnak,
Olyan szép volt, illet vón várkapitánynak,
Jaj de mit ér neki a szép ruhája,
Ha érette itthon hervad rózsája.

Sírva-ríva így kértem a vármegyét,
Mind hiába, nem láthattam sikerét,
Nem engedte haza, vissza szeretőm,
Szabadságért küzd most kint a harcmezőn.

Néha-néha maga Kossuth is énekelte érett, szépen zengő baritonján a dalt. Muzsikált Boka a későbbi aradi vértanúnak, Kiss Ernőnek is, s kortársak szerint nemegyszer „könyekre indította” hegedűjátékával a kemény hadfit.

Megfordultak Kossuthék Bokáék házában is, sőt bizalmas politikai megbeszéléseket is tartottak ott. A debreceni intermezzo azonban rövid ideig tartott, a dicsőséges tavaszi hadjárat után beborult az ég, az osztrák császár és az orosz cár kézfogása eldőltötte a magyar szabadságharc sorsát. Az utolsó felvonás zűrzavarában szétszéledt Boka hírneves zenekara, s csak hatan maradtak mellette az 1849. augusztus 2-i, debreceni vesztes csata után, amikor a győztesek előzönlöttek és az anyagi tönk szélére juttatták a várost. Bokára, a nemrégen még igen jómódú emberre otthonában csak a négy puszta fal meredt, nyoma veszett 100 aranyat érő cremonai hegedűjének is.

Gróf Zichy Ferenc országos főbiztos 1849. augusztus 13-án értesítette a város vezetését Görgey világozó fegyverletételéről, ugyanakkor elrendelte, hogy a várost estére a béke, s a győzelem öröme világozza ki. A kivilágítási parancs ellen vétők számára szigorú megtorlást helyezett kilátásba. A tanács az utca kapitányok köteleességévé tette a kivilágítási parancs közhírré tételét, mely szerint „minden házigazda ezen estvére házainak utcára néző ablakait kényszerült kivilágítani”. Tanácsai jelentés szeriut a „mindenkülből kifosztott számtalan lakosnak alig volt mivel naponként éhüket enyhíteni a folytonos katonai száldozások, részint a jószágok lefoglalása miatt”.

Ugyanekkor, augusztus 13-án, a győztesek a Bikában mulattak Paszkevics herceg és Zichy kormánybiztos részvételével, s odaparancsolták Bokát, hogy zenekarának meglévő tagjaival együtt gondoskodják szórakoztatásukról. Boka engedett az erőszaknak, de hogyan? Rongyokba öltözött, papucsban lépett a fényes öltözetű, diadalmamortól sugárzó arcú nagyurak elé zenekarával együtt. Szemében egy levert nemzet könnye ült, arcán mélyeség bánat feketesége. Pillanatil szótlanul állt, aztán merészen ezt a nótát kezdte játszani: „Megvirrad még valaha, nem lesz mindig éjszaka a magyarra”, s könnyei záporoztak a hegedűjére. Az idegen tiszték némelyikét is megkönnyeztette a látvány, s a melabús melódia. Zichy, Haynau megbízottja azonban észbe kapott, pillanatok alatt felmérte a helyzetet, s leintette a zenekart. Boka ekkor hirtelen átszapot a verbunkosok derűt, optimizmust sugárzó világába, muzsikája daccal, bizakodással volt tele, egy muzsikós cigány a nép élni akarását kiáltotta világgá városának legválságosabb idejében.

Haynau rémuralma, mint fekete szárny terült az országra, majd Bach átkos rendszere következett. Szoboszlai Pap István, a tisztántúli egyházkerület superintendense, báró Brémer László nagyváradi megyéspüspök 1849. augusztus 22-én kelt körlevelének mintájára ugyancsak „hűségkeltő körlevelet bocsátott ki”. A császáriak felforgatták a várost, hogy megtalálják Kossuth diszkocsiját, melyet egy szebeni polgár: Comens Salveus Bem tábornok által küldött Debrecenbe ajándékol. Állandósultak a házkutatások, különösen a kereskedőknél, akiknél tiltott képeket, nyomtatványokat kerestek. Hajtóvadászatot indítottak olyan könyvek után, melyek bekötőablájában Kossuth képe rejtőzködött, s bizonyos kendők miatt, melyeken, ha megnevesítették, szintén Kossuth képe tűnt elő. Drevenyák királybiztos szeptember 9-re a róm. katolikus, majd szeptember hatodikára a református Nagytemplomba rendelte a városi tanácsot és a lakosságot, hogy „a háború szerencsés bevézéséért” tartsanak háláadó istentiszteletet.

Bokát ilyen körülmények között nem vette le lábáról a reménytelenség. Volt ejere mindent előlről kezdeni és újra harcba lendülni hegedűjével. Mikor a germanizálás minden irányban megindult, s a hangversenyek műsorát még a legmagyarabb városban is német-magyar nyelven kellett kinyomatni, Boka nem szünt meg népe igazáért a muzsika fegyverével hadakozni. Nyakába vette az Alföldet, majd zenekarával együtt felkereste Lengyelországot, Berlint, Hamburgot, Párizst, hogy hegedűjével barátokat szerezzen a magyarságnak.

„Keleti szépségű” Róza lányát 1855 novemberében, az ugyancsak híres cigánymuzsikus család tagja, Patikárus Ferkó (1827—1870) pesti cigányprimás, több (főleg csárdás) tánc szerzője, akinek muzsikájáért maga Liszt Ferenc is lelkesedett, vette feleségül. Ferkó valósággal kimuzsikálta magának Boka Rózát. Boka Pesten, a Vadászkiút szállóban lakott. Ferkó szerenáddal tisztelte meg, s nagyrészt Boka szerzeményeit játszotta. A figyelmesség annyira meghatotta Bokát, hogy másnap igent mondott a lánykérésnek. A lakodalmot két napig tartott a debreceni Fehérlóban. A vőfélyek Lisznyai Kálmán költő és Vahot Imre író voltak.

1857-ben Latkóczy Lajos megfestette Boka arcképét. A képet a Nemzeti Múzeum képtára őrzi. A zene-szerzés területén Boka nem érte fel Bihari, Csermák, Lavotta szintjét. A komponistánál az interpretátor sokkal nagyobb volt benne. Mikor veje, Patikárus Ferkó 1858. november 25-én a debreceni színházban hangversenyezett, Boka is fellépett saját szerzeményeivel (Kesergő, Boka érzelgője, Gyendai csárdás stb.). Legidőtállóbb szerzeménye a Kesergője, mely 1885-ben Zsadányi Armand, majd Abrányi Kornél átíratásában Rózsavölgyi kiadványaként jelent meg.

Bokától a tréfa sem volt idegen. Az egyik cigánybálon vonakodott elvállalni az előtáncosságot. Józsa Gyuri „nábob” rábeszélésére végre is elvállalta azzal a kikötéssel, hogy Józsa Gyuri 200 Ft-ot fizet neki, ha megneveteti. A nábob mindenbe beleegyezett. Ekkor Boka megparancsolta társainak, hogy vessék le csizmáikat is dobják ki az ablakon. Repültek a csizmák, s a következő parancsszóra a gazdáik is rohantak csizmáik után. Mindegyik elsőnek akarta visszahozni a csizmáját, hogy ő legyen a furcsa „versenyben” a győztes. Valóságos közelharcot vívtak egymással a meztelábások. Józsa Gyuri hasát fogta a nagy nevetéstől, úgy gyönyörködött a nem mindennapi versengésben, aztán átadta Bokának a megígért 200 Ft-ot. Boka a pénz szétosztotta versengő társai között, legtöbbet persze a „győztes” kapott.

Hamar eljött azonban az idő, amikor a sírásnak, kacagásnak Boka számára egyszerre vége lett. A nyugtalan, sok fáradsággal, éjszakázással tüzdelte életmód felőrölte életerejét. 1860. július 11-én örökre letette hegedűjét és elment Bihariék után. A városi tanács saját halottjaként temettette el. Mikor koporsóba tették, „két férfi könnyezve nyomott csókot hideg homlokára”. A kollégiumi Kántus tiszteletből énekelt, Bocsányi karnagy vezényletével Debrecen összes zenekara Boka szerzeményeiből játszott, Révész Imre mondott gyászbeszédet, s diszruhás hajdúk kísérték a koporsót a temetőig, s véghetetlen sorban a város lakosságának ezrei.

Boka Károly hamvait a felszabadulás után a város átszállította a Köztemetőbe. A Fazekas Mihály, Révész Imre, Könyves Tóth Mihály és a Magyar család sírjainak közelében nyugszik. (Az ugyancsak neves cigányzenész családdhoz, a Magyariakhoz rokoni szálak fűzték.) Emlékét nemcsak egy debreceni utcánév őrzi, hanem a magyar zenetörténet is. Szerzeményei ma is gyakran felcsendülnek a rádió, a televízió műsorában.

Dr. Nyakas László

Két nemzet történetírója

Matunák Mihályról (Michal Matunak), a két nemzet történetírójáról — úgy tűnik — megfeledkezett a világ. Csak kevesen tudják, hogy halálakor mintegy hetvenkötényi történelmi munka maradt utána, mely értékes forrása ma is történetíróinknak.

Nagysurányban (szlovák neve Surany) született 1866. július 17-én. Középiskolai tanulmányait Érsekújvárott, Selmecbányán (Blanska Stiavnica) és Egerben végezte. Teológiát a besztercebányai (Banska Bystrica) papnevelőben tanult, majd 1877-ben beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karára ahol történelmi és egyházzenei szakon képezte magát.

1891—92-ben Szalatnyán (Slatina), Túrőcsuszácányban (Sucany) és Nagysurányban káplánkodott, majd Ruttkán hitoktató lett. 1893—1894-ben nevelői állást vállalt Véglegesen (Viglas) és Gödön. A sok vándorlás után mint segédlelkész került Kőrmöcbányára (Kremnica), ahol 1898-ig működött. Kőrmöc jelentős változást hozott életében. Itt ismerkedik meg Križko Pál (Pavel Križko) történésszel, a város levéltárosával, akivel szoros barátságra lép. 1898-ban elvállalja a városi felső népiskola igazgatói állását Korpónán (Krupina). De itt is csak átmenetileg marad 1902-ig. Akkor elfogadja Besztercebánya meghívását a megürült plébánosi székbe. Ide vonul vissza szüntelen munkára, és itt tölti el történelmi kutatásai szempontjából hűz jelentős évet.

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után végleg szakít papi hivatásával, a Matica slovenskának és a Szlovák Történelmi Társulatnak dolgozik, majd 1922-ben ismét visszatér Kőrmöcbányára, ahol még tíz évet tölt fáradhatatlan munkával mint városi levéltáros. Itt fejezi be 1932. december 5-én munkában gazdag életét.

Irodalmi tevékenységének első állomása a budapesti szemináriumhoz fűződik. Ekkor írta meg *A magyarbéli Bosnyák-család történetét*, s tanulmányával elnyerte Fraknói Vilmos 100 forintos jutalmát. Még mint teológus megírja *Nagysurány hajdani vára történetének vázlat*a című munkáját. Érdeklődése ez időben szülőföldjének ismert helyei felé fordul. Számatalan cikke jelenik meg az Érsekújvári Lapok, az Érsekújvár és Vidéke, a Nyitrai megyei Szemle és a Nyitrai megyei Közlöny című lapokban. Ezen előkészületei után jelenik meg a Századokban *Érsekújvár alapítási éve 1545* című nagy fontosságú munkája.

Zenei felkészültsége lehetővé teszi, hogy népdalgyűjtéssel is foglalkozzon. Különösen a kuruckor zenéje és énekei kötik le a figyelmét. Ezenkívül számos, jobbra ismeretlen, régi magyar zenedarabot is felfedezett. Munkatársa volt a *Magyarország vármegyéi és városai* című monográfiatorozatnak.

Első szlovák nyelvű munkája *Turecko-uhorské boje v Severozápadnom Uhorsku* címmel 1897-ben jelent meg. A következő évben *Nové Zámky pod tureckým panstvom 1663—1685* című munkáját Thury J. fordításában *Érsekiútvár a török uralom alatt* címmel Nyitrán adták ki.

A körmői levéltár, mely a mai Szlovákiának leggazdagabb ilyen gyűjteménye, bő alkalmat nyújtott Matunáknak történelmi kutatásai folytatásához. 1928-ban, Körömcbánya alapításának 600. évfordulója alkalmából jelent meg *Z dejin slobodného a hlavného banského mesta Kremnice* (Körömcbánya szabad és főbányaváros történetéből) című tanulmánya. Ezután több munkában foglalkozott a szlovák nemzet eredetével és nemzeti jellegével Cyrillel és Metóddal, a szlávok apostolaival. Művei ma már sajnos hozzáférhetetlenek. Legnagyobb részüket a Matica slovenská és a budapesti Széchényi Könyvtár őrzi.

Százaz Pál

A pápai kaszinó történetéről

A pápai Jókai Kör 1984 novemberében, ünnepi ülésen emlékezett meg — a Kaszinó egykori székházában — az egyesület másfél százados jubileumáról. A nemzeti haladást munkáló Kaszinó azonban nem csak a város, hanem a szélesebb közvélemény figyelmére is érdemes.

Széchényi István Nemzeti Kaszinójának 1827. június 10-i megalakulása után nem sokkal a politikai és szellemi változásokra — iskolái, s érett értelmisége révén — fogékony Pápa is felsorakozott az új eszméket, s új közösségi formákat keresők közé. Az Eszterházy-uralalom praefecturális házában — néhány hónappal a pesti megalakulása után — már létrejött egy útkereső, fontolgató és gondolkodó „olvasó egyesület”. Lassan-lassan azonban kinötte a helyét, s a híres Griff fogadóba költözött. 1834. január 6-án pedig — Eszterházy Károly fővédnöksége alatt — száz városi jelentkezővel kimondták a „Casinó”-vá alakulást, megválasztva a vezetőséget és megalkotva az alapszabályokat. A későbbi főigazgatók is az esetek többségében Pápa első emberei, az Esterházyak voltak, akik jelentős anyagi támogatással honorálták a kapott tisztéget. Az egyesület valódi ügyintézője a tagok által választott aligazgató volt, akinek munkáját pénztáros, jegyző, könyvtáros és háznagy segítette.

A Griff fogadó, a Kaszinó első otthona. A fénykép a századforduló idején készült.

Az alapszabályok leglényesebb pontja az egyesület céljának meghatározása volt, amely megfogalmazásban a több mint százéves működés alatt alig változott. A legkorábbi évkönyvekből idézve: „A Pápai Casino-egyesület magányos és részvényes társaság, melynek célja egyesített erővel a közhasznú ismeretek megszerzésére, a művelés és finom társalkodásra módot s alkalmat eszközölni — s így a műveltséget és pallérozódást előmozdítani.” Gondot fordítottak a többségi elv betartására az új határozatok, rendeletek meghozatalát, s új tagok felvételét illetően is. Nagy súlyt helyeztek a tisztesség megőrzésére, s az erkölcsös magatartásra, a közösség jó hírének ápolására. A Kaszinó kapui nyitottak az értelmiség és a polgárság, a katonák, sőt a diákság előtt is. Az önkormányzat egyik biztosítéka az évenként háromszori közgyűlés, a másik pedig a Kaszinó köznaplója, az „Észrevételek Jegyző könyve”, amelybe ki-ki saját belátása szerint beírhatta javaslatait vagy kifogásait.

A székház többször is változott: kétszer is adott helyet a Griff fogadó, szállásadó a Zichy ház is volt, s végül is — a századforduló idején — a Fő u. 2. számú, a 18. században épült, csinos erkélyes házba költözött; de a kaszinói életrend szinte változatlan maradt. A székház szobabecsztása is ezt a célt szolgálta. A legbelső volt a könyvtárszoba, mellette az olvasószoba, emellett az ún. billiárd- és kártyaszoba, s egy nagyterem, ahol a közgyűléseket, összejöveteleket tartották.

A Kaszinó, részvényeseinek tagdíjaiból, s az esetenként rendezett előadások és táncvigalmak jövedelméből nemcsak önmagát tartotta fenn, népszerűsége messzemenően támogatott minden városi sőt nemzeti közcélt. A pesti Nemzeti Színház javára 300 forintot adott, s ugyanakkor a pápai Linzer-Sárközy zenetársulatot évi 100 forintra segítette. De támogatta az egyesület a pesti vakok intézetét, a kisedővíví egyesületet, Kliegl könyvnyomdáját, az Almanach társaságot, a Magyar Akadémiát, a budai Népszínházat, a Kisfaludy Társaságot, s az alföldi inség-sújtotta lakosságát, s természetesen a város minden szociális programját. Igaz, hogy az egyesület ezt a mobilitást nem tudta mindvégig megtartani, részben a történelmi események, részben a fáradtság, kifáradás, részben pedig a századforduló előtt egyre-másra alakuló más egyesületek térhódításai miatt, mégis mindvégig programja maradt a belső tartás mellett, a kitekintés, a felelősségvállalás. A történelmi események, ha fékeztek is a célok megvalósítását, ugyanakkor ihlették is a vállalkozás szellemének nemességére. Ez utóbbi bizonyítéka volt a szabadságharc alatti és utáni idő, sőt a reformkori érlelő idő is.

Persze ehhez megfelelő tehetségű és gondolkodású emberek is kellettek. S ebben a Kaszinó minden korszakában bővebb volt. A nemzeti ébredés idején az akadémikus Tarczy s Stettner professzorok, s az akkori kaszinói főigazgató, Bocsor István a híres református kollégiumi professzor az egyesület vezérégyéniségei. De hogy mit is jelentett ott a Kaszinó-tagok számára az az idő, azt Bocsor Istvánnak, az 50. évi jubileumon, 1884-ben elmondott beszédéből tudjuk igazán megérteni. Ezt mondta akkor, a már öreg tanár — aki az 1852-ben bezárt Kaszinót két éven át kávémérőként működtette, mentette át jobb napokra, s ki fiatalágát is visszaálmodta az emlékezéssel —: „Reformvágyak, szabadelvűség, hazafiság, nemzetiség honosodtak meg falai között, s mindennek a mi honi jólétre vezethettek, szívesen nyújtott támkarokat. Mikor Kossuth tudósításai megérkeztek, mindenikünk egy-egy Demosteneseként vitatta a honi tárgyakat, s várta reménytelő dagadó kebellet egy jobb jövőnek előjövendését.” Annak ellenére volt ez így, hogy a Kaszinó toborzó és együttartó szándékát nem értve, a polgárság 1837-ben kilépett és új kört alapított. De amit az ész megoldani nem tudott azt elvégezte a történelem. 1848-ban a két kör ismét egyesült, s csak 1867-től vált szét ismét. Az 1848-as újragegyesülésről Bocsor István így emlékezett: „Jött 48 és 49. Szabadság, egyenlőség, testvériség visszhangzott a hazában. A nemzet, mely 789-ben meg sem mozdult, 830-ban csak ébredő szemeit dörzsölte, 48-ban égő vulkánként tört ki, s a társadalom kicsinyjét-nagyját magával rántotta. Lehulltak a társadalomról az osztályokat elválasztó korlátok, s casinonknak most minden ellentétes elemeknek egy korban egységbe olvasztása lőn jelszava.” A kör számos tagja „nemzetőrnek jelentkezett”, a fiatalok pedig „a honvédezekre állottak”.

A szabadság szelleme a Kaszinóban Világos után sem aludt ki. Ennek bizonyossága az „Észrevételek Jegyző Könyvének” egy-egy tanulságos bejegyzése. 1850. március 20-án Martonfalvy Elek kaszinói tag keze írásával javasolja, hogy „A Magyar forradalom napjai, Forradalom férfiai, Forradalmi adattár, Forradalom története, Forradalom titkos levéltára, Magyar Emléklapok, Menekvés Debrecenbe és Eszmeretek Tára c. közérdekű munkák a könyvtár számára meghozassanak.” Szintén Martonfalvy ajánlja: Jókai: Erdély aranykora c. regényét 1851-ben. 1860-ban Baráth Ferenc (volt szabadságharcos honvédtiszt, akkori kollégiumi jogtanár) s Martonfalvy Elek jogász a Bukaresti Magyar Közlöny megrendelését javasolják, hogy hirt vehessenek a romániai magyar testvérek sorsáról.

Ez a politikai érettség, s a nemzet legjobb célkitűzéseivel való azonosulás végigvonul a Kaszinó egész hosszú történetén. Mindig vannak ugyan, akik a Kör arisztokratikus megkísértéseit melengetik, egészen odáig, hogy olykor-olykor már úri kaszinónak is nevezték, de mindig voltak olyanok is, számban is, s érteklben is a többen, akik ragaszkodtak Széchenyi szelleméhez, a műveltség ápolását és terjesztését, s a közérdek támogatását illetően.

Az 1880-as évekig: Bocsor, Stettner, Tarczy, Martonfalvy, Baráth Ferenc, s Kerkápoly Károly (a közigazdász s későbbi miniszter) a legnagyobb egyéniségei a Kaszinónak. A századforduló idején: Fenyvessy Ferenc főispán, Kapossy Lucian kollégiumi tanár, Baranyai Zsigmond ügyvéd, Németh István püspök a legjelesebb tagok. Az I. világháború előtt: Antal Géza (tanár, képviselő, püspök), Kis Ernő (tanár, történész), Borsos István (könyvtáros, tanár), Herz Dávid (festőművész), Gyuráth Ferenc (evangélikus püspök) a kiemelkedő személyiségek. A két háború közötti időben pedig: Horváth Elek (történész), Kőrös Endre (tanár, újságíró), s Földy József (klasszika-filológus) a legnevesebb Kaszinó-tagok.

Ez a szellemi jelleg adott mindig — megújulásra is képesíteni tudó — irányt a változó időkben. Nem

roppantotta meg a XIX. század végén a számos új egyesület (Jókai Kör, a Lloyd, az Alsóvárosi Olvasókör, a Szabad Líceum) megalakulása. Bölcsen tudomásul vette a szellemi verseny új jelenségét. Nem kezdte ki a millennium utáni ellanygulás sem. Talpra állt, s az eredeti célkitűzések vállalását szegte szembe azokkal, akik megelégedtek volna egy játékos körrel is. A két háború közti időnek is voltak szép mozzanatai. Megemlékeztek Petőfi és Jókai (a két volt pápai kollégiumi diák) születési centenáriumairól, 1931-ben a kollégium 400. éves jubileumáról, 1934. november 11-én pedig a százéves Kaszinóról is.

Aztán az új háború, s az utána következő idők viharos szelei kioltották — sok más patinás egyesülettel együtt — a szép hagyományú egyesület szellemi tüzét. Megszűnt a száztíz éves Kaszinó, ahol hajdanán Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Erdélyi János, Egressy Gábor, Bajza József, Thaly Kálmán, Prielle Kornélia, Kozma Andor, Ballagi Mór, Szász Károly, Beck Ö. Fülöp, s Sik Sándor volt előadó és vendég. Szellemi hagyatéka azonban közkincs maradt. Forrás és tanulság. Lecke és gondolat. A honismeret egy darabja.

Kövy Zsolt

Források: Horváth Elek—Tóth Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke, Pápai 1936. — A Pápai Casino évkönyvei (1844, 1848, 1879, 1885, 1908). — Pápai Hírlap (1908, 1926, 1931, 1934). — Pápai Lapok (1876). — Pápai Közöny (1908). — Pápa és Vidéke (1941). — A Pápai Casino Eszrevetelék Jegyző Könyve (1842—1894). — A Pápai Casino vendégkönyve (1837—1914). — Kaposy Lucián: Pápa város egyetemes leírása, Pápa, 1905. — Kaszinói iratok, Pápai Ref. Könyvtár kéziratára.

A bukovinai székelyek letelepítése Bács-Kiskun megyében

Az 1760-as években Moldvába menekült, majd részben Bukovinába került székelyek több mint 160 esztendőn át otthonuknak tekintették új hazájukat. 1941-ben Bukovina német lakosságát a német kormány visszatelepítette Németországba, Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után pedig újból a magyar határ közvetlen közelébe kerültek. A Hitler-barát Antonescu kormányzat sovinizmusa egyre nagyobb súllyal nehezedett a még ott élő, körülbelül 14 000 főnyi székelysre. Különösen a fiatalok kezdtek egyre nagyobb számban átszökni a határon, de sokan megindultak az idősebb nemzedékből is. Végül is az akkori magyar kormányzat hivatalos állami akció keretében az 1941-ben a visszafoglalt Bácskába telepítette őket.¹

„Előbb úgy beszéltek, hogy Fehér megyébe megyünk, egy gróf felajánlotta a birtokát, amit megparcelláltak nekünk, házakat építünk, falvakat teremtünk — lassan magra vergődünk; ekkor pedig megmondták, hogy immár nem Fehér megye a cél, hanem Bácska, mit a jugoszlávoktól nemrég foglaltak vissza, s nekünk oda kell mennünk más házaiba, más birtokaiiba. Mit tehetünk? Vissza nekünk semmi-féle utunk nem volt. Mentünk hát le, a Bácskába, ahol a magyarok idegenkedése, és a szerbek gyűlölködése vett körül bennünket...” — mesélte Székely Vilmos, később Vaskútra telepedett székely.²

Alig vertek gyökeret új hazájukban, 1944 őszén egyik napról a másikra, menekülésre szólították fel őket. Kalmár Sándor, aki a bácskai Hadikisfalva (ma Alexa Santic) jegyzője volt, leírta, hogy a településen 180 székely család lakott. 1944. október 12-én fél 2-kor az őrszállási rendőr jött a telepre azzal, hogy fél órán belül ki kell üríteni a községet. A lovakat itt a németek pár nappal korábbi meneküléséhez elrekvirálták, így a székelyek kis batyuikkal fejvesztve menekültek.³ Más településeken is hasonló volt a helyzet.

„Az annyit hányattot s a hazához oly hű nép szekérre kapott, s majdnem mindenét hátrahagyva megindult északnak, bizonytalan jövő felé. 40 család Bácskában rekedt, egy töredékük letáborozott három Baja környéki faluban, a zöme azonban átkelt a Dunán, s Bonyhád környékén lett új hazát.”⁴

A székelyek elhelyezéséről az első intézkedés Bács-Bodrog megyében 1945. február 22-én történt, amikor az alispán felhívta a három falu előjáróságát, hogy Vaskút községben mintegy 300 fő, Gara községben mintegy 800 fő és Csátalja községben mintegy 700 fő menekült székely elhelyezéséről kell gondoskodni Totik Károly kiküldött telepfelügyelő közreműködésével.⁵

1945. április 4-én a következőket írta az alispán a belügyminiszternek: „Jelentem, hogy az alsó-bácskai Hadikliget, Hadikszállás, Józseffalva, Bajmok, Andrásfalva, Andrásnépe, Fogadjisten és más

¹Bodor György: Székely honfoglalás I. rész Forrás, 1975. 3. sz. 71—72. old.

²Észak-Bácska... 133. old.

³Bodor György: I.m. 72. old.

⁴Bács-Kiskun megye Levéltára Bajai járás főszofigabirája 1718/45. sz.

⁵B—K—m. L. Bács-Bodrog vármegye alispánja. 188/1945.

székely telepeknek a jugoszláv hatóságok által kiutasított lakosságát a minisztérium rendelkezése értelmében Csonka Bács-Bodrog vármegye Vaskút, Gara, Csátalja községeiben az alábbi elosztás szerint telepítettem le:

Vaskút: Fogadjisten községből 73 család 325 személlyel

Gara: Andrásfalva községből 28 család 118 személlyel

Andrásnépe községből 31 család 106 személlyel

Hadikszállás községből 31 család 112 személlyel

Hadikliget községből 52 család 253 személlyel

Hadiknépe községből 3 család 6 személlyel

Szörványosok községből 18 család 59 személlyel

Összesen: 162 család 654 személlyel

Csátalja: Istenes községből 85 család 390 személlyel

Adjisten községből 45 család 228 személlyel

Istenládás községből 6 család 33 személlyel

Istensegíts községből 5 család 19 személlyel

Istenföldje községből 4 család 15 személlyel

Hadikliget községből 1 család 5 személlyel

Összesen: 146 család 690 személlyel

A telepítetteket a községek nagyrészt elhagyott lakásokba helyezték el. Ellátásukról kezdetben önkéntes adományokból és közsegély útján gondoskodtak, majd pedig a határban vállalt betakarítási munkájuk fejében jutottak ellátáshoz.¹⁶

Április 11-én megjelent az alispáni hivatalban Baranyai Mihály és három társa, volt dél-bácskai telepek, és kérték az alispánt, hogy Kalocsán és Kurd községekben (Tolna megye) ideiglenesen elhelyezett 23 család (összesen 115 személy) Bács-Bodrog vármegye területén települhessen le.⁷ Április 14-én Barabás Gábor székely menekült ugyancsak kéri az alispántól, az akkor Kajdacs községben lévő 150 család (kb. 870 személy), a Sárpilisén lévő 3 család (9 személy), a Tengelic községben lévő 80 család (kb. 400 személy) a Nagyszékelyen lévő 90 család (400 személy) Bácskába való áttelepítésének lehetővé tételét.⁸

Barcsay Iván alispán április 17-én a belügyminiszternek küldött jelentéséből megtudjuk, hogy a telepek száma lényegesen megnövekedett és már Bácsalmáson (60 család), Bácsborsodon, Katymáron (8 család) és Kunbaján (34 család) is vannak székelyek.⁹

Május 25-én újabb 250—300 székely család kérte magát a Dunántúlról Garára.¹⁰ Úgy tűnik a sorozatos kérelmek eredménnyel jártak, mert a vármegyei tiszti főorvos 1945 júniusi jelentésében azt írja, hogy Csátaljára 820, Garára 867, Vaskútra 1367, összesen: 3054 „székely csángó” jött.¹¹

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe tartozó Hartára is kerültek székelyek. A megye földbirtokrendező tanácsa 1945 áprilisi ülésén foglalkozott Hartával. Ezen az ülésen Péter Lajos és Mezei János a Bukovinából 1941-ben áttelepített 20 család képviselőitében bejelentették, hogy a hartai nemzeti bizottság 500/1945. sz. átiratára megjelentek Hartán, az ott látottak kielégítették őket, és kérték ott történő letelepítésüket. Kérték továbbá Bácsjózseffalváról elmenekült, akkor Lajosmizsén és Kocséron tartózkodó további 20 család itteni elhelyezését is. A tanács kérés szerint intézkedett.¹² A Hartára betelepített 40 családot ideiglenesen a volksbundisták elhagyott lakásaiba helyezték el. Ezt követően 20 család úgy döntött, hogy tovább megy Dunántúlra, Bonyhád környékére.¹³

A be- és elvándorlás tehát igen nagy volt. A megyei és községi vezetésnek azonban nem az elvándorlás, hanem az itteniek elhelyezése, élelmezése okozott gondot. A garai telepfelügyelő a következőket jelenti az alispánnak: „A székelyek rendelkezésére bocsátott házak kevésnek bizonyultak... Az elhagyott házakban semmi nem volt, mikor ide érkezünk. Sok helyen még az ajtó és ablak is hiányzott. További elhelyezkedés miatt a faluban a kijelölt utcákon kívül a menekültek elhelyezése céljából szükséges másik utcákat is igénybe venni... Felsőbb hatóságok azon rendelkezése, hogy a menekülteket házzal, élelemmel és teljes gazdasági felszereléssel látandó el, nem teljesíthető.”¹⁴

Az alispán a belügyminiszterhez fordult, s jelentette, hogy „ilyen nagy tömegű telepítés egyáltalában nem hajtható végre. Sem megfelelő számú férőhely nem áll rendelkezésre, sem az ellátásuk és munkával való foglalkoztatásuk nincsen biztosítva. Minthogy a volt délvidéki területen ezek mind földművelők és földhöz juttatott telepek voltak, a földigény kielégítése sem oldható meg, mert... a földreform rendeletét már végrehajtották.”¹⁵

⁶Uo.

⁷Uo.

⁸Uo.

⁹Uo. és Peller Pál: A földosztás Bácsalmáson. Tud. Diákkörök Országos Konferenciája Marxizmus—Leninizmus és Közgazd.-Tudományi Szekcióján díjazott tanulmányok II. 155. old.; továbbá Jakab András bajai (egykor katymári) lakos és Kreiszer János kunbajai lakos szóbeli közlése.

¹⁰B—K m. L. Bács-Bodrog vármegye alispánja 188/1945.

¹¹Uo. Bács-Bodrog vármegye tiszti főorvosa Gy.: 369/1945.

¹²Uo. Harta Közigazgatási iratok 373/1945.

¹³Adalékok Harta történetéhez 1983. 136. old.

¹⁴B—K m. L. Bács-Bodrog vármegye alispánja 188/1945.

¹⁵Uo.

¹⁶Bácska mezőgazdasága ma és holnap. Baja, 1969. 111. old.

¹⁷Bajai Hírlap. 1945. június 21. 1. old.

¹⁸Uo. 1945. július 17. 1. old.

Az anyagi, elhelyezkedésbeli nehézségek mellé jöttek a népcsoportok közötti összeütközések, villongások is. A székelyek eredeti foglalkozásuk szerint főleg állattenyésztők és kézművesek voltak. Elsősorban a külterjes állattenyésztés ismeretével rendelkeztek. Római katolikus vallásban nevelkedtek. Ősi szokásaikat, népviseletüket megtartották, így nem csoda, hogy új hazájukban a helyi lakosság megütözközve és nem kis lenézéssel szemlélte a székelyek mezőgazdasági kultúrájának alacsony fokát, egzisztenciát teremtő vergődését.¹⁶ Kunbaján a visszatért németek a betelepített magyar és székely lakosságot terrorizálták és fenyegették.¹⁷ Egyre több olyan vád is elhangzott, hogy a székelység nem akar dolgozni. Ezt vizsgálta Vaskúton, Garán és Csátalján a Bajai Hírlap egyik riportere. „Tegnap pedig az aratás idején Vaskútra, Garára hívtak, azonnal, hogy pereg a szem a gabonából, nem aratják le a székelyek, szabotálnak. Kinn voltam Vaskúton, Garán, meg Csátalján is . . . Tegyük félre az előítéleteket és ehelyett vizsgáljuk meg, miért nem tud dolgozni a székely. Vaskúton pl. 70 jegyzőkönyvet kaptunk székelyektől több tanával aláírva, hogy vagy föld, vagy mezőgazdasági felszerelés átadását megtagadták a bundisták. Életveszélyesen megfenyegették őket . . .

Ha Csátalján idejében arattak a székelyek, ha Vaskúton is keresztülvitték az aratást, pontosan csak Garán letelepedett székelyek azok, akik nem szeretnek dolgozni? Csátalján volt idejük aratni, Garán sok volt a robot, rossz időpontban kötöttek ki az új telepések, a legnagyobb munkaidőben.”¹⁸

Végül is a nehézségek leküzdésével, az évek múlásával a kb. 600 székely telepés lett itt új hazát, s ma éppen szorgalmuk és serénységük révén megbecsülésnek örvendenek falvainkban.

Zorn Antal

HÍREK

Magyar—szlovák néprajzi konferencia Budapesten. A magyar és a szlovák néprajzkutatók között már igen hosszú ideje áll fenn intézményes keretek között és személyes kapcsolatok révén is gyümölcsöző együttműködés, ami elsősorban szakmai konzultációkban, közös tanácskozások, illetve kutatási programok megszervezésében realizálódik. E kapcsolattrendszer fontos állomására került sor Budapesten 1986. október 7—10-e között, *A tradicionális kultúra továbbélése a szocialista társadalomban* című magyar—szlovák bilaterális néprajzi konferencia megszervezésével.

Az előadás-sorozatot *Paládi-Kovács Attila*, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának igazgatója nyitotta meg, majd az első, a probléma elméleti jellegű bemutatására vállalkozó előadást *Božena Filová*, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének igazgatónöje tartotta. A következő négy nap alatt mintegy huszonkét előadásban a két ország kutatói a kérdéskör sokszempontú elemzését végezték el. Itt most csak néhány kiemelkedő, újszerű szemléletmódot, illetve élénkebb vitát kiváltó referátumot emelnék ki. *Gunda Béla* imponálóan széles körű és mélységű anyagszeretere támaszkodva egy néphiedelem, a vasfű ismeretének és felhasználásának múltját rekonstruálta. *Újváry Zoltán*, hasonló módszertani megközelítéssel, a magyar „rabvágás” népszokásnak szlovák és német párhuzamait vette számba, valamint történeti gyökereit tárta fel. *Gyivicsán Anna*, *Méry Margit* és *Kósa László* a magyarországi szlovákok, valamint a szlovákiai magyarok mai, részben néprajzi, kulturális jelenségeiről, a folklór, illetve a folklorizmus hatásáról beszélt. Meg kell még említeni *Jakubíková Kornélia* előadását a mai lakodalmak hagyományos jelenségeiről, valamint *Bartha Elek* eszmefuttatását az egyházaknak a nemzetiségi kultúra megőrzésében játszott szerepéről. A tanácskozást néprajzi filmek vetítése, valamint a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megtekintése és szakmai konzultációk egészítették ki. (*Liszka József*)

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: 150 éves a Magyar Nemzeti Múzeum épülete — Balázs Ferenc emlékezete — Cegléd 1849-ben — Tizenkét „ír királyfi” a Kapos-könyök környékén — Utcanevek és a redemptio Türkevén — Sályi néprajzi festményeken — Képfestők Tiszakécskén — Beszélgetés Andrásfalvy Bertalan néprajzkutatóval és Nagy János szobrásszal — Az Alsó-Garam menti kurtaszoknya hétfalu — A kővágóörsi Tanárkapu — Személynevek egy bácskai falu szólásaiban — Mit ettek egykor a Bodrogközben? — Hagyományos halászat az Ungvidéken — Negyedszázados helyörténeti gyűjtemény Tokajban — A nyolcszáz éves Zsira — Magyar est a burgenlandi Locsmádon — Könyvismertetések.

Az 1986. évi honismereti táborok tapasztalatai

„... Az emberi lélekbe fektetett hagyomány olyan örök marad, mint maga az ember, habár idők folyamán maga is új létformát ölt, de lényegében nem romlik.”

(Berze Nagy János)

I. A pályázatok benyújtásakor készített programokat, a honismereti táborokról készült beszámolókat, a táborokat látogatók és saját tapasztalataimat összegzem az alábbiakban. A táborok programja igen sokrétű volt, de valamennyi táborban célkitűzésként szerepelt az ön- és társadalmi ismeretek, a társadalmi cselekvőképesség fejlesztése, a nemzetudat erősítése.

Megfelelőnek bizonyult és követendő az a pályázati rendszer, amely szerint a táborok szerveződtek. A táborok feladata — immár hagyományosan — a honismereti munka lehetőségeinek megismertetése a fiatalokkal és a tájegységre jellemző, a hallgatók szakmai képzettségének, érdeklődésének megfelelő honismereti témakörök szerinti gyűjtőmunka. Ahhoz, hogy a tábor a feladatát elvégezze, célját elérje, már jó előre készülni kellett a szervezőknek, tudván azt, hogy a *táborozás csak kiemelkedő eseménye a folyamatos munkának*. Így lehetőség volt arra, hogy magas követelményeket támasszunk, és jelentős mennyiségű ismeretet feltételező programokat állítsunk össze.

A folyamatosságra való törekvés érzékelhető volt a táborok programjában és szerepelt a beszámolóokban is. A táborok előkészítése során a pedagógiai szempontok is érvényesültek, az életkori sajátosságoknak megfelelő, különböző szintű oktatási tervekhez igazodó témaválasztás volt az irányadó. Azért fontos, hogy átgondolt nevelési program készüljön a táborra, mert nem biztos, hogy a helyszínen képesek lesznek megalapozni a különböző témák iránti tartós érdeklődést. Nem elég ugyanis a táborlakókat bevezetni a honismereti munka lehetőségeinek világába, olyan érzelmi kötődés kialakítására van szükség, amely ott is tartja őket.

A táborok minden esetben a helyi hagyományok és igények alapján szerveződtek, számtalan variációját mutatva fel a honismereti tevékenységi formának. Eppen ezért nem szándékunk semmiféle kategorizálás, vagy mechanikus csoportosítás, csupán gondolatébresztő ötletadás céljából felsorolunk néhány témakört: a népi írásbeliség emlékei, a földrajzi nevek gyűjtése, a ragadványnevek gyűjtése, az életmódkutatók, az emberi élet sorsfordulóhoz kötődő szokások, hogyan alakultak át az egykori tanyák, a gyermek és családja, a hiedelemvilág, a növénytermesztés—kertkultúra, a kihalóban lévő foglalkozások, a régi sumás szokások.

Nagyon lényeges, hogy a csoportok jól átgondolt, körülhatárolt területet vizsgáljanak, ne tévedjenek partatlan mederbe. Az adott terület szakirodalmával már jóval a táborozás előtt ismerkedjenek meg, a bibliográfia összeállítása a táborvezetők feladata. Minden táborlakó ismerkedjen meg a táborozás helyének földrajzi adottságaival, történelmével útikönyvekből és azoknál alaposabb irodalomból is. Több táborban különböző területekkel foglalkozó kis csoportok dolgoztak, ezért szerepelt a napirendben, hogy naponta lehetőséget teremtsenek egymás munkájának megismerésére.

A továbbiakban a teljességre való törekvés nélkül lássuk néhány honismereti tábor konkrét tapasztalatait.

A *túrkevei helytörténeti és szociológiai tábor* beszámolójában olvashatjuk: „A városi tanács a belterületi térképének kiosztásával segítette a kutatók tájékozódását. A helytörténészek azzal segítették a munkát, hogy címetek gyűjtötték össze. Az így összeállított jegyzék lehetővé tette, hogy a kutatók minél hamarabb megtalálják a témájukhoz fontos személyeket — a mozgalom kiemelkedő egyéniségeit, egykori vezetőket, tsz-alapítókat, pásztorokat, iparosokat, volt cselédeket, kereskedőket, vőfélyeket, bábákat stb. A városi könyvtár a tábor idejére helytörténeti pályázatokat, a szolnoki levéltár XVIII—XIX. századi iratokat, jegyzőkönyveket, térképeket, a Verseghy könyvtár a túrkevei újságok mikrofilmjeiből kölcsönzött.

Mindezek megszervezése alapos, lelkiismeretes munkát kíván. A helyi vezetőkkel és a lakossággal való jó kapcsolat kialakítására több példát lehet felsorolni.

A *Karcagi Déryné Művelődési Központ által szervezett honismereti tábor* előadásai nyilvánosak voltak, meghívták a lakosságot, és ez segítette a személyes kapcsolatteremtést. A tábor ajánlást állított össze a várost bemutató diáoroszát készítésére. A diafelvételeket az intézmény fotószakköre fogja elkészíteni. Bemutatják a város műemlékeit, köztéri szobrait, népművészetét, csakúgy, mint ipari létesítményeit. Kedves színezte a *Köteleki Általános Iskola honismereti szakköre táborának* az, amikor Csávolyon beöltöztek bunyevác népviseletbe és ezt fényképen megörökítették, csoportosan és egyénileg is.

A helyi emberekkel való jó kapcsolat fontosságáról szinte minden beszámolóban olvashatunk: hol egy idős asszony mutatta meg régi hímzett ruháit és tanított néhány öltéstechnikai fogást, hol egy kosárfonó, vagy egy fazekas tanította mestersége titkaira az érdeklődő táborozókat. Műhelyekben ismerkedhettek a népi foglalkozások eszközeivel, alapanyagaival, munkafolyamataival, szervezhettek szerszám- és tárgyfelismerő versenyt, csinos munkadarabokat készíthettek, amelyekből jutott az alkalmi kiállításokra és kinekinek emléke is. Végigélhették-játszhatták a summásélet egy-egy mozzanatát, a mátkatal vitelét, a fonóház eseményeit, az esküvőt, a keresztelőt, a farsangi szokásokat stb.

Hogy mindezek megvalósulhassanak, körültekintő szervezőmunkára van szükség.

Az ismeretek nyújtásán és elmélyítésén kívül fontos feladatnak tekintették a táborvezetők az olyan hangulat kialakítását, amely téma iránti érzelmi kötődést segítette, népünk történelmén keresztül erősítette a nemzettudatot. „A mohácsi emlékhely valamennyi táborozó lelkében mély nyomot hagyott. Az eseményeket valamennyien ismerték, mégis más volt ott állni, ahol valamikor Magyarország színe-virága elpusztult. Érezték a tanulságot is, hogy a zarándoklás a vesztesek poraihoz az erőmerítés perceit jelenti, a hitet hazánk, népünk jövőjében, a minden eddiginél emberibb társadalmunkban.” — olvashatjuk az egyik beszámolóban. Hasonlóan meghitt megnyilvánulások közé tartozik az is, amikor az egyik idős, megbetegetett mesemondót a táborozók kis küldöttsége látogatta meg, és kívánt neki mielőbbi gyógyulást.

Láthatták a táborozók az adott tárgyszámban élő emberek életmódját, annak változásait, fordulóit, használati tárgyait, népdalkincsét, hiedelemvilágát, lakáskultúráját, gazdálkodási eszközeit a múlt és a jelen összevetésében akkor is, ha nem ez volt a közvetlen cél. Egy néhány perces beszélgetés, egy-egy jókor feltett kérdés, a pástortüznél—tábortüznél adódó alkalmak, a séták és értekezések adatai lehetőségek jó kihasználása segíti a táborozókat az élményeik feldolgozásában, és erre mindenki sok-sok példát tudna felhozni. A múlt és a jelen együttes vizsgálata, a hagyományok továbbélése, új hagyományok kialakítása a feladatunk. Hogyan lehet egy hagyományos motívumot — legyen az bármilyen tárggyal kapcsolatban — a mai kor ízlésének megfelelően átkomponálni, hogyan lehet úgy új adni, hogy mindig látni, érezni lehessen az eredetit, s az újjáalkotott tárgy magában hordozza a tájegység jellegzetes látásmódját, szerkesztésmódját, motívumait, kistáji sajátosságait — teszik fel a kérdést és igyekeznek rá válaszolni is a *parádi tábor* lakói.

Feltűnő, hogy szinte minden táborban csak a földműveléssel—állattenyésztéssel kapcsolatos szakmában dolgozó emberek életével foglalkoztak. Hasznos lenne — és volt már ilyen kezdeményezés —, hogy a kereskedőkkel, a pedagógusokkal, a polgári családokkal, a kis- és középbirtokosokkal, azok életmódjával is foglalkozzunk.

Külön ki kell emelni két honismereti tábor. Az egyikre Fehérgyarmaton, a másikra a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolán került sor.

A fehérgyarmati tábor *honismereti ifjúsági klubok* részére szervezték. „Mindennap más témakör volt napirenden. Az első napon a honismereti mozgalom társadalmi jelentőségéről volt szó, elsősorban arról, hogy a mozgalom közösségi és cselekvő embereket nevel, amelybe az ifjúság széles rétegei kapcsolódhatnak be, s ez a kapcsolat egyben megoldást jelenthet a társadalmi elidegenedés folyamatának fékezéséhez is. A következő három nap témái: gazdasági reform, társadalmi megújulás, nemzettudat. Az előadások fő erénye az információgazdaság és az őszinteség, amit az elsősorban fiatalokból álló hallgatók méltányoltak is.” A táborba kiváló előadókat hívtak meg, az előadások jók voltak, sajnos az előadók nem tudtak a táborban végig részt venni, ezért az előadások után felmerült kérdések, a hallottak alaposabb feldolgozása, megérlelése után sokszor válaszolatlanok maradtak. A jövőben jó lenne, ha az előadók legalább egy-két napot a táborban tölthetnének.

Új kezdeményezés volt a Zsámbékon rendezett tábor is, ahol *tanítóképzős hallgatók* kaptak a tábor befejezte után „B” kategóriás szakkörvezetői képzést. Bizunk abban, hogy azok a fiatalok, akik a táborban részt vettek, megtalálják helyüket a honismereti mozgalomban, kezdeti lelkesedésük csak fokozódik, a tanultakat a gyakorlatban is mielőbb hasznosíthatják. Ehhez kértük és ezúton is kérjük azokat a tapasztaltabb vezetőket, akik a mozgalomban dolgoznak, hogy segítsék elő a fiatal pedagógusok gyors, hatékony bekapcsolódását a szakkörök, klubok munkájába. Kovács József táborvezető segítségével valamennyi megye művelődéspolitikai munkatársa, és az ország valamennyi tanítóképző főiskolája megkapta azoknak a hallgatóknak a nevét, akik „B” kategóriás jogosítványt kaptak.

II. A táborok előkészítéséről és a táborozásról összegeztük tapasztalatainkat, de szólni kell a táborok utóéletéről is.

Elengedhetetlen feladat a táborozási napló vezetése. A táborozási naplót több táborban közösen írták, a táborvezetőség este-éjszaka rövid megbeszélésen értékelte az elmúlt napot, és ez került a naplóba. Ennek két előnye is van. Az egyik: a táborozás ideje alatt is lehet — ha feltétlenül szükséges — módosítani a programon. Gondolunk itt egy váratlan időjárási fordulatra, ami lehetetlenné teszi a terepen végzett munkát. Ekkor kell előállni a rossz idő esetére készített programmal, de az elmaradt programot, ha lehet,

pótolni kell. A táborvezetők szinte minden táborban naponta tartottak szakmai értékelést, értékelték az elmúlt napot és felmérték a másnapi lehetőségeket is, figyelembe véve azokat a körülményeket is, amelyekre előre nem lehet felkészülni.

Ha a tábornak vége, a táborlakók visszakerülnek megszokott családi környezetükbe. Hetek telnek el, míg újra találkoznak, újból és újból átélik tábori élményeiket, rendszerezik a tanultakat. A táborvezetőknek ehhez is segítséget kell adni. Jó módszer, amit több táborban alkalmaztak: a táborlakók is írtak naplót, feljegyezték élményeiket.

A nyár végén, a tanév elején több helyen megszervezték a táborozók találkozóját. Ez különösen akkor érdekes, ha a táborozók több településről érkeztek, mert a táborban kötődött barátságok ápolását is szolgálja. Megérlelt élményeiket, tapasztalataikat megosztják egymással, és ez szintén a táborozás folytonosságát szolgálja.

A táborvezetők több beszámolóban kérték, hogy a táborozások után ők is találkozhassanak, kicserélhessék tapasztalataikat. Egy-egy ilyen találkozó valóban igen jó lehetőség lenne a honismereti táborok színvonalának, tartalmi sokszínűségének növelésére.

Vecsei József

Falvak évszázadai

A 900 éves Bakonykoppány

Veszprém megye Árpád-kori települései közül Bakonykoppány (1086-ban Cupa, 1230-ban Cuppan) ebben az évben ünnepli első, okiratban történt említésének 900. évfordulóját. A helység neve az Árpád-korban gyakori, ótörök Koppány személynévből ered — jelentése: erős, győzelmes —, méltóságnévként is szerepelt. A szájhagyomány szerint az I. István ellen törő Koppány 998-ban szétvert seregének a Bakonyba menekült katonái azon a helyen (ahol a régészek római- és népvándorláskori település nyomaira is bukkantak) települtek le, és tovább áldoztak pogány isteneiknek.

A község 1548-ig az István király által 1037-ben alapított bakonybéli bencés apátság tulajdona, lakói a rend jobbágjai voltak. IX. Gergely pápa 1230-ban kelt bullája szerint temploma, később, 1393-ban plébániái egyháza, 1478-ban Szent Borbála tiszteletére felszentelt kőtornyú temploma van.

Lakói magyarok. Lovas jobbágynak neve a XIII. században: Keca, Dobron, György, Hildek, Halid, Erecs, Futak, Szella, Jutas, Hyllen, Aradocs, Györöd, Mutina, Taja, Tunik és Maglód. Az aratóké: Iván, Pascoba, Szósztó, Raton, Szekeres, Pásztor, Lapó, Tönk, Bakon, Vajad, Szemet, Siket, Szombat és Bynadi. A szabadok névsora: Ponyvádi, Fontojdi, Kozma, Demjén, Bonal, Szorosdi, Györe, Iván, Szenil, Ököldi, Lovadi, Bóna, Sol, Makicza és Ászár. Az apátság épületében a koppányi jobbágyság végezték a házimunkát is. A falu legjelesebb lovasa a XIV. század derekán Pánczél János, aki többször harcolt Nagy Lajos seregében.

Azokból az évszázadokból, amíg Koppány a bakonybéli apátság tulajdona volt csak periratok maradtak ránk, ám ezekben a község életéről csak kevés adat található. Annál többet beszélnek az irások kisebb-nagyobb fosztogatásról, útonállásról, amelyet a Székesfehérvár—Zirc és Pápa közötti úton a kereskedők, vagy a település ellen követtek el. A Koppányban történt fosztogatások gyakoriságára jellemző, hogy az apátság 1429-ben hat, a falu ellen elkövetett sérelmet jegyzett fel. 1542-ben még 31 jobbágyadóra kötelezett lakosa volt. A XVI. század derekán mind az apátságot, mind pedig Koppányt a szomszédai, majd a törökök részéről különösen sok támadás érte. Ennek lett a következménye, hogy az 1550-es évektől, több mint 150 éven keresztül, az 1718-ban bekövetkezett sikeres újratelepítéséig, pusztá.

Területe időközben a zirci cisztercita rend tulajdonába került. Német, morva és horvát nemzetiségű új lakói a ciszterciták telepítették, az utóbbiak később elnémetesedtek. A település neve immár Bakonykoppány, lakói mind a mai napig megőrizték német anyanyelvüket és nemzetiségi szokásaikat. Római katolikus temploma az 1670-es években teljesen elpusztult. Új templomát a ciszterciék 1730-ban kezdték építeni és 1786-ban — 200 évvel ezelőtt — fejezték be. A II. világháború után a Felvidékről kitelepített magyarok érkeztek a faluba.

A falu különböző származású lakói együtt tisztelegtek a 900. évfordulón. Az ünnepi falugyűlésen, amelyet az Ugodi Községi Közös Tanács, a HNF Bakonykoppányi Bizottsága és a Bakonyalja Mgtsz szervezett 1986. december 5-én, az óvoda falán emléktáblát helyeztek el. Az ünnepségen dr. Zákonyi Ferenc történész tartott megemlékezést. A rendezvényt L. Kecskés András együttese, Jancsó Adrián és Faragó Laura műsora zárta.

Az Ugodi Körzeti Általános Iskolában az úttörők István király koráról vetélkedőt rendeztek, a Hazafias Népfront községi aktivái befejezték a falufényképezést, és megkezdték a néprajzi emlékek gyűjtését. Bakonykoppány lakói emlékeznek és emléket állítanak.

Rácz István

Évfordulós ünnepség volt Egyházaskozáron

A Baranya megye északi részén lévő Egyházaskozáron ünnepre gyűlt össze 1986. augusztus 16-án nemcsak a község lakossága, hanem azok az egykori falubeliek is, akik az NSZK-ból érkeztek a nem mindennapi alkalomra. Az evangélikus templom 200 éves évfordulóját ünnepeltük együtt, nagy örömben és békecséjében. Sokan először jöttek vissza azóta, hogy 1947—1948-ban kitelepítették őket.

Ez a vidék már a Római Birodalom korában is lakott volt, a lengyeli kultúra lelőhelye innen csupán 8—12 km-re esik. *Kozár* neve valószínűleg a Kazár nemzetség nevéből ered. Egyházaskozár neve pedig jelzi, hogy itt is épülhetett templom, aminek a kövei tudomásunk szerint bekerültek a most 200 éve épült templom falaiba. A török hódoltságot követő időkben az elpusztult népességű falu neve új lakóiról Räckozár lett. Később a rákok elhúzódtak és átadták helyüket a betelepült németeknek.

A falu a XVIII. században gróf Eszterházy Miklós tulajdona volt. Az első német telepesek az 1720—1756 közötti időben kerültek ide, de nem közvetlenül Németországból, hanem Tolna megyéből (Felsőnána, Kalazná, Kistormás, Györköny, Gyöng) jöttek ide. Első telepesként, és az evangélikus gyülekezet szervezőjeként Johann Heinrich Birkenstock érkezett, aki az Eszterházyakkal is jó kapcsolatban állott. Vele egy időben érkezett Kasper Weiss is Hantról. Megkezdték a házak építését, és újabb német telepeseket hívtak a már említett falvakból. Kedvezményeket kaphattak Eszterházy gróftól, mert 1775-ben már 800 lélek élt a 112 újonnan felépített házban. 9 év múltán már 1156-an voltak. Az evangélikusok akkor még nem gyakorolhatták szabadon vallásukat. A telepesek gyermekeiket a szomszédos Bikalra vitték keresztelni, ahol a róm. kat. anyakönyvekbe került be a nevük. Úrvasoravételre a 20 km-re lévő Kismányokra kellett menniük, ott találták a legközelebbi evangélikus lelkészt. Titokban jöttek J. H. Birkenstock házában, hogy Isten igéjét hallgassák, de lelkészüik még nem volt. Egy tanító végezte a hitoktatást és az istentiszteletet. Birkenstock kijárta, hogy Kozár 1778-tól a vásárokat tartó falvak közé soroltassék. Ezután többször utazott Budára és Bécsbe, hogy megszerezze a szükséges engedélyeket az evangélikus gyülekezet részére is: szabad vallásyakorlatot, nyilvánosan tartható istentiszteleteket, a lelkészi állás betöltését, egy templom, egy iskola és egy lelkészlakás építési engedélyt. Mikor már remény volt a templom építésére, 1782-ben elkezdődött a gyűjtés. II. József 1781-ben megjelenő Türelmi Rendelete fordulatot jelentett a protestáns vallásuk életében. 1783. szeptember 20-án érkezett meg a királyi rendelet, miszerint a ráckozári evangélikus gyülekezet templomot építhet magának, igaz, torony és utára nyíló főbejárattal nélkül. A következő napon megérkezett a gyülekezet első lelkésze: Michael Murman Kővágóörsről. 1783. szeptember 21-én került sor a lelkész beiktatására és a templom alapkövének letételére. Olyan reménységgel építették a templomot, hogy ha az engedély megérkezik, főbejárattal és tornyot is lehessen rá húzni. 1785-ben készült el a templom, és 1786-ban már a torony is ráépíthető. 1787-ben 2 harang került fel a toronyba, és 1787. június 24-én Nagy István, sárszentlőrinci esperes vezetésével felszentelték a templomot. A gyülekezet adományaiból és Eszterházy gróf támogatásával felépült templom a falu központja lett. Egy év múlva meghalt első lelkészüik, őt követte Bene József, akit Apátiból hívtak ide, az ő szolgálata alatt következett be a falu egyik nagy tragédiája. 1800. szeptember 9-én hatalmas tűzvész támadt a faluban: az ortodox lelkészlakástól indulva terjedt a nádetős házakon, pillanatok alatt lángokban állt az evangélikus parókia és a templom is. A lángok martaléka lett 97 lakóház a melléképületekkel és a 2 iskola is. Az aszályos, jégveréses nyár végén bekövetkezett tűzvész következtében a faluban igen sokan meghaltak, Bene lelkész szeptember 10-től december 31-ig 79 halottat temetett el. Nagyon sokan tett azzal, hogy az elszegényedett embereket pásztortolta, a templom nélküli gyülekezetet talpra állította, ezért őt és feleségét a templomban, az oltár előtti térben temették el. 44 évig szolgált hűségesen a gyülekezetben. Mire a parókiát és a templomot teljesen rendbe hozták, már 1819-et irtak. 1814-ben lett kész egy kétmanuális orgona, amit mind a mai napig használnak, és 1819-től működik a toronyóra is. A gyülekezet lelkésze 1812-től Hatos István lett, aki 52 évig végezte itt szolgálatát. Sírja is ott van a kozári temetőben. Most hoztuk rendbe az évforduló tiszteletére, akárcsak utódját, Guggenberger Jánosét is, aki 1865-től 1901-ig volt a gyülekezet lelkésze. Az ő ideje alatt került sor 1869-ben a templom első nagyobb renoválására. Räckozár szülötte, Wagner Ádám lett a következő lelkész: 1901-től 30 éven keresztül végezte a szolgálatát.

Az első világháborúban gyülekezetünkől 38-an estek, rájuk emlékezve a temetőben 38 db fenyőfát ültettek. A következő lelkész: Földes (Fuchs) János ideje alatt (1931—1950) három nagyobb esemény is megkörtartta a gyülekezetet. 1936-ban életveszélyessé vált a templom, mivel a nehéz tetőszerkezet kezdte szétnyomni a falakat. Alig erősítették meg az épületet, a politikai helyzet kezdett súlyosbodni, elkezdődött a második világháború. Mire vége lett, sok férfi hadifogságban maradt, az asszonyok közül is kényszermunkára vitték azokat, akik 1914. és 1926. között születtek és nem volt 3 évesnél kisebb gyermekük. Így jutott ki a faluból kb. 70 asszony és lány 1945 januárjában. Közben a potsdami határozatok értelmében megindult a németek kitelepítése is: 1947. augusztus 20-án és 1948 májusában 140 családnak, azaz 900 embernek kellett távoznia. Helyüket a faluban a Moldovából menekült csángómagyarak foglalták el. Az itmaradt német anyanyelvű embereknek nehéz volt megszokni, hogy ezután minden hivatalos helyen

magyarul beszéljenek. Az idős asszonyok közül még mindig vannak olyanok, akik alig tudnak valamit magyarul.

Földes János lelkész 1950 karácsonyán hirtelen meghalt. 1951-től 1971-ig Tihanyi János végezte tovább a lelkézi szolgálatot. Az ő idejében a templomot belül rendbe hozták, kifestették a falakat, megerősítették a templompadokat. 1971-től 1981-ig Lorz Tibor lelkész került a gyülekezet élére, ők már tervezgették a templom 200 éves jubileumával kapcsolatos teendőket. 1981-től a gyülekezet lelkésze Koskai Erzsébet, az ő idejében zajlott le a következő renoválás: a falakat kívül-belül újra kellett vakolni és festeni, helyrehozták a képeket, felújították a padlót és a lépcsőket. A toronyban új gerendát állítottak a korhadt helyébe, s a toronysüveget is kijavították.

Igy érkeztünk el többéves gyűjtés, társadalmi és szakmunka után a templom alapításának 200 éves évfordulójához. Nemcsak a gyülekezet, de az egész falu készült erre az ünnepségre. Az utcákon folyt a takarítás és a parkosítás, a házakat rendbe hozták, készültek a vendégek fogadására. Az Egyházasközpári Haladás Tsz dolgozói többször is segítségünkre jöttek a különféle munkákban. Ugyanígy a nagyközségi tanács részéről minden támogatást megkaptunk az ünnepség érdekében, az általános iskola szálláshelyet és asztalokat adott a vendégek számára.

Németországi vendégeink 1986. augusztus 14-én érkeztek meg részben autóbusszal, részben pedig saját autókkal. Harangszóval köszöntöttük a vendégeket, s ez rendkívül megható volt, hiszen ugyanezzel a harangszóval búcsúztattuk őket 38 évvel ezelőtt. A vizionlátás öröme mindkét részről feljethetetlen volt: figyelték és fűrkészték egymás arcát azok, akik azóta nem találkoztak, örömmel fedezték fel az újabb nemzedékben a szülők ismerős vonásait.

Nem csak a volt kozáriak jöttek el, elkísérték őket az ottani szomszédok, gyülekezeti tagok, tanácsi dolgozók is és egy csupa fiatalokból álló, 27 tagú fűvészenekar. Az ünnepségre érkezett vendégek számát (németek, osztrákok, Magyarországon élők) 5—600-ra becsülöm. A vendégek legnagyobbbrzt rokonoknál, ismerősöknél találtak maguknak szállást, egy részük szállodában lakott, a fűvészenekar pedig az iskola napközi otthonában. Érkeztetésükről a termelősövetkezet konyhája gondoskodott, kellemesen érezhették magukat ott is.

Augusztus 15-én került sor az új, kulturális műsorok szervezésére is kitűnően használható tornaterem felavatására. Weisz Péter, az Egyházasközpári Közös Községi Tanács tanácselnöke és a Hazafias Népfront községi bizottságának elnöke átadta a kitüntetések, elismerések a tornaterem építésében végzett munkáért. A helyi csángó népdalkör műsorral szórakoztatta a közönséget, de fellépett a magyaregregyi ének-és tánckar is. Este bálall avatták fel a hatalmas termet.

Augusztus 16-án már 9 órára megtelt a templom, bár csak 10 órakor kezdődött el az istentisztelet. A kívülrekedtek számára hangszórokat szereltek fel, úgyhogy szinte az egész faluban lehetett hallani a templomban zajló eseményeket. Súlyom Károly esperes, püspökhelyettes végezte a templomszentelési ünnepséget (magyarul), Lackner Aladár gyöngyi lelkész németül prédikált, Koskai Erzsébet lelkészneő pedig mindkét nyelven ismertette a templom történetét, a renoválást és halálát fejezte ki azoknak, akik ehhez adományaikkal vagy munkájukkal hozzájárultak. Köszöntések hangzottak el a németországi Gerlingenből érkezett (ahol a legtöbb kozári él) és Magyarországon élő kozáriaktól.

Délután az előző napon felavatott tornateremben köszöntötte egymást Egyházasközpári tanácselnöke és Gerlingen város polgármestere. Ezután a Mázaszászvárról érkezett általános iskolás gyermekek német nyelvű műsora következett, majd mecseknaadás — ugyancsak német — táncokban és énekekben gyönyörködhettünk. Közben az összegyűlt közönséget is énekre bírták, különösen a régi, kedves dalok feléneklésével. A német fűvösök itt is játszottak és népdalokat énekeltek a kozári asszonyok is.

Augusztus 17-én, vasárnap, ismét összegyűltünk a templomban, hogy az újonnan felszentelt templomot használata vegyük. Minden ülőhely megtelt, s minden arcról azt lehetett leolvasni; itt most újra otthon vagyunk. Ez a mi templomunk marad, amíg élünk, még ha távol vagyunk is tőle.

Koskai Erzsébet

Falutörténeti nap Földeákon

Gyakran előfordult hazánk történetében, hogy a természeti katasztrófák és a pusztító háborúk arra kényszerítették egy-egy község lakosait, hogy elhagyják őscik lakhelyét és biztonságosabb vidéken telepedjenek le. Így járt a Csanád megyei kis falu, Földeák lakossága is. A Tisza 1845-ös áradása lehetetlen életviszonyokat teremtett a faluban, s emiatt a község úgy határozott, hogy védettebb helyre telepszik át. Az átköltözésbe a falu földesura is beleegyezett. Így alakult meg az új település 1846-ban, amelyet a régi névvel megegyezően Földeáknak kereszteltek el. A lakosok egy része nem vett részt a költözésben, hanem régi lakhelyén élt továbbra is, amelyet ezután Óföldeáknak neveztek.

Ezt a kerek évfordulót a megye és a községek illetékes szervei méltóképpen kívánták megünnepelni. Ezért rendeztek meg a Csongrád megyei levéltári napok keretében egy *falutörténeti napot*, amely a községek múltját és jelenét volt hivatott bemutatni. Újszerű esemény volt ez. Újszerű, hiszen a Csongrád Megyei Levéltár a levéltári napokon még sohasem rendezett tudományos előadássorozatot falun. Fokozott kíváncsisággal várt esemény volt, mivel tapasztalatok hiányában nem ismertük a nagyközségek és a helyi lakosság reagálását az ilyen jellegű rendezvényekre. A községek lakosságának érdeklődése azonban minden várakozásunkat fölülmulta.

A levéltári napok előadásait ritkán hallotta ennyi ember, mint e két községben. A sikernek nyilvánvalóan több összetevője, oka volt. A jó szervezés és a színvonalas előadásokon kívül szerepet játszott benne az esemény kuriozitása, megrendezésének első alkalma. Természetesen fontos társadalmi tényezője is volt a rendezvény sikerének. A falvak történelme, az évszázados küzdelem a természet és az árvizek ellen rendkívüli mértékben megnövelték a lakosság összetartását. Sok volt az olyan gond, ami a parasztokat arra kényszerítette, hogy az anyagi eszközök és a társadalmi segítség hiányában ezeket közös erővel oldják meg. A folytonos harc, amelyben a községek öregebb lakosai maguk is részt vettek, a történelmi múlt megismerése iránti érzékenységet nagymértékben megnövelte. Bármennyi hátrányos hatás is érte ezeket a kis településeket az utóbbi évtizedekben, úgy tűnik, a történelem iránti fogékonyság szinte semmit sem csökkent.

Egy szó mint száz, igen nagy érdeklődés mellett került sor a falutörténeti napra. Külön örömet szerzett a kívülállóknak az, hogy a hallgatók sorában felfedezhette az ifjúság képviselőit is. Természetesen a megye helytörténetzei is nagy számban képviseltették magukat. A falutörténeti nap programja Óföldréteken kezdődött október 17-én. A község képviselőjének üdvözlő szavai után dr. Blazovich László megyei levéltár-igazgató elnökletével megkezdődött a konferencia. Az első előadást *Gilicz János* levéltáros, a Csongrád Megyei Levéltár Makói Fiókleveletárának munkatársa tartotta. Ismertette a falu történetét és az áttelepülés körülményeit. Beszámolt azokról a vitákról, amelyek az áttelepedéssel kapcsolatban alakultak ki a falu lakosai között és azokról a feltételekről, amelyeket a földesúr támasztott a községgel szemben ezzel az elköltözéssel. Megtudhattuk, hogy pontosan mekkora károkat okozott az 1845-ös áradás, majd részletesen esetselt, hogy az áttelepülők milyen hősies munkát végeztek az új község megteremtésében és a biztonságos életkörülmények kialakításában.

Vigh Zoltán fiókleveletár-igazgató előadásában sok új adatot szolgáltatott a Návay család történetével kapcsolatban. Ez a nemesi család volt az ünneplő falvak földesura. Kiemelten foglalkozott Návay Lajos 1892-től vezetett naplójával, amely a közeljövőben nyomtatásban is megjelenik. *Vigh Zoltán* tanulmánya alapján pontosabb képet alkothatunk erről a családról és tevékenységéről.

Az óföldréai délelőtti harmadik előadását *Kiss Gyula* nyugalmazott erdőmérnök tartotta: a jelenleg öt-hektáros Kornél-liget kialakulásáról, múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélt. Véggkövetkeztetése: a csaknem százéves park ápolásra, védelemre szorul.

Az előadásokat hozzászólások követték. Ennek során *Hajdú András* erdőfelügyelő, a Kecskeméti Erdőfelügyelőség szegedi körzeti közti aly munkatársa felajánlotta szakmai és a lehetőségéhez képest anyagi segítségét. Eszerint a Kornél-ligetet felújítják és eredeti állapotba visszaállítják. Az emlékülés résztvevői megtekintették a község XIII. században épült templomát, *Bugár Mészáros Károlynak*, az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársának szakszerű kalauzolásával. *Bugár Mészáros* ismertette a Felügyelőségnek a templom restaurálására vonatkozó terveit.

A délutáni program Földréteken folytatódott egy kiállítás megnyitásával és megtekintésével. A tárlatot a Földrétekkel kapcsolatban álló festők munkáiból rendezték, valamint helyet kaptak azok a használati tárgyak, amelyekre a néprajzi szakemberek gyűjtöttek a megye községeiben. A kiállítást *Oltvai Ferenc* nyugalmazott levéltárigazgató nyitotta meg. Ezt követően került sor a délutáni előadásokra. Először dr. *Szántó Imre* egyetemi tanár szép szavai hangzottak el a hazafiságról és az internacionalizmusról. Azután *Tasi József* irodalomtörténész számolt be a magyarországi József Attila-kutatásokról, részletesen bemutatva a proletárokhoz Földrétekhez fűződő kapcsolatait. Végezetül *Wéber Mátyas*, a községi pártbizottság titkára beszélt a község népességének alakulásáról, a település népességmegtartó erejéről és vázolta az ezzel kapcsolatos feladatokat.

Farkas Csaba

A helytörténetírás száz éve Abonyban

1. Több mint száz éve (1884), hogy a Pest megyei Abonyban helyi lap jelent meg, jelezve ezzel is, hogy a lakosság igényli a tájékoztatást városa eseményeiről, és — nyugodtan mondhatjuk — múltjáról is. Az 1885-ös évben történt, hogy „Lauka György, a rövidéletű helybeli lap szerkesztője ajánlatot tett a város monográfiájának megírására. A város ezúttal nem ohajtott ebbe belebocsátkozni.”

Az idézet *Abonyi Lajos (Márton Ferenc)* 1896-ban írt vaskos monográfiájából való. Mindebből arra lehetne következtetni, hogy Lauka volt városunk története megírásának nemző atyja, *Abonyi Lajos* pedig maga a szülő. Viszont éppen Márton monográfiájának Függelékében található egy levél, amit az író, Tömösközy József helybeli református leányiskolai rektornak írt, ebben a többi között ez áll: „Égész meglepőde olvasom sorait, melyekben arról értesít, hogy a napokban valamely tekintélyes egyén az ön és Banka László úr által kiadott kis földrajzhoz és általam szolgáltatott és Abony város múltjára vonatkozó adatokról úgy nyilatkozott volna —, hogy azok a reformátusoknak kedveznek s legalább is kétések.”

Tehát a Banka-Tömösközy féle kis földrajz könyv az első, ami helytörténeti vonatkozásokat is közölt, Márton készülő monográfiájának adataiból is merítve. Sajnos ennek a helyi kiadású kis tankönyvnek

egyetlen példánya sem maradt fent, sem magánygyűjteményben, sem közkönyvtárban. De még ezután sem léphetett be Márton Ferenc a sorba, hiszen ismét ő maga írja: „Az izraeliták köztiszteletben álló jeles, fiatal rabbija, dr. Vajda Béla, a millennium alkalmából a helybeli izraelita Chevra Kadisa 125 éves fennállása megünneplésére megírta az abonyi zsidók polgári és egyházi történetét, mely szépen kidolgozott becses munkát az izr. hitközösség nagy aldozatkészséggel díszes kiadásban közrebozsátott.”

Márton Ferenc nem volt ily szerencsés. Monográfiájában a város súlyos pénzügyi helyzetére, a rengeteg befektetésre vonatkozóan azt írja ugyan, hogy „ezen befektetéseken felül még azt is meg tudta takarítani, hogy Abony városának ezen történetét a város levéltára és majdan kiadás végett tulajdonul megszerezte” de 1898-ban elhunyt, így sohasem tudta meg, hogy a hitközösségnek több pénze volt, mint a városnak. Nagy műve sohasem jelent meg. Néhány kéziratoss példány maradt az utókorra; egy-egy a város, az Abonyi Lajos Falumúzeum, dr. Ágyiné Galánthai Balogh Edit és a Temesközy család tulajdonában.

Dr. *Bencze János*, a pécsi Asztalos János Kollégium igazgatója, *Sötér István* tanácsára doktori értekezése témájául az elfelejtett *Abonyi Lajos* író választotta. Tőle tudjuk, Márton Ferenc kedélybeteg volt, rögeszméjévé vált, hogy ő is 65 éves korában hal meg, mint édesapja — ami be is következett; *Abonyi Lajos* író pedig családottá vált. Búsomorságából a szintén abonyi Ágai Adolf rázta fel, aki arra biztatta, hogy — s erre a várostól is biztatást kapott — írja meg Abony város történetét. Így született meg a község helytörténetírásának alapvető műve, nélkülözhetetlen forrása.

Márton Ferenc halála után évekig nem nyúlt senki tollhoz, ha csak nem tekintjük helytörténetírási forrásnak Temesközy Gerzson 1898-ban alapított és két évtizedig élő hetilapját, az Abony-t. Temesközy Gerzson volt az, aki — valószínűleg a millennium hatására divatba jött évforduló-ünneplések sorában — kiadta a helyi Ipartestület gondozásában az abonyi ipartestület 25 évének történetét, 1910-ben.

Őt *Kiss Ferenc* tanító követte Földrajz című tankönyvével 1913-ban, amit így utólag az említett „kis Földrajz” epigonjának tekinthetnénk, megjegyezve, hogy nagyon okosan, a mait is túlszárnyaló pedagógiai érzékkel megírt könyvecskéről van szó. Ezt a helyi és általános földrajzi, történelmi ismereteket tanító tankönyvet még Trianon után is használták az abonyi elemi iskolákban, amit onnan tudunk, hogy a 76 oldalas könyvecskében éppen az utolsó oldalon az alábbi, fekete tintával írt bejegyzés olvasható: „Az ország feje a király. Sajnos most országunk nagy részét idegen népek tartják megszállva, s országunkat szomorúan Csonka-Magyarországnak nevezzük, de Isten segítségével, szorgalmunkkal és erőnkkel nemsokára ismét Nagy-Magyarország gyermekei leszünk, mert illúzióink nem veszhet el.”

Illúzióiban ringatták magukat azok is, akik a Trianon utáni helyi lapokat szerkesztették. A múltba nemigen néztek az Abony és Vidéke, majd az Abony és Környéke csinálói, a jövőt (Szebb jövő!) színezték, sőt akadt valaki, aki a korszak új divatja, a nemzeti szocializmus szellemében ragadott tollat. *Sédy-Lengyel Részó* abonyi kaplán 1944-ben megjelent kis tanulmányában vallási, faji és társadalmi kérdéseket feszegetett igen naív és átlátszó módon. Ez volt a polgári korszak utolsó helytörténeti kiadványa.

2. Két évtizednyi csendet tört meg rövid időre (1959—1960) a megyei hírlap ceglédi mutációjában keddi napokon megjelent egyoldalú *Abony és Környéke*. Ebben időnként rövid, helytörténeti vonatkozású írások is helyet kaptak, jelezve, hogy a lakosság ismét igényelné múltjának megismerését.

A szörvénysan megjelenő kiadványok után 1963-ban következett a nagy fordulat; egyszerre két munka is megjelent. Egy irodalmi vonatkozású doktori értekezés ugyan nem tekinthető helytörténeti munkának, Abonyi Lajos élete azonban annyira egybenőtt városával, hogy Bencze dr. említett értekezését alapvető forrásmunkának kell tekinteni. Ez az értekezés az év augusztusában készült el, ezt megelőzően *Temesközy István* (aki már 1960-ban megírta Abony Kéziratban maradt vaskos történetét) útjára bocsátotta Opera Stephani Temesközy ad historiam oppidi Abonyi pertinentia — eddig hat kötetet jelent meg — sorozatának első kötetét, Abony mérgei cigánytelepéről írt monográfiái tanulmányát.

1963 májusa tehát újabb mérőföldkő a helytörténetírásban, s a következő húsz évben szinte nincs olyan esztendő, hogy ne születne valami helytörténeti munka. Temesközyt Győre Pál, a vb. titkára, az Abonyi Lajos Falumúzeum megalapítója követte szintén egy sorozat — Tanulmány Abony történetéhez — I. kötetével, 1965-ben. Őt Balogh Sándor követte, akit Abonyba Töszegről választott meg a református egyház lelkipásztoraül, s aki már Töszegen is írt helytörténeti tanulmányokat. Abonyban ő is sorozattal kezdte, az Abonyi parasztkronikák I. kötetével, 1966-ban.

1970-ig egymást követték a *Balogh, Győre, Temesközy* kiadványok, s az egyik könyvhöz társszerzőül dr. *Keszei Gyulával* ők négyen *helytörténetírási klubot* alakítottak. Hosszú években keresztül hétfő esténként összeültek a város múltjáról tanakodni. Sok tanulmány került ki a kezükből.

Az 1960-as évek közepén egy „kivüálló” is belépett a sorba, *Skultéty Sándor* tanár, aki a Gerje-Perje Vizszabályozó Társaság történetét írta meg 1967-ben. Az évtized utolsó helytörténeti munkáját *Szekeress Zsuzsa* készítette el, 1970-ben. Ő a helyi gimnázium helytörténeti szakkörének diák munkatársa volt.

Az évtized közepén örvendetes jelenség bontakozott ki: egyre több diák, főiskolai hallgató választotta dolgozata témájául Abonyt. A sort *Győriné Kovács Irma* nyitotta meg az 1960-as évek legelején, őt több követették, így *Bárány Pál, Drávcay Józsefné, Tamási Mária* stb. Az 1970-es évek elején *Fehér Jánosné* tanárnő jelentkezett Az 1945-ös földreform Abonyban című tanulmányával, s ezzel megindult a helytörténeti írók áradata. Az időközben megnyílt múzeum is lelkesítően hatott a szerzőkre.

A „nagyok” vaskos könyvei mellé (ők többnyire a megyei és országos helytörténeti és néprajzi gyűjtőpályázat részére dolgoztak, s minden tanulmányuk díjnyertes) 20—50 lapos kis tanulmányok kerültek a múzeum gyűjteményébe különböző foglalkozási ágakban dolgozók tollából. Az előbbieket sorát *ifj. Bárány Pál* folytatta Az eszöztető- és öntözőberendezések karbantartása és átalávása című szakdolgozatával. A volt Kinizsi Pál Gimnázium helytörténeti szakköre pedig — évekig Lőrincz Andrásné vezette — 1970-ben je-

lentkezett először *Szekeress Zsuzsa* A néphatalom alakulása és intézményei a tanácstörvény megszületéséig Abonyban (1944—1950) című dolgozatával. Közben Györe Pál szervezésében *krónikaíró brigád* alakult, évről évre megjelenő kiadványaik szinte napról napra rögzítik az eseményeket. Györe Pál szerkesztésében 1984 márciusában már megjelent egy új sorozat — a Múzeumi Hirmondó — első kötete és feldolgozták az 1896-ban született id. Temesközy István emlékiratait.

Ez az áttekintés nem törekedett teljességre, célja az, hogy érzékeltesse: az elmúlt száz, illetve az utóbbi húsz esztendő alatt mennyien viselték és viselik szívükön Abony múltját.

Tömösökzy István

A IV. magyar névtudományi konferencia

Pais Dezső születésének 100. évfordulója alkalmából a Magyar Nyelvtudományi Társaság és Zalaegerszeg Város Tanácsa 1986. október 8—10. között Zalaegerszegen rendezte meg a magyarországi névtudomány IV. konferenciáját. A nagy nyelvtudós szülővárosa adott otthont a rendezvénynek, az a város, amely már életében diszpolgársággal tüntette ki a fővárosban tevékenykedő Pais professzor urat; azt a Pais Dezsőt, aki tősgyökeres pesti emberként is mindig büszkén vallotta magát Zalaegerszeginek.

Most a 100. évforduló újabb megemlékezésekre adott alkalmat. A névtudományi konferencia ünnepi, megnyitói előadása is róla szólt. Hadrovics László akadémikus emlékezett Pais Dezsőre, az elnöklő Benkő Loránd a Nyelvtudományi Társasággal való kapcsolatát elevenítette fel, Hajdú Péter pedig akadémikusi tevékenységét méltatta. Zala megye kapcsolata a nyelvtudománnyal Pais professzor úr halála után sem szakadt meg, amit nemcsak a most megjelent Zala megye földrajzi nevei II. A keszthelyi járás című kötet bizonyít, hanem az is, hogy a megye vezetősége Pais Dezső-emlékérmet alapított a névtudomány területén kiváló eredményeket elért kutatók számára. Igen nagy egyetértést és elismerést váltott ki a jelenlevők körében, amikor Újvári Sándor a megyei tanács elnöke a konferencia megnyitóján az emlékérmeket első ízben az erdélyi magyar tudományos élet kiemelkedő egyéniségeinek, a névkutatásban is halhatatlan érdemeket szerzett tudósoknak, Szabó T. Attilának nyújtotta át. Külön öröm volt mindannyiunk számára, hogy Szabó T. Attila néhány nappal operációja után leutazott Zalaegerszegrre, ott lehetett körünkben, és személyesen vette át a neki adományozott emlékérmeket.

Pais Dezső ünneplésének sora azonban ezzel még nem ért véget. Zalaegerszeg új városnegyedében, a nevét viselő landorhegyi általános iskolában bensőséges ünnepség keretében Kustos Lajos, a városi tanács elnöke leleplezte Pais Dezső mellszobrát, ércbe öntött példaként állítva őt a mai fiatalság elé. A konferencia záróülésén Keresztury Dezső írását olvasták föl Tosu tanár úrról, Tolnai Gábor akadémikus pedig szintén személyes emlékeket elevenített föl az együttétükről, találkozásairól az egyetem folyosóján. Pais tanár úr alakját, sajátos szögletes mozdulatait a vitatáblán is élénk varázsolta Erdélyi Zsuzsanna, akinek családi körében gyakori vendég volt a magányosan élő professzor. Erdélyi Zsuzsanna férje, Dobozy Elemér volt a kezelőorvosa, aki névnapok, születésnapok alkalmával baráti összejövetelre hívta meg lakására a nyelvészet, az irodalom és a néprajz jeles képviselőit. Ezeket a meghitt hangulatú együttléteket mozgóképek is megörökítették.

A IV. magyar tudományi konferencia minden eddigig fölülmúlt a résztvevők számát és az előadásokat illetően. Több mint 170-en jöttek el Zalaegerszegrre, nagyrészt természetesen Magyarországról, de néhány magyar névtanós jelen volt a szomszédos országokból is. Az előadások száma meghaladta a százat. A plenáris előadások sorát Soltész Katalin nyitotta meg, aki a névkutatás és a névkultúra összefüggéseit világlátta meg. Kiss Lajos az európai névtudomány utóbbi másfél évtizedét foglalta össze, Ördög Ferenc a földrajzi nevek, Hajdú Mihály pedig a személynevek és az egyéb tulajdonnevek kutatásáról számolt be.

Ahhoz, hogy mindenki szóhoz jusson, szekciókat kellett szerveznünk. Legtöbbször a helynevekről tartottak előadást, párhuzamosan két szekcióban is e témakör kérdései kerültek terítékre. A történeti helynévkutatás, a névetimológia területén néhány új elképzelést hallottunk (Balázs János: Régi magyar helynévtípusok: Levédia—Löd, Küküllő—Somló és Benkő Lóránd: Dés). Élénk vitát váltottak ki a mai helynevek problémáiról szóló előadások is (Király Lajos: A névpusztulás okai és a megőrzés lehetőségei a hivatalos helynévhasználatban és Virágh Ferenc: A termelőszövetkezeti táblanévadás a történettudomány nézőpontjából.)

A személynevek szekciójában szintén a történeti és a mai névhasználat kérdéseit elemezték az előadók. visszanyúltak egészen az Árpád-korig (Fehértői Katalin: Az Árpád-kori névnapokhoz tartozó vitás kérdések), vagy pedig mai vonatkozásban a névdvát, a ragadványnevek és a keresztnévek típusait rendszereztek. Kevesebb, de annál tartalmasabb előadás hangzott el a névtudomány általános kérdéseiről (Deme László: Névtartozékok és névtartozékok; Kiefer Ferenc: Mit jelent a tulajdonnév?). Az irodalmi névadással fog-

lalkozók Sütő András, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Vörösmarty Mihály, Szabó Magda és a Nyugat íróinak névadási motívumait tárták fel. Érdekes színtörténet volt a konferenciának, hogy a modern élet névtani természetű problémái is előtérbe kerültek (Nagy Gábor: Egy sajátos terület, a popzeneckarok névvilága; Balázs Géza: A tetovált nevek típusai és használata).

Mivel a program mindhárom napon nagyon zsúfolt volt, a földrajzi nevek gyűjtésével, ellenőrzésével és a kiadással kapcsolatos tennivalók megtárgyalására csak vacsora után kerülhetett sor, ahol Imre Samu elnökletével a jelenlegi országos helyzetről tájékozódhattak a tanácskozáson megjelent szervezők és közlétezők. Németh József szíves kalauzolásával az utolsó nap délutánján a göcseji táj régészeti leleteivel, egyházi és népi műemlékeivel ismerkedhettünk meg.

Nehéz lenne egy-két mondatban összefoglalni a Pais-ünnepség és a névtudományi konferencia tanulságait, főbb eredményeit. Sokoldalúsága — úgy hiszem — a legkényesebb igényeket is kielégítette. Mindenki talált a négy szekcióban olyan előadást, amelyet szívesen hallgatott, élhetett a vitázás, a hozzászólás lehetőségével. Természetesen a hatalmas anyag csak akkor válik igazán használhatóvá, ha nyomtatásban is megjelenik. Zalaegerszeg Város Tanácsa ígéretet tett, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság gondozásában elősegíti a kiadvány mielőbbi közzétételét. Köszönet érte és az egész konferenciáért, hogy ott lehetünk három napig Zalában.

Balogh Lajos

Nagy Imre íróportréi

*Mert leapad majd a víz
És fölszárad majd a sár.
És akkor majd a megőrzött,
a meglévő szóból újra-
teremthetjük magát
az első búzaszemet,
ha már igével élnünk
tovább nem lehet.*

(Noé bárkája felé
a Nagy Imre festmény hátára.
Kányádi Sándor¹).

László Gyula és a szerző a Nagy Imre emlékkiállítás megnyitóján (Kiss Gábor felvételei)

Néhány éve Marosvásárhelyen, a Teleki-téka „Expozitia Imre NAGY” részlegén sétáltam. Ez az állandó kiállítás nagyobb élmény volt számomra, mint egy-egy nagy német, holland, belga vagy francia kiállítóterem híres képei. Legutóbb (jó két éve) nem sikerült szerét ejtenem, hogy ezt az állandó kiállítást ismét megtekinthessem, de az egykori Székelyvásárhely szellemi irányítói igen jó izlésről tettek volt tanúbizonyságot, amikor valóban méltó környezetbe helyezték Nagy Imre festményeit.

Nagy Imre nem sokkal a millennium előtt született, saját szavai szerint Csikországbán, a Hargita és a Kárpátok között. Neve ma már jelkép: az emberi és erkölcsi magatartás jelképe. Önmaga így összegzi életbölcseletét: „... nem voltam semmilyen szervezetnek tagja, így kommunista sem voltam: csupán a néppel együtt éltam, a kinlódó, szenvedő embert segítettem: a sors kerekén egyet az igazság felé fordítottam. A tehetséget előbbre vinni — ez volt a program. A szegény embert ez máig szerettem, mert annak van szíve (igaz, egyebe sincs). A gazdagé szörös. A szegény, amije van, annak felét neked adja, a gazdag a szomszédhoz irányít, merthogy az jó ember.”²

Fest a kormányzónál és az angol királyi udvarban, de otthon az övéi, a csikiek között érzi magát. Itt fogalmazza meg azt, ami a legjobb úrravaló számunkra is: „Mi göröcsösen ragaszkodunk a lelki neveléshez, holott a testi nevelést, az alapot elhanyagoljuk. Egy okosan vezetett kirándulás többet ér egy felévi

¹ Szürkület. Versék 1970—1977. Kriterion, Bukarest, 1978. 61. old.

² Nagy Imre: Följegyzések. Kriterion, Bukarest, 1979. 155—156. old.

magolásnál. A testet kell kifejleszteni, annak minden arra való érzékét, hogy a szellem a helyét elfoglalhassa.”³

Tizenhat éves lehettem, amikor Benda Kálmán kisebbik fiával, Kamával kerékpárral beállítottunk Kozlovárról a Hargita felől, a Bucsin tető felől jövet Zsögödre, Nagy Imre bátyánkhoz. Ordával és borvízzel kínált. Az *orda* egyfajta édes sajt, a juhtej savójának forralásakor kiváló, nagyszerű eledel; a *borvíz* pedig az ásványvíz becsületes székely neve. Több száz kilométer karikázás volt már mögöttük. Fáradtak voltunk, de képei között újraéledtünk. Kemény keblű, élettől duzzadó paraszt madonnái néztek reánk a falról. Aligha tudta még Erdélyben festő oly érzékletesen közelünkbe hozni a női testet, mint Nagy Imre.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 1986. november 20-tól életművének közvetlenül a literatúrával kapcsolatos képei egy részét állította ki. Így többek között Karácsony Benő (1888—1944) és Szabédi László (1907—1959) arcképét, két sorsában is jellegzetesen erdélyi írók hoz számunkra olyannyira emberközelpel, hogy szinte-szinte sísteregni hallom az idős festő mennydörgő szózatát: „a ti szívetekben él-e vágy Kőrösi Csoma Sándort, Gábor Áront követni?! Hol van az erdélyi szellem tetemrehívására szerzett energia?,”⁴

A választ a megnyitó adja: *dr. Botka Ferenc* főigazgató beszéde, *Ferenczy Csongor* szavalata (Tompa László: Lófűrösztés), s *László Gyula*, a művészbarát veretesen megfogalmazott szavai, melyhez hozzáfűzni, s belőle elvenni nem illik, nem szabad, mely méltó Kőrösi Csoma Sándor és Gábor Áron szavaihoz és teteteihez.

„Kós Károly, Tamási Áron, Szabédi László, Nyirő József, Tompa László és a többi emlékezetes, nagy írónk arca néz reánk a falakról, méghozzá úgy, ahogy Nagy Imre látta és látni akarta őket. Kettős ajándékot kaptunk tehát, először azokat, akiket közénk hoz, másodjára, azt sugallja az erdélyi magyar írók e pantheonja, amit a rajzoló látott még vonásaikban, egyéniségükben. Mert nemcsak arcok jelennek meg előttünk, hanem benne van ezekben a nádtollas tusjegyzetekben a megörökített alakja, mozgása, emberisége. Áron maga elé nézésében bölcsessége, Tompa László kimagasló természetben végtagjainak külön ütemre lendülő szinkópája, Kacsó Sándorban a köziró mindenre kiterjedő figyelme, Kemény János szemünkbe néző humánuma, Szabédi László magányos lángelméje. Hogyan éri el ezt a hatást Nagy Imre? Nemcsak közvetlen megfigyeléssel, amiből hiányzik a rutinná vált ügyeskedés. Emberként másként jár kezében a nádtoll, nyugalmasan húzott, vagy izgatottan vitatkozó vonalai hozzáidomulnak az éppen előtte ülő temperamentumához. Maga a kézjegy is beszél, nemcsak az ábrázolás! Így válik ez a páratlan értékű rajzsorozat a 20-as, 30-as évek erdélyi alkotóinak többszólamú kórusává. Nem külön-külön a szóla-

³Uo. 284—285. old.

⁴Uo. 284. old.

⁵László Gyula: Vázlat Nagy Imre íróportréinak megnyitásához. (Petőfi Múzeum, november 20.)

mok, hanem együtt hangzások adja azt a hangulatot, ami eszükbe idézi társunknak, Áprily Lajosnak könyveztető sorát: „... titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...”.

Az Erdélyi Helikon baráti köre, a régi erdélyi emlékirók hangulatát idézi fel, szinte halljuk Apor Péter morgolódását, Bod Péter bölcs ítéleteit, Szenczi Molnár Albert tanító szavát, Misztótfalusi Kiss Miklós művésztérett nyomodás-tudományát, de talán még Kelemen Lajos városmagyarzatát is, amelyben megélednek Kolozsvár házai. Mindez mint háttér él bennünk a rajzok előtt. Az országepítő, a rengetegben élő Abel, a fekete kolostor, a kopjafák, a lófürösztés, az alkotó szegénység irói előtt állunk s hozzánk lép Zsögödől Nagy Imre: néztek, ilyenek voltak ők!

Nincs egyetlen sunyító, lapuló ember közöttük, kemény emberek ők, sorstársaink, akinek talantomok volt arra, hogy megfogalmazzák, ami bennünk feszeng, ami összeszorítja torkunkat, vagy — néha — vidám vendégségbe hív a havasok közé.

Mindeme rajzok egyúttal Nagy Imre önarcképei is, önkéntelenül önmagát is adja mindünkben. Milyen ember volt az, aki ime megmutatja nekünk barátait. Milyen ember volt Nagy Imre? Nagy képességű festő volt, és konok ember. Hitvallása volt: abban élni, amibe beleszületett. Csik levegőjét szívta, forrásvizét itta, málnáját szedte, pisztrángját sütte, juhái gyapjából ruházkodott, a hegyek emberei közt volt otthon, egyszerű életét áthatotta a szülőföld. Önkéntelenül ebben a tájban látta barátait is, akinek arcvonásait lejegyezte. Kristálytisza térben, csak kristálytisza emberek élhetnek, ez teremt kapcsolatot az író és a képző között.

Amiképpen Rákóczi Ferenc Mányoki képen, Babits Mihály Rippl-Rónai pasztelljében, Székely Bertalan önarcképében, Ady fényképében, a „nagy sömni” Tornyai alföldi képeiben, a sírva vígadás Rudnay Gyula indulatában, úgy él a 20-as, 30-as évek erdélyi magyar irodalma Nagy Imre rajaiban: írásaink immár ezekkel a rajzokkal együtt ivódnak emlékeztetünkbe.¹⁵

Végezetül még megkockázatom ünneprontó különveleményemet Nagy Imre kiállítása kapcsán: az igen szép kivitelű „Erdélyi Helikon Zsögödi Nagy Imre grafikái” rajzmappa címe indokolt. Nagy Imre valóban zsögödi volt, de ezt előnévként sohasem használta. Megmaradt Nagy Imrének („egy kicsit parasztos, de én nem szegyelem” mondhatná a költővel, ha még közöttünk lenne). A legkevésbé használt volna Zs. Nagy Imre alakot, ahogyan a rádió említette pl.: 1986. november 26-ának reggelén, kiállításának hírverése kapcsán. Nékem Nagy Imre így marad csupán: Nagy Imre, életében és halála után is.

Szabó T. Ádám

Buday György nyolcvanadik születésnapjára

A magyarnak született, világhírnévre szert tett fametszőművészek három legnagyobbikának életútja hazánk határain kívülre került: Gy. Szabó Béla Romániában, Domján József az Egyesült Államokban, Buday György pedig, — akit nyolcvanadik születésnapja alkalmából életének és művészetének rövid áttekintésével köszöntünk — Angliában teljesítette ki életművét.

Buday György Erdély fővárosában született 1907. április 7-én, a Kőkert utca 29. számú földszintes házában. A családi emlékezet szerint csupán nyolcéves, amikor elkészíti *A nagy háború* című verses-rajzos ábrázolást, e naív, ám figyelmet érdemlő kompozícióját. Kitorolhatetlen és meghatározó gyermekkori élménye a természet felfedezése. Gyakorta tesz magányos sétákat szülőföldjének vadregényes tájain, s e felfedező utak során mind célirányosabb vázlatok gyűlnek füzetébe. Természetes tehát, hogy elismert és ünnepezt művészként így emlékezik vissza e korai időkre: „Mindez a tündérei Erdélyben kezdődött, Kolozsvárott és környékén, Kalotaszegen, a tordai hasadékok körül, Aranyosszéken, Marosszéken, Enyeden — ahol fiatal korában édesapám a Bethlen Kollégium »kenyerét ette« —, vagy a távolabbi Barcaságban, a Cenk tetején, a Hargitán és a többi sok szép vidéken, ahol a természet a szépség nyelvén valóban beszél az emberhez, s ahol még az emberi alkotás is — kapuk és kerítések, csűrök és házak, falvak és városok is —, legalábbis az én időmben, mind szervesen beleépülnek a táj szépségének sajátos rendjébe.”¹ Hasonló szeretettel említi a „kincses város”-ban volt első mestereit is, akiktől a szakma alapvető fogásait sajátította el. Deák Istvánt az akvarellistát és Manz Albertet, kiknek köszönhetően kifejlődött benne a hagyományos látás- és kifejezőmód; a tájképfestő Daday Gerőt és Mecner Lajost, akik a korszerű művészettel ismertették meg. Grafít- és krétarajzai — tájképek, városrészletek — egyre sokasodnak, illusztrációi lassan a folyóiratokban is megjelennek. A kolozsvári Református Kollégium diákjaként 1922-ben tagja lesz a „Gyulai Pál Önképzőkör” *Remény* című lapja szerkesztőbizottságának. Mi több, 1922 májusában — azaz 15 évesen — saját lapot is indít *Haladjunk!* címmel, amelyben „bizonyos modern vívmányok megismerésére” ösztönözte az olvasókat. „E ritka megfontoltsággal és érett tudatossággal indított diáklapban” — jegyzi meg Gaál György,² — „ő maga mindjárt figyelemreméltó cikket írt a neoimpresszionizmusról és

¹Buday György Életemről, művészetemről. In: Buday György fametszetei. Bp. Magyar Helikon Kiadó, 1970. 16. old.

²Gaál György: Diáklapok másfélszáz éve. In: Korunk Évkönyv. 1974. 276. old.

a posztimpreszionizmusról." (Gaál a Haladjunk! címlapját is közzétette említett tanulmányában: erre Buday a Bethlen-bástyát rajzolta, szülővárosának ama műemlékét, melyre a kollégiumból mindennapos, jó rálátás lehetett.) *Kántor Lajos* pedig arról tudósít,³ hogy „most, pár évvel későbbi, 1924 júliusáról keltezett tusrája került elő egykori kolozsvári lányismerősének az emlékkönyvből. A régi Református Kollégiumot és a Farkas utcai templomot ábrázolja a rajz, amelynek már kétségeléstől grafikai értéke is van. De talán még többet mond a rajzot magyarázó szöveg: . . . »Mégis — hiszem, hogy visszajövők megpihenni egyetlen, bolond ifjúságunk emlékeinél, az öreg, színes, édes, kis Farkas utcánknál és övéinél. KV. 924. 7.17. Buday György.«” Alig valamivel azután készült e rajz, hogy a tizenhét éves diák iskolája két földszinti termében megrendezte első kiállítását, amit a helyi sajtó is méltatozott. Ugyanennek az évnek végén jelentős változás következik be Buday életében; családjával Szegedre költözik. Mint *Szelesi Zoltán* írja⁴, „Edesapjának, dr. Buday Árpádnak (1879—1933) a Szegedre került volt kolozsvári magyar egyetem klasszika-archeológiai professzoraként történt áthelyezése kapcsán, apjával, anyjával, Hilf Margittal (1883—1976) valamint Kálmán, Margit és Árpád nevű testvéreivel 1924 őszén Tisza-parti városunkban telepedett le.”

Új környezetbe kerülése korántsem volt zökkenőmentes. Korábbi ismertsége megszűnt, mint gimnazista egy lett a sok közül, akinek ráadásul még a különbözőzeti vizsgájára is készülnie kellett. Miután leérettségizett, a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, de engedve szülei kívánságának, 1926-ban beiratkozott a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karára, s 1930-ig annak hallgatója volt. Évekbe telik, míg végre otthonosan érzi magát a városban. Megismerkedik a Szeged környéki tanyavilág paraszti életével, felismeri a falukutatás jelentőségét. Tagja lesz az elsődlegesen erdélyi református fiatalok szociális segélyezését ellátó Egyetemi Bethlen Gábor Körnek. Majd 1928-ban egy szemléletét még inkább befolyásoló, fejlődését elősegítő eseményre kerül sor: angliai tanulmányútra utazik. Az angol és külföldi résztvevőkkel Liverpoolban zajló nemzetközi diákkongresszuson — mely figyelmét Közép- és Kelet-Európa gondjaira is kiterjesztette — előadást is tart. Londonban megismeri a munkásság életét s egy szociálpolitikai intézményt, a „settlement”-et, tanulságait pedig megpróbálja itthon kamatoztatni. Ennek az évnek a végén jelenik meg *Szegedi Székely Naptár* névre keresztelt és Kriza János tizenkét „vadrózsá”-ja mellett ugyanennyi Buday készítette tollrajz-gyöngyszemet tartalmazó kis könyvecskéje, hosszabb idő utáni első nyilvános képzőművészeti jelentkezése. „Azok az újszerű és mélyreható népi élmények, amelyeket az Erdélyből az Alföldre származott Buday György számára a Szeged környéki parasztvilág megismerése jelentett, nyilvánvalóan a művész grafikai munkásságában fejeződtek ki leghangúlyosabban.”⁵

Fametszői munkásságát az 1930-as évtől számítjuk, amikor egyik németországi tanulmányútjáról hazatérő — fiatalon elhunyt — Kálmán öccse kérésére néhány fametsződúcot, véső- és metszőkéseket hozott. A fametszés technikáját hihetetlenül gyorsan elsajátította, s 1931-ben megjelenő *Boldogasszony búcsúja* című, tizenöt darabból álló fametszetsorozata országos, sőt határokon kívül is figyelmet keltett. Ehhez az alapélményt az a búcsú szolgáltatta, mely augusztus 15—16-án a szegediek alsóvárosi templomában lévő Fekete Máriaához vezet; a metszetek könyv alakban való megjelenését pedig Klein Sándor, a helyi nyomda egyik vezetője tette lehetővé. A mindössze száz példányban megjelent könyv — amelyet a Magyar Bibliofil Társaság „Az év legszebb könyve” címmel tüntetett ki — az első volt, amin kiadóként még ötletszerűen a Szegedi Fiatalképzőművészeti Kollégiuma szerepelt. Hiszen ebben az időben már együtt volt az a fiatal kutatókból, írókból, művészekből álló csoport, amelynek tagjai — többek között Baróti Dezső, Buday György, Erdei Ferenc, Hont Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Tolnai Gábor, Tomori Viola — eszmi, politikai magatartásukkal is tudatosan vállalták ezt a nevet. Az 1931-es évtől számítjuk tehát Buday életének azt az igen jelentős — bár csak néhány évig tartó — korszakát, mely a Szegedi Fiatalképzőművészeti Kollégiumához fűzte. „Az egyetemi ifjúság szegedi mozgalmának egyik vezetője lesz, elnöke a Bethlen Gábor Körnek, elindítója és irányítója az agrársettlement-mozgalomnak, és az ebből 1931 őszén kinövő-megszülő Szegedi Fiatalképzőművészeti Kollégiumának” — állapítja meg *Csaplár Ferenc*, a kollégium történetét részletesen feltáró tanulmányban.⁶ Buday és társai nem elégszenek meg a paraszti élet problémáinak regisztrálásával, de tenni, segíteni akarnak, cselekvőleg fellépni, amint azt *Az agrársettlement-mozgalom útja* című tanulmányában ez idő tájt megfogalmazza. Hasonló indítatásból érvel a *népkönyv*, azaz a paraszt és a kisember nyelvén megírt, becsületes és jó könyv mellett.

Az 1930-as években Buday fametsző művészi tehetsége kibontakozik, népi szövegek, balladák, betyár-
nóták, népmesék, a néppel érző írók műveinek illusztrálójaként alkot maradandót. E termékeny évek közül is kiemelkedik 1933. A Szegedi Fiatalképzőművészeti Kollégiuma kiadásában Buday nyolc fametszettel megjelenik Ortutay Gyula *Mondotta* . . . című népballada kötete, s ezzel kezdetét veszi tartós és gyümölcsöző alkotói együttműködésük. Ugyanebben az évben Kolozsvárott az Erdélyi Szépművészi Céh Buday tizenkilenc fametszettel jeleníti meg Arany János balladáit. Végül egy befejezetlen — mert befejezhetetlen — metszetsorozat: *A mi korunk Khimérai*. A kollégium 1934-ben legjelentősebb kiadványa az angol nyelvű előszóval és feliratokkal ellátott, Buday addigi legszebb fametszeteit összeválogató *Book of Ballads*, amely a külföldi figyelmét volt hivatott — sikerrel! — felhívni munkájukra. Buday és Radnóti Miklós eszmi és művészi azonosulását jól tükrözi a költő 1935-ös Újhold, és az 1937-ben megjelent, a háború borzalmaival érzékeltető *Hispania* című illusztrált kötete.

³Kántor Lajos: Buday György Farkas utcája. Új Tükör, 1982. 43. sz.

⁴Szelesi Zoltán: Előszó. In: Buday György köszöntése (minikönyv) Szeged, 1982. 7. old.

⁵Szelesi Zoltán: i. m. 11. old.

⁶Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalképzőművészeti Kollégiuma. In: A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon. 1918—1945. Bp. 1978.

Budayt 1935-ben az egyetem grafikai lektorává nevezik ki. Munkássága ettől új lendületet kap, ennek eredményeként lát napvilágot az ugyancsak Ortutay Gyulával közös *Székely népballadák* (1935), a *Nyíri és rétközi parasztesék* (1935) és a *Bátorligeti mesék* (1937). Komoly nemzetközi sikert arat *Az ember tragédiája* 1936-ban elkészült, svéd nyelvű kiadásához készített huszonöt metszete.

1936-ban elnyeri a Zichy Mihály grafikai díjat, s még ebben az évben Rómába utazik ösztöndíjaként. Olaszországi útja során köt barátságot a Kolozsvárott élő, ugyancsak fametsző Gy. Szabó Bélával. Majd 1937—1940 között — ugyancsak ösztöndíjaként — az angol fővárosban alkot. Erre az időszakra Váróné Tomori Viola — szintén Kolozsvárról Szegedre került, művészeti kollégiumos egykori diaktárs — így emlékszik vissza:⁷ „Kijutott hát, mielőtt még elszabadult volna a pokol, de ez sem mentette meg, sőt ekkor vált számára eleven balladává az élet. A miéрт angolok közt csakhamar a „the most charming Hungarian” lesz, már 1939-ben tagjává választja az Angol Királyi Réz- és Fametsző Társaság, s azóta a művészi rangot jelentő Royal Etcher (R. E.) ott áll a neve után. Bár nemzetközi sikereket ér el, nem tud és nem is akar lélekben elszakadni az otthoni eseményektől, és a londoni rádióban védőbeszédet tart a magyar nép érdekében, melyben megmagyarázni próbálja a külföldinek, hogy a magyar nép nem felelős azokért az eseményekért, melyeket a német hatalom terrorja kényszerít rá. Válaszul megvonják tőle a magyar állampolgárságot, és nem is térhet vissza hazájába.”

A Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiumának működése eközben mind reménytelenebbé vált, s a lassú szétesés állapotába került. Az idők nehezedésén túl hozzájárult ehhez, hogy legjelentősebb tagjai befejezve tanulmányaikat elkerültek Szegedről. Az 1937. szeptember 7—17 közötti dudari falutanulmányozás — szervezője Buday távollétében éppen Tomori Viola volt — így „a kollégium hallgatólagos búcsúja”-vá vált, amint azt Gáspár Zoltán titkár megfogalmazta.⁸

Buday György 1939—1940-ben Shakespeare *Athéni Timon*-jához tíz, egész oldalas, a magányos életű, sorsával meg nem alkuvó, s a harcból győztesen kikerülő ember alakját ábrázoló sikeres metszetsorozatot készített. Hasonlóan széles körű elismerést fogadta az egyik legelőkelőbb lap, a Times Literary Supplement részére (az övöhlen) fába metszett *Britannia* című metszetét is. Buday továbbra is mélyen kötődött a hazájához, bizonyítéka ennek, hogy a Szegedi Székely Naptár nyomába lépett sikeres Szegedi Kis Kalendáriumnak létrehozta angol változatát *George Buday's Little Book* (Karácsonyi Kiskönyv, 1945—1946) címmel. A naptárakban levő magyar népdalokat és meséket tartalmuknak megfelelően illusztrálta. A *Cries of London* (London hangjai) című, tizenhét darabos sorozata az itteni kisemberek világát jeleníti meg. „A *Vénusz születése* című metszetsor (1952) játékos vidámságot, Omar Chajjam lírájának az illusztrációkból tükröződő nagy élményét (1947) és *A karácsonyi kártyák történetét*-t feldolgozó tudós monográfiát ismét kereső hallgatás követi, hogy aztán újult erővel és szinte aszketikus figyelemmel dolgozzon tovább, megint csak ifjúkori elveinek állandóságát bizonyítva, a híres angol népkönyvsorozat a Pinguin Klasszikumok címlapjával, az Oxford-i és a Cambridge-i Egyetemi Nyomda sok kiadványának illusztrálásával, karácsonyi kártyáival, valamint Amina Shah *Arab tündérmeséi*-nek kötetbe fogalmazásával (1969)” — írja méltatásában Mikó Krisztina.⁹

Irodalmunk nagyjainak vonásait megörökítő sorozatát (melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum vásárolt meg) egy angolul kiadott magyar irodalmi antológiához készítette. Csokonai, Arany, Ady, Illyés, Radnóti, Kaffka Margit, Madách és mások arcképét — összesen huszonötöt — a szegedi Móra Ferenc Múzeum 1981-ben kiállításon is bemutatta. Amint e sorozatról írva Baróti Dezső¹⁰ megállapította: „jó néhány portréjánál... Buday nem elégedett meg azzal, hogy egyetlen arcot ragadjon meg: arra volt szüksége, hogy ugyanannak a költőnek több arcát egymáshoz komponálva fejjeze ki az életmű változó, gazdagodó világát. Ezt tette például Ady-portréjában, ahol a nagy versek Érmindszenttől Párizsig, Lédától Csinzskáig felsorakoztatott motívumaiból Ady három arca domborodik ki.”

Négy évtizedes sikeres londoni pályafutása után, s noha fametszetei a legjelentősebb európai és amerikai galériákban is megtalálhatók, művészetének itthoni ismertsége még mindig sok kívánnivalót hagy maga után. „Leszámítva az 1947-ben rendezett budapesti kiállítását, amikor ő maga is hazlátogatott, s néhány hetet Budapesten és Szegeden töltött, valamint azt az időszakot (1947—1949), mely alatt a Londoni Magyar Kulturális Intézetnek két ízben is vezetője volt” — olvashatjuk egy öt köszöntő minikönyvben¹¹ — neve itthon csaknem feledésbe merült.

Szegeden élő húga, dr. Buday Margit nyugdíjas főorvos hathatós segítségével révén 1967-ben a Móra Ferenc Múzeumban és a budapesti Nemzeti Galériában, 1977-ben pedig az országos Széchenyi Könyvtárban volt kiállítása.¹² 1982 áprilisában pedig — a művész 75. születésnapja alkalmából — a szegedi Móra Ferenc Múzeumban megnyílt a *Buday György élete és művészete* című állandó kiállítás.

Dr. Polgárdy Géza

⁷Váróné Tomori Viola: Buday György balladás élete és művészete. Korunk, Kolozsvár, 1969. 2. sz. 230. old.

⁸Lasd erről bővebben Lengyel András: A Szegedi Fiatalkor dudari falutanulmányozása, Szeged, 1985.

⁹Mikó Krisztina: Fametszetek költője. Buday György. Kortárs, 1978. 3. sz. 495. old.

¹⁰Baróti Dezső: Buday György íróportréi. Műszák Múzeumi Magazin, Bp. 1976. 1. sz.

¹¹Székely Zoltán: i. m. 25. old.

¹²Miklóssy János: Buday György-kiállítás a Széchenyi Könyvtárban, Magyar Könyvszemle, 1977. 4. sz. 385. old.

Nemzetiségi találkozók a határ mentén

Felsőőr (Oberwart) Szombathely magasságában a magyar—osztrák határ túlsó oldalán fekvő ausztriai város. Földrajzi, történelmi és néprajzi jellemzői szerint a Felső-Őrség része; ma Burgenland tartomány egyik fontos települése, az ott élő magyar nemzetiség központja. 1986. október 17—19-e között, a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület szervezésében itt került sor a szomszédos országok nemzetiségeinek összejövetelére. Ez az évenként megrendezett találkozóssorozat a két világháború közötti európai kisebbségi kongresszusok hagyományát kívánja föléleszteni; szerényebb formában, a kontinens és a részt vevő országok mai realitásaiból kiindulva. Alap gondolata egyszerű: a nemzeti kisebbségeknek, éljenek bár különböző országokban, eltérő feltételek között, sok azonos vagy hasonló gondjuk akad, ami természetes alapot terem a párbeszédre és a tapasztalatcserére.

Az 1986. évi találkozón Ausztria, Jugoszlávia, Magyarország, Olaszország és Svájc egymással érintkező határai mentén élő nemzetiségek szervezetei voltak jelen. Magyarországról a Vas megyei horvátok, németek és szlovének képviselői vettek részt, a határon túl élő magyar nemzetiségűek közül a burgenlandi, a horvátországi és a szlovéniai magyarok küldték el delegátusaikat. Összesen 17 nemzetiség 25 szervezete és 5 tudományos intézmény (köztük a budapesti Magyarágkutató Csoport és az Országos Pedagógiai Intézet) volt képviselve. A tanácskozás iránti figyelmet mutatja, hogy a megnyitón jelen volt az osztrák kancellári hivatal népcsoport szekciójának és Burgenland tartomány vezetésének küldötte, Felsőőr magyar nemzetiségű polgármestere, valamint két nyugat-európai nemzetközi kisebbségvédelmi szervezet: a Föderalistische Union Europaischer Volksgruppen (FUEV) és az Association Internationale des Langues et Cultures Menacées (AIDLCM) delegátusa.

A résztvevők két napon át *A nemzetiségek számbeli csökkenése és ennek okai* című témát vitatták. A létszámfogyás nagyon idősező, a déltiroli német ajkú közösség kivételével valamennyi részt vevő népcsoportot közvetlenül érintő kérdés. A svájci rétorománok, az észak-olaszországi ladinok és szlovének, az ausztriai horvátok, csehek és szlovének, a jugoszláviai és burgenlandi magyarok és a magyarországi nemzetiségek száma — zömmel az asszimilációs folyamatok következtében — évtizedek óta folyamatosan fogy. Kutatók, nemzetiségpolitikusok együttesen próbálták — a meglévő nyilvánvaló különbségek mellett — ennek a jelenségnek a közös okait megtalálni. Megállapításaik szerint a beolvadás részben az agrártársadalmakból az ipari társadalmakba való átmenet megváltozott létfeltételei magyarázzák. Ehhez a folyamathoz kapcsolódik a területen élő őslakosság elvándorlása, a másnemzetiségűek bevándorlása, illetve a vegyesházasságok növekvő száma, amely jelenség — ritka kivétellel — a többségivé asszimilálódást segíti elő. Emellett a nyugati kisebbségi szervezetek beszámolóí igen kritikusan szóltak államaik (tartományaik) néhány kulturális, gazdasági és szociális intézkedéséről, többek között az etnikai identitást nagyban meghatározó tömegtájékoztató eszközök és oktatási intézmények aránytalan birtoklásáról. Közülük még azon közösségek képviselői is szóltak a nemzetiségi azonosság fenntartásának esélyegyenlőtlenségéről, amelyek száma nem csökkent, vagy társadalmi-politikai státusuk éppenséggel jelentősen megjavult az utóbbi egy-két évtizedben. Ez történt pl. a csaknem 300 ezer fős déltiroli német ajkú kisebbség esetében, amely az 1972. évi autonómia statutum kiterjedt anyanyelvi oktatással, rádió-, televízió-műsoridővel, és más kulturális lehetőséggel (könyvtárakkal, múzeumokkal, az anyanyelvi fenntartott korlátozásmentes kapcsolatokkal stb.) rendelkezik.

A vendéglátó nemzetiség nyelvésze dr. Gyenge Imre tartott figyelemre méltó előadást, elsősorban arról, hogy milyen okok miatt csökkent a statisztikák szerint az 1923. évi 15 ezerrel a mai 5 ezerre (csaknem egyharmadára) a burgenlandi magyarság száma. A trianoni döntés után a túrlelmes osztrák nemzetiségi politika engedélyezte a meglévő kulturális intézmények fennmaradását, köztük a magyar nyelvet oktató felekezeti iskolák működését, valamint a Magyarországgal való akadálytalan kapcsolatot. Ausztriának a fasiszta Németországba való bekebelezése, a „fajidegenek” minősített magyarság helyzetét alapvetően megrendítette (egy-két iskolája akkori bezárását máig nem tudta kiheverni ez a közösség).

Az 1950-es években megindult gazdasági konjunktúra, a lakosság soha nem tapasztalt ütemű életszínvonal-növekedésével együtt növelte az elvándorlást, kikezdte a hagyományos közösségi kereteket, szülőkből és gyerekekben kétségeket ébresztett a magyar nyelv tanulásának — birtoklásának — hasznosságáról. A maradék magyar nyelvű iskolák is elnéptelenedtek, helyükbe német nyelvű oktatást vezettek be: a magyart napjainkig általában fakultatív tantárgyként tanítják. Az 1950-es évek Magyarországnak képe, a vele való kapcsolatuk számos korlátja is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarságtudat és kulturális kötődés jelentős sérüléseket szenvedett ezen a határmenteli tájon.

Bár a számbeli fogyás, a legutóbbi népszámlálás adatai szerint további riasztó irányzatot mutat, úgy tűnik, hogy ma ismét éledezik a nyelvünk és kultúránk iránti érdeklődés a tartományban. A megmaradásért, sőt a — lehetőségek szerinti — fejlődésért folytatott munka sikerei elsősorban a magyar kultúregyesület és a területen működő egyházak (a kisszámú magyar közösség a katolikus, református és evangélikus felekezet között oszlik meg) erőfeszítéseit dicsérik. Kulturális munkájuk (népi táncszoprot, citerazenekar, énekkar), kiadványaik (Őrség, Őrségi Füzetek), politikai érdekképviseleti tevékenységük (az 1976. évi osztrák kisebbségi törvény alapján magyar népcsoporttanács alakult), mind-mind a kollektív él-

niakaras elismerésre méltó megnyilvánulása. Miként hazánkkal, a honi magyar kultúrával való korrekte kapcsolatteremtésük szándéka is, amelyhez egyre kedvezőbb nemzetközi keretet nyújtanak az utóbbi egy—másfél évtizedben kiegyensúlyozottan fejlődő magyar—osztrák kapcsolatok.

A nemzetiségi konferencia záróestjén a házigazda egyesület rendezett kulturális műsort, amelyben a felső-őrvidéki ének-, tánc-, és zenei hagyományok elevenedtek meg a zömmel fiatalokból álló, öntevékeny együttesek előadásában. Az ifjak lelkesedése és tanítói — Galambos Ferenc, Gyenge Imre, Szeberényi Lajos és mások — áldozatos munkája olyan programmal búcsúztatott minket, amelyek nagyobb létszámú közösségek is ritkán tudnak bemutatni. A közönség fogadtatása azt bizonyította, hogy a *remény jelképes üzenete* volt ez az est, nemcsak nekünk magyaroknak, hanem a kisebbségi jövőt a rideg tények alapján kutató tanácskozás más nemzetiségű résztvevőinek is.

Joó Rudolf

Ismerkedés Martoson, György Zsuzsa néni rátéteseivel

A Péczeli József honismereti szakkör munkájáról

Az 1982/83. évi tanévben a Komáromi (Komárno) Magyar Tannyelvű Gimnázium és a helyi Duna Menti Múzeum mellett megalakult a Péczeli József nevét viselő honismereti szakkör. Tagsága a magyar gimnázium diákjaiból kerül ki.

Szakkörünk már megalakulásakor feladataul tűzte ki a szülőföld történetének jobb, teljesebb megismerését, valamint a társadalomtudományok iránt érdeklődő tanulók látókörének kiszélesítését, új ismeretekkel való felvértezését. Összejeveteleinket általában a múzeum épületében tartjuk, kéthetenként. A szakkör munkatervét minden iskolaév kezdetén közösen állítjuk össze a diákokkal.

Minden év első foglalkozásaként *Mácza Mihály* történész vitetett képes előadását hallgatjuk meg Komárom történetéről és kiemelkedő műemlékeiről, míg *Tok Béla* a híres komáromi céhekkel ismert meg bennünket. Ezt követően környezetismereti-műemléki sétákat teszünk a városban, így a helyszínen tanulmányozhatjuk a hallottakat. Kedves színfoltja tevékenységünknek, hogy a komáromi temetőben minden évben felkeressük az itt nyugó nevezetes személyiségek sírjait (Péczeli József, a Jókai-sírkert, a Beöthyék stb.), s a helyszínen rövid előadások keretében emlékezünk meg életükről és munkásságukról.

Több foglalkozás keretében e sorok írója, a szakkör vezetője a régész munkájával ismerteti meg a tagságot, munkájában felhasználva a múzeum állandó régészeti kiállítását és a gyűjtemény legszebb leleteit is. Az elhangzottak gyakorlati alkalmazására is sor kerül, ugyanis rendszeresen terepbejárásokat tartunk a komáromi határban, s minden nyáron részt veszünk az Izsza-leányvári római tábor ásátásán is. Karácsony előtt *Fehérváry Magda* néprajzos vezetésével a karácsonyi ünnepkörrel beszélgetünk a gyerekekkel, ennek keretében ki-ki elmondja észrevételeit, a karácsonnyal kapcsolatos élményeit. Tavasszal szakköri kirándulásokat szervezünk Martosra (Martovec), a komáromi járásnak ebbe a hagyományörző falujába, ahol megtekintjük a falumúzeumot, elbeszélgetünk a falu idős lakosaival, s itt a lányoknak lehetőségük nyílik betekinteni a híres rátéttest készítő martosi asszonyok munkájába is.

S hogy még mi mindent csináltunk az elmúlt években? Például nagy érdeklődéssel hallgattuk *Katona István* előadását a Kárpát-medence magyar tánckulturájáról, s egy mindenki számára emlékezetes kirándulást szerveztünk Nagyszombatra (Trnava). Itt megtekintettük a múzeumban a Pázmány Péter alapította nagyszombati egyetemről megnyílt kiállítást, majd *Mészáros Klára* a múzeum régésze a város nevezetességeivel ismertetett meg bennünket.

Az elkövetkező foglalkozásokon még sikeresebben szeretnénk folytatni honismereti munkálkodásunkat, ehhez már eddig is biztatást jelentett tagságunk lelkes munkája.

Dr. Trugly Sándor

Megjelent

a Magyar Családi Kalendárium

a **Hazafias Népfront**
ismeretterjesztő-irodalmi évkönyve.

**A 250 oldalas,
sok képpel illusztrált,
olvasmányos kiadvány
szórakoztatóan és igényesen
foglalkozik a családi,
közösségi együttélés
kérdéseivel.**

*A Kalendárium újságárusoknál
és könyvesboltokban kapható.*

A COOPTOURIST Belföldi Idegenforgalmi Irodájának autóbusszos társasutazási ajánlatai a „Honismeret” újság olvasói számára. Kirándulásainkat 1987-ben is az „EZERSZÍNŰ MAGYARORSZÁG NEMZETI ÉRTÉKEI NYOMÁBAN” indítjuk.

COOPTOURIST

Tokaj-hegyalja—Sárospatak

A kétnapos kiránduláson Monokot, Sárospatakot és Tolcsvát mutatjuk be vendégeink számára, valamint kirándulást teszünk a tokaji Nagykopasz hegyre.

Szállás: Sátoraljaújhelyen, a Hotel Zemplén 2-3 ágyas mosdós szobáiban. Teljes panzió.

Időpontok: május 9—10. és június 4—5. Részvételi díj: 1260 Ft.

Hortobágyi Nemzeti Park—Debrecen

A kétnapos kiránduláson Erdőtelekre (Butler-kastélypark) és Tiszafüredre (Kiss Pál Múzeum) látogatunk először el, majd a Nemzeti Emlékpark kiállítóhelyén (Hortobágyon) bemutatjuk a Kör-szint és a Páztormúzeumot, végül egész napos városnéző séta zárja a programot Debrecenben.

Szállás: Debrecen, a Hotel Debrecen 2 ágyas zuhanyzós szobáiban. Teljes panzió.

Időpont: május 16—17. Részvételi díj: 1240 Ft.

Vadregényes Somogyország—Zselicség

A kirándulás első napján Buzsákon a Népművészeti Házat, Niklán a Berzsenyi Emlékmúzeumot, Somogyvárott a Történelmi Emlékhelyet és Szennán a Zselicségi Néprajzi Gyűjteményt mutatjuk be. A második napon kirándulást teszünk a Zselici Tájvédelmi Körzetbe Ibfára (Pipamúzeum megtekintése), majd Kaposvárott a Rippl-Rónai Villát, Zalán a Zichy Mihály Emlékmúzeumot és Tabon Nagy Ferenc faragóművész kiállítását tekintjük meg.

Szállás: Kaposvárott, a Hotel Dorottya 2 ágyas mosdós szobáiban. Teljes panziós ellátás.

Időpont: május 9—10. és június 20—21. Részvételi díj: 1240 Ft.

Balassagyarmat—Szécsény

Az 1 napos kirándulás keretében először a palócvidéket keressük fel: Balassagyarmaton a Palóc Múzeumot és Szécsényben a Forgách-kastélyt, majd a programot városnézés fejezi be Salgótarjánban, ahol a Földalatti Bányamúzeumot tekintjük meg. Ellátás: ebéd.

Időpontok: május 16. és július 12. Részvételi díj: 380 Ft.

Várjuk jelentkezését valamennyi COOPTOURIST-irodában.

A Sárospataki Népfőiskola jubileumi évkönyve¹

A Honismeret 1987. 1. száma beszámolt arról a háromnapos tanácskozásról, amely a sárospataki népfőiskolai mozgalom indulásának 50. évfordulóját ünnepelte. Szerzője, Jakab Sándor utalt arra a jubileumi kiadványra is, amely ez alkalomból jelent meg és kiemelte a könyv forrásértékét. Teljes joggal. Ez a frissítő szellemi forrás azonban nem csupán lezárt múlt. A dokumentumok, cikkek, visszaemlékezések, méltatások egymást keresztező fénypázmáiban megjelenik egy olyan közösségalakító módszer, amelyet minden cselekvésre, közéleti demokráciára törekvő embernek érdemes közelről megismerni.

Mindenekelőtt érdemes az indulás három alapvető motívumát hangsúlyozni:

1. Az új köz- és önművelődési forma szervesen építkező cselekvéssorozatból bontakozott ki. Az első világháborúban kivérzett, megbénult ország közepén, Tahiban 1921-ben tartott táborozáson határozta el egy maroknyi pataki főiskolás, hogy cserkészszapatot alakít. Felismerték, hogy fiatalokat csak mozgással, egymásra rakott követelményekkel lehet megnyerni; az őrök kisközösségeiben nemcsak tanítványokat, hanem munkatársakat és utódokat is nevelhetnek maguknak. A cserkészek falujárása, regölése hamarosan kiterjedt az egész pataki kollégiumra, a gyakorlat és a tudomány (az Újszászy-féle faluszeminárium) egymást erősítő sarjadt, bontakozott. Az 1935. évi, kemény helytállást követelő önkéntes útépítő tábor a hetenként változó témájú előadásokkal és vitákkal már a tettvágy gyümölcse volt. A gyakorlatból született a szándék: személyiséget gazdagítani, nemzeti együvé tartozást erősítő főiskolát teremteni a 19–24 éves parasztfiataloknak, amely papírképesítést helyett öntudatot és együttműködési készséget ad tagjainak.

2. Ebben a szándékban megkülönböztethetetlenül összefonódott az alulról — a pataki diákok oldaláról —, és a felülről — a tanárok részéről — érkező kívánság. Természetes, hiszen együtt voltak a falujárásokon, építőtáborban, péntek esti vitákon; nem másoknak címezték, magukra vették a feladatot.

3. A kezdeményezés mögött biztos bázisként ott volt a négyszáz éves pataki iskolaegyüttes külföldet

járt, magas szellemi szintet képviselő, népet szolgáló tanári karával, ott volt a menza, az internátus. Szellemi-anyagi háttér nélkül a legjobb elképzelések is csak papíron maradnak.

1936 és 1948 között ötödfélszáz fiatal életében jelentett fordulópontot a pataki népfőiskola. Egy-egy évfolyam létszáma 18 és 53 között hullámzott, a viszonylag kis létszám tette lehetővé, hogy a sokféle faluból érkező fiatalok rövid idő alatt közösséggé forrtanak össze, amit a keretül választott „Szeretettelva” elnevezés is jelképezett. Ez is kifejezte: falujuk küldöttének érezték magukat, és egymást erősítve, egymással később is kapcsolatot tartva oda akartak visszatérni. Ily módon Szeretettelva „lakóinak” száma 1941-re már meghaladta a háromszázat. S hogy elszánásuk ne legyen patetikus, tüzték maguk elé külön tizparancsolatuk egyikéként: „Dolgozzunk jókedvűen!”

A jelképes falu önkormányzatot adott a népfőiskolának, választott szeniorral, bírókkal, esküdttekkel, kurátorral, harangozóval, még kisbíróval is, aki rendre „közé tette” az új tudnivalókat. A „játék” a valóságra készített fel (mint később a „valóság pedagógiája” a Györffy-kollégiumban és a NÉKOSZ-ban), s valóban, a legtöbbjükben faluvezető lett. A viták, a beszámolók, tervekészítések a képességek fejlesztése mellett cselekedtető, aktivizáló módszerek is voltak. Akik innen kikerültek, új személyiséggé váltak, mert ráébredve a nép és nemzet nagy sorskérdéseire, a maguk portáján észszerűbb gazdálkodásra, a maguk falujában demokratikusabb közélet kialakítására törekedtek.

Hogyan lehet ezt elérni pár hét vagy pár hónap alatt? A jubileumi kiadványból kiderül. Az egykori népfőiskolás, Kovács Károly például (ma közismert honismereti munkatárs) erről így ír: „Ahogy a művelődés terén az önművelődés kapott hangsúlyt, ugyanúgy a nevelés terén az önnevelésre való felkészítés”. De ezt közösen tanulták meg. Az olvasmányok megbeszélése, a folyamatos dialógus, a táborútzekre (nyilvános szereplésre) való felkészülés, a népdaltanulás, az öngazgatási csejtjátékok eredményes hatás-komplexummá álltak össze.

Az értelmi-érzelmi összekovácsolódás nélkülözhetetlen része volt a közös éneklés, hiszen mindenki sejtjeiben hozta magával népdalkincsünk motívumait. Itt mindegyiknek „volt füle”, volt hangja is, igazolva Shakespeare-t: „Az ember, aki legbelül zenétlen, / S nem hat rá édes hangok egyezése / Szelleme tompa, mint az éjszaka / ... meg ne bízz benne, hallgass a zenére!”

Az önállóság és önkormányzat jól megfér a résztvevők és vezetőik kapcsolatával, amely nem a diák-tanár, hanem a fiatalabb és az idősebb testvér viszonyát formázta. Itt nem volt „tanár úr”, csak

¹Kiadta a TIT és a Közművelődési Központ. Bp., 1986. 200. old.

„bátyám”, lett légyen professzor, országos híró tudós vagy író. Ezt a Karácsony Sándor-i pedagógiát Rácz István (a háború utáni négy évben a sárospataki főiskola gondozására bízott Rákóczi-várban az általa berendezett népfőiskola és művészetthon igazgatója) így élte meg: „... én mindig pedagógusnak éreztem magam, mert mi is voltaképpen a pedagógus? Fordítsuk le a szót magyarra: a fiatalok vezetője. Aki kézen fogja a fiatal, serdülő emberpalántát, és azt mondja neki: gyere, megmutatom neked a világot, nézz körül jól és ismerd meg, mennyi szépség, titok, rejtelen van körülöttem. Tanuld meg megkülönböztetni a valóságot a tévedéstől, az igazságot a hamiságtól, ismerd meg a természetet, ismerd meg az embereket, ismerd meg önmagadat. Hát, fiúk, ezt a feladatot nem feltétlenül egy osztályterem falai között kell végezni.” (Rácz István később felesége hazájába, Finnországba került, remekbe készült fotói adták vissza a finneknek középkori művészetüket. Számos nagyszerű könyv szerzője, a Kalevala fordítója.)

A rendszeres „falukutatás” megszervezésében, a tehetséggelvizsgálásban, a nevelés-oktatás módszertani megalapozásában és gyakorlatában vezető szerepe volt Ujszászy Kálmán és dr. Szabó Zoltán teológiai professzoroknak, Harsányi István ifjúságpszichológus tanárnak, Turi Sándor paszabi igazgató-tanítónak. De mellettük a Teológiai Főiskola, a Tanítóképző és a Gimnázium tanári kara is szinte teljes számban részt vett az oktatásban.

A helyi előadókön kívül szívesen jöttek a vendéglelőadók is. Indítékukra idézzük *Móricz Miklóst*, nagy írónk közigazdász-statisztikus-szerkesztő testvérét, aki az első pataki népfőiskola-tanfolyam sikerét korabeli cikkében így magyarázza: „Az értelmiség majdnem minden gyermekét középzés felső iskolába járatták, a földműves csak minden huszonnegyediket. (...) A birtoktalan földnélépnek gyermekei közül csak minden százharminchetedik kerül ilyen iskolába. (...) Népfőiskola: ez voltaképpen iskola az őstehetségek számára. Harmencöt középből válogatták ki őket a községnek azokból az ifjából, akik szomjasak a továbbtanulásra és akiknek keresztül a község előreláthatóan a legtöbb hasznát veszi majd annak, hogy nemcsak olyan gyermekei látják meg belülről az iskolát, akiknek abból pályájuk lesz, hogy iskolára mehet. Patak nagy vonzóerő, hatalmas göpcpont ezen a vidéken, ahova elmenni dicsőség, ahonnan elmaradni fájdalom és igazi elmaradás.” Sárospatak „... ráeszmél arra, hogy a kívülmaradtak számára új bejárat kell vágni az ősi falakon. S így keletkezik a Népfőiskola, régi hiányok pótlására és új kultúrzsükségletek támasztására.”

Az első előadók közül emeljük még ki Andrásy-Kurta János szobrászművészt, Balla Péter népzene-kutatót, Bányk Zsuzsa színművészt, Bibó István egyetemi tanárt, Farkas Ferenc zeneszerzőt, Fogarasi Béla egyetemi tanárt, Gombos Imre tanárt, Gyökössy Endre költőt, Győri Elek népi festőművészt, Kovács Máté államtitkárt, Somogyi Imrét, a kert-Magyarország gondolatának kerékpáros apostolát, Markos György és Mód Aladár egyetemi tanárokat, Molnár István táncművészt, Timaffy László tanárt, Sz. Veres Jolán és Veres Péter írót, Volly István néprajzkutatót. A látogatók, művészelőadók

között találjuk Karácsony Sándor egyetemi tanárt, Macartney angol történészstudost, Major Tamás színművészt, Teleki Pál kultuszminisztert, Palotay Gertrúd, Török Erzsébet és Tusa Erzsébet művészeket.

„A szó elrepül...” Miképpen tették valóban *maradandóvá* a népfőiskolások az itt szerzett élményeket? Stencilezett házilapot szerkesztettek, a minden este megjelenő KERÉKVÁGÁS-t, amely számba vette a népfőiskola eseményeit és közreadta az elhangzott előadások vázlatát. A jubileumi kiadvány válogatás közül a lapból. Mutatóba néhány cím: A földműves a nemzet életében, Köz-igazgatási ABC, Hogyan olvassunk, Magyarország és Európa, A magyar falu életéről, Szövetkezeti mozgalom, Egészséges és jól épített falusi otthonok, Vemhes állatokkal való bánásmód, A méhészetről, Gyümölcstermesztés, és így tovább. Szó és írás, előadás és vita, csöndes olvasás és bátor kiállítás, bensőséges közösség és nyilvános műsorok — íme, ez volt Patakknak, ez volt az életnek a dialektikája.

A könyv kilenc mai interjú tükrében felvillantja azt is, kik hogyan értékelik utólag ezt a mozgalmat. Néhány kiragadott mondat:

Képes Géza: „Finnországban részt vettem több »néphangversenyen«. Sárospatakra kerülve aztán magam is hozzáálltam ilyenek szervezéséhez. A »közvélemény«, amely persze akkor a középosztály hangja volt, intett: a magyar paraszt nem fogja megérteni a klasszikus zenét, megzavarodik a díszterem láttán... Csodálatos emlékem: Sibelius »Valse Triste«-jével, mely a rokon finn nép klasszikus szomorúságát siratta el, valósággal együtt ritak. Beethovenre elcsöndesedtek, mint a templomban. Lisztre fellelkesedtek, mint valami lakodalmon”.

Lázár István: A népfőiskola egy „szellemi jég-hegy” csúcsa volt... nagy kár, hogy 1948 után magvát szakították a népfőiskolai mozgalomnak.” De „a mai népoktatás sokkal átfogóbb a réginél, korunkban más művelődési formák között kell megtalálni a mozgalom helyét, feladatát”. Az elsőrendű feladat ma „nem annyira a szak tudás fejlesztése, inkább az állampolgári képzés, politikai iskolázás, hogy a helyi demokráciában, közéletben megállják a helyüket azok az emberek, akik magasabb képzettséget nem szereztek, de igénylik a közügyekben való részvételt.”

Béres Ferenc: „Az egész szocialista közösséget érintő gondokat csak a legértékesebbek, tehát énekelni, gondolkodni tudó emberek képesek felvállalni. De az éneklés, amelyben nem szárnyal a hit, meggyőződés, amit nem ragyogtat át a hazafiúi érzés, csak kornyikálás.”

Pozsgay Imre: „Patakon feltaláltak valamit, aminek volt ugyan külföldön mintája, mégis originálisan magyar volt: elindítottak egy nemzeti mozgalmat, amellyel bizonyítani tudták, hogy egy nemzet alatti létbe kényszerített nagy társadalmi csoport óriási energiákat, nagy tehetségeket, az ország természetes felszabadulását segítő erőket tartalmaz...” Akik kezdeményezték, „nem szocializmusra törekedtek, de emberi életforma társadalmi biztosítására, tanulási lehetőségre, a szövetkezésben rejlő erők kibontakozására gondoltak.”

Huszár István: „A pataki népfőiskola olyan közösségteremtő, -szervező, képességfejlesztő erőnek bizonyult, s a megszervezését olyan tehetségfeltáró tevékenység előzte meg, amely azóta is csaknem példa nélkül áll. Jelentőségét is e szolgálat adja: a társadalom periférikus mezőjébe szorult embereket megmenteni a társadalom számára, mégpedig úgy, hogy közösségi-közéleti magaslatokra emelte őket.”

Küni István püspök: „Tudjuk, hogy falvaink elnéptelenednek. A megtartó erőt bizonyosan kedvezően befolyásolná egy megújult népfőiskolai mozgalom, miáltal a faluban élő ember a magyar kulturális élet, egyáltalán a magyar élet részésének érezhetné magát.”

Czine Mihály: „... a pataki találkozók nyomán már-már nosztalgiaiával gondolok a népfőiskolákra: mi lehetett a titkuk, hogy rövid idő alatt olyan útravalót adtak résztvevőiknek, hogy még negyven-nyegenöt év után sem fogyott el egészen. Ez a szaktudás nem lehetett: annyi idő alatt legfeljebb megcsiklandozni lehetett szakérdeklődésüket. Magatartásban, emberségben, szellemi tájékozódásban kaphattak életre szóló ösztönzést.”

Fekete Gyula: „Azt tartom legtöbbször, ha a résztvevők ráéreznek létük fontosságára, saját gondolataik, tetteik, bátorságuk izére. Ugyanis nem az a legnagyobb baj, hogy sok településen egyedül maradnak az emberek, hanem hogy tartósan elszigetelődnek a társadalmi környezettől.” „A népfőiskola csupán indíttatást adhat ... megerősíthet, bátoríthat, távlatokat nyithat.”

Az interjúk már a jövőbe mutatnak. Valóban, a kötet a múlt idézésén felül közli az azóta rendszeressé váló találkozókra, a mozgalom újraélesztésének eredményeiről és kudarcairól, a tervekről és a legújabb kezdeményezésekről szóló beszámolókat is. Azzal a gondolattal csukjuk be a könyvet, de jó lenne, ha minél többen kinyithatnák.

Havas Gábor

AGRICOLA, GEORGIUS:

A bányászatról és kohászatról

(Kiadja az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület
Bp. 1985. 658 old.)

A magyar szakmai könyvkiadás egyik adóssága volt annak a könyvnek megjelentetése, amely már a középkor végén számot adva az európai bányá-

zatban alkalmazott technológiai eljárásokról, a magyarországi bányászatot is megörökítette. Agricola a bányászatról és kohászatról írt könyve 1550-ben készült el és Bazelben, 1556-ban jelent meg latin nyelven. Számos nyelven adták ki (összesen 21 kiadást ért meg). Magyar nyelven — több kezdeményezés után — *Becht Rezső* fordításában került az olvasók kezébe.

Agricola, a humanista természettudós, kora Európáját bejárta, az orvosi és természettudományokban jártasan előbb gyógyszerészként Joachimstahlban (ma Jachimov), majd polgármesterként Chemnitzben (ma Karl-Marx Stadt) működött. Széles körű ismeretése és rokoni kapcsolatai a magyarországi bányákról is számos értesülés birtokába juttatták. Leírásai, amelyek a részletes technológiát és a bányaművek eszköztudományát is bemutatják, a középkori bányászat nagyfokú mechanizáltságát és a kémia (alkémia) fejlettségét tükrözik. Ilyen fejlettség csak több évszázados fejlődés eredménye lehetett, ami azt igazolja, hogy a Kárpát-medence bányászat az első ezredfordulót megelőző időkre nyúlik vissza. Még akkor is így van ez, ha Agricola művében legrészletesebben a cseh és a szász Érc-hegység, Thüringia és a Harzhegység bányái szerepelnek, de a korai bányajogok, mint a massai, a freiburgi, az iglavi (Jihlava), meg a selmebányai igazolják a Kárpát-medencei bányászat hasonlóságát. A réz—arany előfordulások ismertetése, amellyel a krizokolla és azurit feldolgozását írja le, magyarországi lelőhelyekre utal, mert ezek a réz-ércet a mállásos rétegekre jellemzők. Agricola megemlíti Noricumot (Ausztria Dunától délre eső területét), annak bányászatát, amely területről számosan érkeztek a felvidéki bányákba. Részletesen beszámol a Selmebányán felállított bányagépekről, hasonlóan mutatja be a besztercebányai rostasort, amelyen az ércet válogatták. A részletek gazdagsága, a folyamat leírása kiforrott technikáról tanúskodik. Feltehetően a körmöcbányai zúzóművet írja le akkor, amikor egy vízierék meghajtású, hűsz zúzónyilas berendezést ismertet. A jellegzetes, Magyar- és Lengyelország területén alkalmazott, olvasztókemencét is bemutatja egy képen, majd a Besztercebányán olvasztott réz vörös színére hivatkozik.

A középkor jeles tudósának munkájából kitűnik tehát: a magyarországi bányászat kezdettől bekapcsolódott az európai gazdaság nemesfémellátásába és technikailag az adott kor színvonalán állt. Agricola művéből kitűnik, hogy korának európai bányászata csaknem egységes gyakorlatot folytatott, a szabad polgárként munka- és lakhelyet változtató bányászok közvetíteni tudták koruk ismereteit.

A könyv a magyar szaktörténeti könyvkiadás színvonalas terméke. A bevezetőt és az Agricolatanulmányt *dr. Molnár László*, okl. bányamérnök, a soproni Központi Bányászati Múzeum igazgatója írta. Ugyanő végezte a jegyzetelés és a szerkesztés munkáját is.

Dr. Krisztián Béla

A XIX. század festészete

Magyarországon

(Corvina, 1985. 330 old.)

Fülep Lajos a magyar művészettörténelem földadatát vizsgálva három és fél évtizeddel ezelőtt megállapította: „A magyar művészet történelmében nemcsak a stílus, hatás, művészvándorlás, szerzőség, a csináló és csináló osztálya és személyei, a művészek élete és egyénisége, s mindezek mögött a gazdasági, társadalmi, politikai, világnézeti kondicionálás kérdései lényegesek, hanem még sok más is.” Mert szerinte: „Az eddigi magyar művészettörténelemben a tárgyak mindenestül, a származási, csinálói, időrendi adatokkal, az összehasonlítható stíluskritikai elemzésekkel, az attribúciókkal a levegőben lebegnek — nem látni, hogy mi produkálja őket, mi vette át a hatást, mi hordozta, érlelte, másította, nem látni mi van a sajtóságotok mögött és alatt, nem látjuk a földet, vidéket, népet, társadalmat, a valóságot, melyben a művészet született, nőtt, elhanyagolt, vagy amelybe belenőtt és benne el is múlt.”

A professzor jeles tanítványa, Szabó Júlia, több mint két évtizede a Mestertől tanult elvek alapján vizsgálja a magyar és európai művészet kérdéseit, s különösen a XIX.—XX. századi magyarországi művészet alakulását. Írt az 1849—1890. közötti magyar rajzművészetről, Markórol, Barabásról, Munkácsyról, Csontváyról, Derkovitsról s most jelent meg nagy, album alakú monográfiája a XIX. századi magyarországi festészetről. Ebben összefoglaló tanulmány után tömören áttekinti a múlt századi Európa történelmi eseményeit, a magyar művelődéstörténeti és művészettörténeti változásokat, s keresi a párhuzamokat a magyar és az egyetemes művészeti alkotások között. Közül a kötetben 321 illusztrációt s mindegyikhez alapos elizagító magyarázatot fűz.

Szabó Júlia Kölcsey Ferencet és Eötvös Józsefet idézve éli bele magát a XIX. század művészeti fejlődésébe, s kötete közel hoz bennünket művészetünk alaposabb és helyesebb értékeléséhez. A történeti fejlődés menetében vizsgálja a kor szemléletét, a művésztémáinak változását és a korabeli ízléshez való alkalmazkodást. Minden témakörből kiemel jelentős alkotásokat, legyenek azok tájképek, egyházi témát feldolgozó művek, életképek, portrék vagy önarcképek, — a XIX. századi magyar történelem és művészet fejlődésének pontos tükörképei. Vannak az illusztrációk között allegorikus képek, csendéletek, még cégerképek is, de leggazdagabb a történelmi festészet közismert és elfelejtett remekműveinek a felsorakoztatása. *Munkácsy* Honfoglalásától Vajk megkeresztelésén át (*Benczúr Gyula*), *Szent László*, Habsburg Rudolf, *Zách Felicián* (*Madarász*), *Hunyadi László* siratása (*Madarász*) című remek tudatosítja a fiatalabb generációban a nemzetünk múltját megőrkítő művészi ábrázolásokat. A mohácsi vész, II. Lajos halottsténék megtalálása (*Székely Bertalan*), *Zrinyi kirohanása* (*Barabás*, *Madarász Viktor*, *Hollósy Si-*

mon), az Egri nők (*Székely Bertalan*), *Dobozi Mihály* és hitvesén kívül felsorakoznak a szép színes és egyszínű illusztrációk egészen a gazdagon szereplő 1848—49-ig, s végül a millenniumig.

Ott vannak a magyar tájat ábrázoló remekek *Markó Károlytól Paál Lászlóig és Mészöly Gézáig, Szímyei Merse Pálig*. De nem is lehet felsorolni a remekművek sokaságát *Kistaludy Károlytól Csontváry Koszta Tivadartig* s köztük olyan világhírű műveket, mint *Krisztus Pilátus előtt* (*Munkácsy*) vagy *Ferenczy Károly* *Madáralt* című képét, zenét sugárzó színeivel. *Csók István* *Ezt cselekedjétek...* festményét, amelyen a falusi úrasztalán díszelgő dunántúli himzész ópirosa a reneszánsz olasz korszak szegfűs mintával a néprajzi kapcsolatra is felhívja figyelmünket.

Lélekemelő hatalmas kötet, amelyben Szabó Júlia tudományos, szakszerű ismeretekkel neveli a jövőd nemzedéket hazánk szeretetére, honunk megismerésére, az irodalom és művészet szoros kapcsolatára vagy egy illusztráció segítségével *Arany János* (*Gyárfás Jenő*: *Tetemrehívás*) megértésére.

Fülep Lajos azt írta a XIX. századi magyarországi művésztől, hogy annak részletesebb vázólása nagy munkával és nagy fáradtsággal oldható csak meg. Ezt végezte el sikerrel Szabó Júlia, s a Kölcsey és Eötvös idézethez egy Vörösmarty megállapítás kívánkozik ide a XIX. századi alkotók értékeléséhez: „Némi büszkeséggel említjük meg jobbaink fáradhatatlanságát a mostoha időben... s azon erős hitet, hogy midőn érteni és akarni kezdték a szabadságot, egy pillanattal sem estek kétségbe annak elérése iránt, mit avval bizonyítottak be, hogy érte jó és rossz időben munkálni meg nem szüntek.”

Molnár József

ZALABAI ZSIGMOND:

Hazahív a harangszó

(Madách, Bratislava,

1986. 248 old.)

A szlovákiai magyar író *Ipolypasztó* életéről írt s 1984-ben megjelent, *Mindenekről számot adok* című monográfiájának folytatása ez a kötet. Új művében szülőfaluja életét 1918-tól 1945-ig mutatja be. E csaknem három évtized olyan időszak volt, amelyben a falu három hatalomváltáson esett át: 1920-ban a trianoni békeszerződés folytán Magyarországtól Csehszlovákiához, 1938-ban a bécsi döntés következtében ismét Magyarországhoz, majd 1945-ben megint Csehszlovákiához került. Ezek a történelmi események mélyreható változásokat idéztek elő *Ipolypasztó* társadalmi, gazdasági és művelődési életében.

Zalabai Zsigmond szorgos gyűjtőmunkáról tanúszkodó művében a hangsúlyt ezeknek a változásoknak bemutatására helyezte. A szerző a szépirodalom és a szociográfia eszközeivel tárta fel a demokratikus államforma keretei közé került falu fokozatos átalakulásának folyamatát. A szabadabb és fejlettebb életformák és magasabb életszínvona-

lat nyújtó Csehszlovák Köztársaságban jelentős fejlődésen ment át a falu lakossága, amely aztán 1938 és 1945 között nehezen illeszkedett be a csendőrs és rendőrszuronyokra támaszkodó Horthy-Magyarország keretei közé.

A monográfia hiteltel fókusz, hogy szerzője a tárgyalt időszak negatív jelenségeire is rámutatott. Arra például, hogy a csehszlovákiai földreform idején a kormány megkülönböztető politikája következtében a magyar igénylők hátrányos helyzetbe kerültek. A gépi felszereltség tekintetében rosszabbul voltak ellátva a szlovenszkoji parasztgazdaságok — s így az ipolypásztóiak is —, mint a cseh- és morvaországiak. Az ár- és adópolitikai visszásságok következtében pedig valóságilag gyarmati helyzetbe kerültek az úgynevezett történelmi országbeliekkel (Cseh- és Morvaország) szemben. Előnytelen volt a lakosság számára az 1938. évi pénzbevéltés (1 pengő = 7 korona). Kellemetlen következményekkel jártak a visszacsatolás után elkezdődött átigazolások, amelyek az állami szolgálatban levő falusi értelmiségi és alkalmazotti réteg jelentős hányadát megbélyegezték vagy elbocsátással sújtották. A második világháború erősen megtizedelte és gazdaságilag megnyomorította (rekvírációk) Ipolypásztói lakosságát.

A könyv egyik igen értékes — ha nem legértékesebb — része az, amelyben a szerző Ipolypásztói társadalmi tagozódását, a lakosság munkáját (külön a férfiakét és külön a nőkéit), változó szokásait, jeles napjait, ünnepeit, kiveszőfélnél levő dalait, táncait, játékeit, viseletét és hiedelemvilágát ismerteti. Részletesen foglalkozik az ipolypásztóiak nyelvvel, amely a palóc nyelvjárás sajátos — nyugati változata. A köznyelvhez képest elég sok más-salhangzócsere fordul elő az ipolypásztóiak nyelvben (*rózan* — józan, *gebre* — bögre, *réklye* — létra stb.). Azonkívül gazdag tájszavakkban. A szerző jó néhány tucatot fel is sorol közülük, köztük azonban olyanokat is — például balog, isten tehénkéje, pampuska, prűsők, sódar —, amelyek a magyar nyelv értelmező szótárában is előfordulnak, tehát az irodalom, illetve a köznyelv szavai.

A kötetet gazdag fényképanyag, tizenöt saját, illetve Ág Tibor gyűjtötte ipolypásztói népdal (szöveg és kotta), valamint magyar—szlovák helynévgyűjtő egészíti ki.

Sándor László

Mindszentgodisa és társközségei monográfiája

(Kiadja a Községi tanács,

1985. 311 old.)

Tartalmas és hézagpótló könyv jelent meg a közelmúltban dr. Füzes Miklós, a Baranya Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa szerkesztésében egy eddig eléggé elhanyagolt terület községeiről. Nagy erénye a kötetnek, hogy igyekszik mind azt számba venni, amit erről a tájról, ezekről a településekről megörökíteni érdemes, és a szakértő szerzőgárda nívós tanulmányok sorával bizonyítja, hogy érdemes volt a helytörténeti kutatómunkába belemélyedni.

Dr. Lovász György tanulmánya nyitja meg a sort, aki közérthetőségre törekvő, de tudományos igényű stílusban írja le a terület természeti viszonyait. Elsőként a térbeli helyzetet veszi sorra, a geológiai, a domborzati viszonyokkal foglalkozik, majd az éghajlat, a vízrajz, a talajviszonyok következik, utmutatást adva a mai kor mezőgazdaságnak is. *Katona Győr Zsuzsa — Kárpáti Gábor — Tasnádiné Nagy Erzsébet* emlékirati sorra veszi a különböző korok régészeti emlékeit, a végén pedig ismerteti a községek lelőhelyeit.

Timár György a terület középkor és török kori történetét tekinti át. Írásában sort kerít a birtokviszonyok történetére, a korabeli népességre, az egykori életformára. Maga a szerkesztő is több tanulmánnyal vett részt a munkában. Az elsőkben a török uralom utáni időszakot tekinti át a szabadságharc leveréséig, számba véve mindazt, amely az akkori helyzetet jellemezte. *Márfi Attila* az abszolutizmus és a dualizmus helyi történetét ismerteti, sort kerítve mindazon ágazatokra, amelyek az akkori életviszonyokat jellemezték.

Dr. *Füzes Miklós* újabb tanulmányaiban a forradalmak, a két világháború közti időszak, a népi demokratikus átalakulás és a szocialista fejlődés évtizedeivel foglalkozik. Adat- és eseménygazdag dolgozataiban nagy tárgyismerettel és körültekintéssel beszél a tragikus és sorsfordító évtizedek helyi történéseiről, azoknak az erőfeszítéseiről, akik mai életünket megalapozták.

Lantosné Imre Mária egy híres fazekascsalád, a helybeli Sáfrány-dinasztia munkásságát tekinti át, a függelékben pedig felsorolja a régi mértékegységeket, a környék híres emberei közül a Mailáth család, Teslér László, Fekete István, Uhl Antal, Surányi Miklós életútját rögzíti *Úr László és Gábor Ferenc*. A kötetet gazdag kép- és térképanyag, statisztikai táblázatok teszik teljessé.

Összegezve elmondhatjuk, hogy — amint azt *Édel János* tanácselnök előszavában hangsúlyozta — a vidék kedvezőtlen adottságú, de gazdag múlttal rendelkezik, gazdságát pedig mindig az itt élők munkája adta az évszázadok folyamán. A fényképek *Lantos Miklós*, a grafikák *Lévai Albertné* munkái.

Vargha Dezső

Deszk története és néprajza

Szerk.: Hegyi András

(Kiadja a Községi Tanács VB.

Szeged—Deszk,

1984. 1128 old. + 96 old. kép

A honismereti mozgalom számos kezdeményezése közül a helytörténetírás az egyik legjelentősebb művelődési tevékenység is, mert a szocializmus építő falu életét örökíti meg. Napjainkban a dolgozó nép eljutott a történelmi felelősségérzet és tudat olyan fokára, hogy leírni is képes minden napi történelmet. Határozottan el kell utasítani azt a szemléletet, amely a helytörténeti munkában csu-

pán múltba tekintést lát. Szerintünk nincs ellentmondás a múlt, jelen és jövő problémáinak tárgyalása közt, mert ezek szervesen és építő módon függenek össze egymással.

A kiadvány időszerű, igenlő állásfoglalás a Hazafias Népfront felhívása mellett: „Neveljük az embereket a haza földjének, tájainak, műemlékeinek s a természeti kincseknek szeretetére és védelmére”. Eszközül ez a felhívás éppen a honismereti, helytörténeti munkát jelölte meg. A Deszk története és néprajza című könyv tárgya és tartalma megfelel az idézett célkitűzéseknek. A szülőföldhöz, lakóhelyhez fűződő szeretet formálása nemcsak helyi jellegű tevékenység, hanem egész társadalmunk fejlődésének egyik fontos tényezője. Az egészséges helyi öntudat, a szocialista hazafiság és az internacionalista törekvések mind egymásból merítő tényezők, amelyeknek a gyakorlattal való összefüggéseit is könnyebben ismerik fel azok, akik képesek leírni és megörökíteni a társadalmi élet és a művelődés helyi jelenségeit.

Deszkről a távol élők ismerete igen csekély, mert fejlődése nem került az országos figyelem homlokterébe. De mennyire más a helyzet, ha egy ilyen kisebb helység társadalmi-nemzetiségi művelődési képét részleteiben tárják fel. Nyomban benne láthatjuk az országos létkérdések-feszítő erőit.

Külön is figyelmet érdemel, hogy a könyv sokoldalúan megmutatja a községben élő magyarok és szerbek érdekeinek egybekapcsolódását. A nemzetiségi viszonyok igaz és tárgyilagos bemutatásával jó szolgálatot tesz a nemzetiségiek tudati fejlődéséhez, együttműködésük erősítéséhez, az internacionalista gondolkodás ápolásához.

Meggyőződésem, hogy a Deszk története és néprajza című könyv növeli a község lakóinak szocialista tudatát, kétnyelvűségével pedig erősíti a népek közötti barátságot. Ezért forgassák e mű lapjait, olvassák sorait, hasznosítsák gazdag tartalmát, értékes gondolatait!

Dr. Mándity Marin

MASITS LÁSZLÓ:

Szülőföldünk, a Tiszántúl I.

(Tankönyvkiadó, 1985. 432 old.)

A Tankönyvkiadó dicséretes és jól sikerült vállalkozása a Szülőföldünk sorozat kiadása, amelynek legújabb kötete a Tiszántúl északi részével foglalkozik. Erről a világról nemcsak a tiszántúli írók, költők, művészek, tudósok nyilatkoznak meg a kötetben, hanem az ország más vidékein élő személyek is, mint *László Gyula* (Herpályi pajzsdudor), *Gemthon—Dercsényi* (Debreceni református Nagytemplom), *Németh László* (Elismerés először Debrecenben).

A kötet úgy nyit ablakot a Tiszántúlnak erre a részére, hogy a tájon keresztül a hazával, sőt a nagyvilággal is kapcsolatba kerülünk. Ilyen például a *Kovács Mihály* karcagi születésű ezredes, az amerikai forradalom és a függetlenségi háború hőseit bemutató rész. Az eléggé ismert, hogy ő az

amerikai lovasság megalapítója, de a róla szóló cikkből azt is megtudhatjuk, hogy az Egyesült Államok kongresszusa törvénybe foglalta: minden év május 11-ét — hősi halálának tiszteletére — Kováts-emléknappá kell nyilvánítani. A könyv lapjain szerepel *Segner János András* — a debreceni Református Kollégium volt diákja — is, akinek neve, tudományos érdeme elismerésül felkerült a Hold térképére. Az pedig természetesen, hogy Bocskai függetlenségi harca, s a mellette kitarító szabad hajdúk honfoglalása nagyobb terjedelmet kap a könyvben.

A kötet gazdag, sok témájú anyaga egyaránt érinti a régészetet, történelmet, irodalmat, művelődéstörténetet, a gazdasági életet, az ipar- és a sporttörténetet, de tartalmaz peres iratokat, útirajzokat is. A könyv érdeme, hogy kiemelten foglalkozik építészeti örökségünkkel, s ezek illusztrálására szerepel többek között a csarodai harangláb, a debreceni gótikus Szt. András-templom, a nyírbátori műemlék templomtorony is.

A szülőföld ismerete nélkül nincs hazaszeretet. A nemzeti érzés tudata nélkül a közösség elszürkül, elvész. A könyv úgy mutatja be a szülőföldet, mint egy térben és időben sok kapcsolattal rendelkező szigetet. Olyan sziget, amelyik nem elszigetelt, hanem olyan hely, ahol találkozik a múlt, jelen és jövő.

A könyv képei, térképei, ábrái szakszerű változásról tanúskodnak. A cikkek, írások, idézetek után az olvasó további kutatásra, keresésre ösztönző feladatot is találhat. A tömör és hasznos lábjegyzetek mellett kár, hogy a források megnevezése nem mindig pontos, a kéziratok lelőhelye sincs mindenütt megjelölve.

A kötet olvasása közben a Tiszántúl északi része úgy csi rabul az olvasót, hogy közben élményszerűen kerül közelebb a szűkebb hazához, s fel-emeli a nagy hazához is. Szinte Illyés Gyula írói szemlélete érvényesül: „A hazám a hazamtája, amely pillantásommal, ahogy növekszem, egyre bővül, széles gyűrűkben egyre távolabbi területre terjed...”. A szülőföld ismerete, szeretete, haladó hagyományainak őrzése, ápolása, felhasználása, nagy mértékben támogatja az egészséges közösségi tudat kialakítását, s honismereti tevékenységünk eredményességét is.

A kötetet elsősorban az általános és a középiskolásoknak ajánlják, de segíti az iskolai és családi nevelést is. Az idegenvezetőknek, s a honismereti szakkörvezetőknek is értékes kézikönyv lehet, s a szemelvények hasznosítása, munkánkba való beépítésével nemcsak felkelthetjük az érdeklődést, hanem erősíthetjük a szülőföldhöz való kötődést is.

A sorozatot *Benkő Attila* szerkesztette, a fotókat *Hapák József* készítette.

Dr. Szamosújvári Sándor

Kisvárdai történetéből '83

Szerk.: Ács Zoltán

(A Kisvárdai Múzeum Kiadványa 8. 1983.)

Rövid előszóban a szerkesztő arról tájékoztatja az olvasót, a sorozat e száma miért terjedelmesebb az előzőkénél. A 7. füzet pl. éppen egy évtizeddel

előbb, lényegesen vékonyabb tartalommal látott napvilágot. A megjelent 8 kötet — indokolja Ács Zoltán — éppen a 10 éves szünet miatt lett terjedelmesebb. Továbbá felvilágosít arról, hogy a megjelent tanulmányok tulajdonképpen az 1980 áprilisában, illetve 1981 májusában tartott tudományos helytörténeti konferencia előadásszövegei. A füzet tartalmában két részre tagolódik. Az első rész, szám szerint 7 előadásszöveg nemcsak a város, hanem szélesebb régió, a Felső-Tisza vidék fejlődéstörténetét öleli fel, s írói között éppen ezért budapesti szerzők is találhatók; a második részben megjelent tanulmányok Kisvárdai hadászati helyzetével foglalkoznak, a XV. századtól a XVIII. század elejéig.

A kötetnek a helytörténettel foglalkozók számára igen nagy becsé van. Jelentős segítséget ad elsősorban módszertani tekintetben. Ács Zoltán, az első tanulmány szerzőjeként nemcsak felsorolja, hanem méltatja is — bár röviden — a Kisvárdai történetével, vagy annak bizonyos részletével eddig foglalkozók munkáit.

Bővebben kell foglalkoznunk Ács Zoltánnak A kisvárdai helytörténeti kutatás helyzete, feladatai és levéltári forrásai című bevezető tanulmányával, mert felvilágosításai a helytörténet kutatói, anyaggyűjtői számára általában iránymutatóak, nagy segítséget adók. A kisvárdai vár és település története elválaszthatatlan a Várdai család történetétől. A középkorban a család férfi tagjai a váralapítók, a várvédők. Kihalásuk után a leányág — házasodás révén — sok neves, nagy családdal került kapcsolatba, s azoknak levéltári okmányai, családtörténeti anyagából sok okmány átszarmazott a Várdai család levéltárába. De a különböző régi évszázadok összeírásaiban — a portális és dicalis összeírásokban — vagy a megyei közgyűlési és alispáni iratokban is eredménytelenséggel találhatók. Kisvárdai esetében ez igen hiányos anyag ugyan, de pótolják ezt részben a vár építése során készült s fennmaradt számadáskönyvek vagy — s ez már a kapitalizmus kezdeti korának időszakát kutató számára fontos — a kismesterségek fennmaradt tárgyi emlékei lehetővé teszik a további gyűjtést, illetve pl. kiállítás rendezését e témakörből. Kisvárdai kapitalizmus kori gyorsuló fejlődéséhez kötődik, — természetesen ez áll más városok esetében is — pl. a zsidóság megjelenése, letelepedése vizsgálatánál. Lehetséges e téren a gyűjtőmunka a megyei levéltárakban, az egyházi — elsősorban az izraelita hitközségek — iratai között; az 1800-as évek végén a mindenütt jelentkező olvasókörök, kaszinók eseménytörténetének vagy pl. — s az Kisvárdai esetében igen hasznos kutatási terület — a nyomdaipar és más iparágak fennmaradt irataiban való búvárkodás. A legújabb korra vonatkozóan még inkább hatalmas iratanyag (községi iratok, a városi önkormányzat, a közigazgatás stb.) használható, de kitűnő eredménnyel kecsegtet pl. a különböző testületek, közbiztonsági, úrbéres legelőtársulatok stb. anyaga. Kisvárdai iparfejlődésének, hagyományainak igen nagy anyaga létezik így, rejtőzködve s feltehetően sok más város esetében is használható lennének az ilyen források.

Szándékosan időztünk ily huzamosan a tanulmánykötetnek az első cikkénél. A többi tanulmány-

nak — természetesen elsősorban a helytörténettel foglalkozók számára — az értéke abban van, hogy az itt felsorolt forrásanyagok felhasználásával készültek, s adnak részletekbe menő segítséget Kisvárdai esemény-, illetve társadalomtörténetéhez. Ezek tehát mintegy gyakorlati példák lehetnek abból a célból: hogyan használhatók a felsorolt okmányok, intézményiratok, jegyzőkönyvek stb. egy-egy település történeti anyagának összegyűjtésénél.

Németh Péter a kisvárdai katolikus templom művészeti értékeinek elemzésével foglalkozó tanulmánya pl. sok levéltári forrást felhasználva nemcsak a katolikus egyház történetére vonatkozóan ad sok új adatot, de a Várdai család s a középkori uralkodóink kapcsolatára, a szabolcsi zsinat eseményeire stb. is, tehát mindezek nemcsak Kisvárdai történetére adhatnak bővebb ismereteket. *Fügedi Erik:* A nemesség szerepe a középkori megyében című cikkében Várdai Miklós főispánja idején keletkezett királyi s megyei iratokra, a nemesség szerepére világít rá, közül izgalmas, másról is használható forrásanyagot. *Orosz István:* Mezővárosi fejlődés Észak-Kelet Tiszántúlon a késői feudalizmus korában című tanulmánya áttekintést ad a mezővárosok egyfajta típusának fejlődéséről, s így a tanulmány más mezőváros fejlődését kutatók számára is adhat támpontokat, útmutatást. *Láczay Magdolna:* Kisvárdai társadalmi tagozódása a reformkorban című cikkében a reformkori, s ezen túl az 1848—1849-es szabadságharc idejei közigazgatás fejlődéstörténetére, a városi képviselőtestületek működésére, a kormányzás nemesek általi gyakorlatára stb. kínál hasznos segítséget, példát. *Makay László:* Kisvárdai kapitalista fejlődése című tanulmányához fő forrásként a képviselőtestületi jegyzőkönyveket használta fel, s példamutatóan a sokasodó sajtótermékeket — újságok, napilapok cikkei, közleményei, hiranyagát. *Dankó Imre:* Életmódkutatás Kisvárdán című írása követendő példát nyújt arra, hogyan kell felhasználni pl. az egyéb társadalomtudományok — a demográfia, a szociológia, a statisztika, a néprajz stb. eredményeit. *Marosi Endre:* A Tiszántúl katonai szerepe a mohácsi csatavesztéstől a drinápolyi békéig (1526—1568) sem haszontalan olvasmány ahhoz, hogyan lehet a középkori témákkal foglalkozó hadtörténeti tanulmányokat — Kisvárdai mellett — más település, vár történetének megírásához értékesíteni. *Csorba Csaba:* A Felső-Tisza vidék hadtörténete a drinápolyi békétől a vasvári békéig című tanulmánya a várak s birtokosaik egymás közötti, illetve Erdély birtoklásáért folyó küzdelmeivel foglalkozik. *Ács Zoltán:* A kisvárdai vár XVI. századi hadikronikája a korabeli források tükrében című tanulmányának felhasznált forrásai alapján láthatjuk, hogy az oklevéltári adat, adatok hogyan használhatók fel egy vár, illetve város, település történetének megírásánál: milyen szerepet játszhat egy objektum a birtokló család katonai-, politikai történetében. *Czigány István:* Kisvárdai és a Felső-Tisza vidék a kuruc korban című cikke hasonlóképpen annak a négy évtizednek hadtörténeti, politikai történeti eseményeit tárgyalja, amelyek a hajdú-, illetve várkatonaság sorsán, harcain keresztül hatottak a vidék lakosságának életére.

Tömörny Márta

Művelődés, irodalom Békés megyében I.

(A XVI. századtól a XIX. szd. derekáig)

Békés Megyei Múzeumok Közleményei 9.
(*Békéscsaba, 1985. 258 old.*)

A helytörténeti kiadványok szerzőinek egy része akaratlanul is túloz, amikor községének, megyéjének múltját ismerteti, Elek László azonban mindenütt objektíven, tudományos igénynyel oldotta meg feladatát. A könyv bibliográfiája nemcsak arról tanúskodik, hogy minden fejezetet az odatarozó teljes irodalom alapján írt meg, hanem arról is, hogy a forrásokat meggyőző kritikával használta fel. Tudományos módszerrel készült ez a kiadvány, bár szerzője elsősorban népszerűsítésre törekedett. Sikerült a nehéz feladatot megoldani: a Békés megye művelődését, irodalmát ismertető kötet olvasója tudományosan megalapozott és népszerűen megírt könyvet kap a kezébe.

Mit tartalmaz ez a kötet? Az izléses címlapon Szarvas egykori képét látjuk, a metszet a XIX. század derekán készült. Az utolsó oldalon, illetve a borítón a békésszentandrás parasztfelkelés vezetőinek kivégzését, alatta Békés megye XIX. század eleji térképét találjuk.

A bevezetés közvetlen, a szerző letegezi a kedves olvasót, mintha egyik barátjával közölné mindazt, amit sokévi kutatással létrehozott.

A fejezetek különböző tudományok területére kalauzolják az olvasót. Az irodalomtörténet, a pedagógia, a történelem kutatója talál a kötetben értékes tanulmányt, emellett a statisztika és az ipartörténet egy-egy fejezete is helyet talált a kötetben. Sokat mondanak a fejezetek címei is: A mohácsi csatavesztéstől a török hódoltság végéig; A lázadó és útkereső XVIII. század; A reformkor világa.

Nagyon értékes a *Cantio de militibus pulchra* elemzése. A szerző összeveti a költeményt a *Szigeti veszedelemmel*, és találon rokonítja Tinódi históriás énekeivel. Idéz is a versből, és az idézethez fűzi szavait, így egyszerre nyújt esztétikai élvezetet és tanulságot.

A szerzőnek jó humora van, erről tanúskodnak azok a szövegek, amelyek a török hódoltság idejének mulatságos jeleneteit tartalmazzák. Milyen szívesen, mennyire megkapóan beszél el Csavarga Miska és Bakó ravaszágait, akik a törököt több ízben is csúfították.

Megragadó a Tessedik Sámuelről rajzolt pályakép. A szerző bemutatja a nagy tudású, áldozatkész férfiú munkásságát, majd megpróbáltatásait, és méltatását ilyen szavakkal fejezi be:

„Volt-e valami felemelő a sokszor megcsúfolt szarvasi életében? Igen, a helytállás. Az, hogy üzőtségekben is megőrizi önmagát. A helyi kiskirályoknak, a helyi Prokuszteszeknek nem sikerült a maguk méreteihez csonkítani szellemét és egyéniségét, mert nem velük, hanem a *mindenséggel mérte magát.*”

Elek László bemutat két jakobinust is: Réz József és Fábrián János életének és munkásságának elemzésével kiegészíti a hazai jakobinusokról szerzett ismereteket. Elemzése kiválóan sikerül, mert mindig a szövegek alapján ítél. Ezekből kitűnik, hogy nemcsak az antiklerikális, ateista fel fogás, hanem a „racionalista teológia” is tartalmazhat forradalmi gondolatokat.

Czetter Sámuel rézmetsző, Magda Pál statisztikus pályafutása, Szakál Lajos költészetének bemutatása mind, mind érdekes és tanulságos részleteket kötetnek.

Elek László sok új adatot közöl, sok összefüggésre mutat rá a Sárosi Gyuláról írt, különösen sikerült részben. Bár csak a Békés megyei vonatkozások kidolgozását ígéri, részletesen szól az eperjesi iskoláról, amely nemcsak a költőt, hanem több Békés megyei kortársát is nevelte. A szerző kutatásai nyomán világosan látjuk Sárosi pályáját, költői fejlődését, szerepét a szabadságharcban és utána. Egyenesvonalú pályafutás ez: a költő mindvégig kitartott forradalmi eszméi mellett.

A kötetet gazdag bibliográfia teszi teljessé. Ez is tanulságos: a szerző külön közli az általános ismeretekre vonatkozó irodalmat, és külön az egyes fejezetek bibliográfiáját. A szakkönyvek, a levéltári iratok gazdag felsorolása mellett szépirodalmi kiadványok címét is megtaláljuk, s ez megfelel a könyv egészének, amely tudományt is, művészetet is tartalmaz.

Elek László kutatásának első kötetét adta köztudatban az értékes sorozatban. Aki csak elolvassa, kíváncsian, sőt, türelmetlenül várja a folytatást, a második kötetet, amely nyilván a legújabb kor művelődését és irodalmát fogja bemutatni.

Lengyel Dénes

Debreceni vagyonleltárak 1717—1848

A Hajdú-Bihar Megyei
Levéltár forráskiadványai 9.

(*Debrecen, 1985.*)

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyvei és tematikus közleményszámai mellett 1979 óta rendszeressé vált a *Levéltár forráskiadvány* — sorozata is, melynek első számai Debrecen város magistratusának feudális kori jegyzőkönyvei magyar nyelvű kivonatával, a város történetének egyik legfontosabb és pótolhatatlan forráscsoportjával ismertetik meg az olvasót. Ennek 7 számát egy újabb forrástípus, a debreceni végrendeletek, majd a most megjelent vagyonleltárak közzététele követte. E két utóbbi egy ugyanazon szerző, *Rácz István* munkája. Míg a jegyzőkönyvek alapján elsősorban a város életéről — arculatról, társadalmáról, városigazgatásról, városfejlesztésről, lakóiról stb. — kapunk képet, addig a végrendeletek és a vagyonleltárak sokkal inkább az egyének életébe engednek bepillantást.

A „Debreceni vagyonleltárak” forráskiadványa az 1717—1848 közötti időszakból 16 család osztálylevelét adja közre. A bevezető tanulmányban

részletes feldolgozást kapunk magukról a vagyonleltárakról, azok forrásértékéről, hasznosíthatóságáról. Megtudjuk, hogy a vagyonleltárakat (inventáriumokat) vagy osztályleveleket az elhunyt vég-tisztessége után a hagyaték számbavételére olyan örökösök készítették, akikre „nem maradt hátra végrendelet, vagy valamilyen vita támadt az örökölt vagyon szétosztásakor”. A leltározást megbízhatóan, nagy igényességgel és pontossággal végezték. A munka irányítói, a városi tanács képviselőiben a szénátorok, vagy esküdtek voltak. Magát a leltározási munkát viszont a 2-5 tagú szakértői bizottságra (mesteremberek, kereskedők, paraszt polgárok, hegybírák, hegygazdák stb.) bízta, akik igény szerint megadták a leltározott tárgyak értékeit, vagy azok legapróbb részletekbe menő leírásait is. A vagyonleltárak ezáltal válhattak a végrendeletek mellett történetírásunk legobjektívabb forrástípusává. A leírások részletessége azonban igen nagy eltérést mutat. Mindezt elsősorban a leltárakat készítő család elvárása és igénye határozta meg, voltak, akik melegegédtek a hagyaték címszószerű felsorolásával, míg mások a részletes leírást és értékmeghatározást is kérték.

A vagyonleltárak mindamellett, hogy a családi vagyon teljes keresztmetszetét adják, részletező leírásaikban „minőségi és mennyiségi többlettel szolgálnak a kutatás számára, finomabb és árnyaltabb elemzésekre adnak lehetőséget, mint a végrendeletek”. Hosszan sorolhatnánk azokat a tudományágakat, melyek történeti kutatásaik során nem nélkülözhetik az inventáriumok lejegyzéseit. Hadd említsünk ezek közül csupán néhányat. Gazdaságtörténeti és gazdaságnéprajzi szempontból nélkülözhetetlen adatok birtokába jutnak pl. az ingatlanok (belső telkek és építményei: lakóház, gazdasági épületek, műhelyek stb. szántóföld és szőlőbirtok) sorrafelvételénél, az építészettörténelem és életmódkutató számára sokatmondó a lakóház területe és formájára (beosztása, építőanyag, az épület állaga) vonatkozó feljegyzések. A néprajzkutató számára pedig azon ritka és hiteles források közé tartoznak, melyek bepillantást engednek a tőlünk távolabbi időszakok használati tárgyai és eszközei körébe, részletező leírásai révén pedig a tárgyakra és díszítményeikre vonatkozó kormeghatározó szerepe is van. Ipartörténeti kutatásokhoz ugyancsak elkerülhetetlen az inventáriumok fellapozása.

Az 1717—1848 között megtalált vagyonleltárakból az olvasó csupán izelítőt kap. A válogatást elsősorban az motiválta, hogy minél teljesebb leltárak kerüljenek közlésre. A válogatás szempontjai között szerepelt a kor társadalmi összetételének tükrözése is. A kutatók számára még árnyaltabb és elmélyültebb vizsgálódásra adott volna lehetőséget, ha súlyt kap a lakosság társadalmi rétegződés (vagyon, foglalkozásbeli) szerinti megoszlása. Igaz, az ilyenfajta válogatást megnehezíti az, hogy a leltárakból a nevéken túl nem mindig tudhatjuk meg biztosan az elhunyt foglalkozását, sok esetben arra csupán következtetni lehet.

A forrásközlémény *adattár*-ában bemutatott vagyonleltárak után találjuk a korhű szövegközlésben való könnyebb eligazodást segítő *Rövidítések jegyzéké*-t. Külön *Tárgymutató* könnyíti azok munkáját, akik egy-egy témakörhöz kapcsolódóan keres-

nek adatot. Jól hasznosítható a *Mértékegységek* (terület- és hosszsmértékek, gabonamértékek, bormértékek, súlymértékek és pénznevek) összesítője, amely eligazítja az olvasót a különböző egységek közötti átszámítások útvesztőjében.

Úgy gondolom, szükségtelen bizonygatni, mennyire időszerű és indokolt volt egy ilyen forráskiadvány megjelenítése. Reméljük, az effajta közlemények tervezett folytatása sem marad el, hiszen a vagyonleltárak sorából feltáruló adatok mindenképpen tovább gazdagítják, pontosíthatják és elmélyültebbé tehetik Debrecenre és környékére vonatkozó eddigi ismereteinket.

V. Szatmári Ibolya

Moson-Magyaróvári helytörténeti füzetek, I—XIV.

Sok nagyszerű és színvonalas helyismereti munka láttán 1981-ben határozta el HNF mosonmagyaróvári bizottsága, hogy a város és környéke hagyományainak, értékeinek és történetének feltárására, megismertetésére és megőrzésére kiadványsorozatot indít. A városi néprontbizottság szerény anyagi erejét sikerült megnövelni a városi tanács, a RÁBA Mezőgazdasági Gépgyár, a Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet és a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság támogatásával, s ezzel méltó kivételben adhattuk közre a tanulmányokat. Sikerült elérnünk azt is, hogy a sorozattal segítséget nyújtsunk a pedagógusoknak az iskolai oktató-nevelő munkában, néhány érdeklődőnek, kutatóknak pedig az ismeretek szervezésében. Titkos vágyunk, hogy e kiadványsorozattal elvégezhetjük azt az aprólékos és fáradságos gyűjtő—feltáró—feldolgozó munkát, amely egy színvonalas, a város és környéke múltját összefoglaló monográfiát megalapozna.

Két jubileum adta az első füzet témáját 1982-ben: *Mihály Ferenc* leltártáros 1881-től 1914-ig dolgozta föl a Moson Megyei Vöröskereszt Egylet alakulását és működését; *Pusztai Rezső* múzeumigazgató pedig a százéves Hansági Múzeum alapítását, gyűjteményeinek gyarapítását, körülményeinek javulását és munkájának színvonalasabbá válását írta meg.

Régi kívánságot teljesített a következő évben megjelentetett Mosonvármegyei regék és népmondák című füzet, amelyben *Ruff Andor* 1938-ban megjelentetett gyűjteményéből válogatta ki a legszebbeket *dr. Timaffy László*, és saját gyűjtésével bővítette ki. Ez utóbbiak szakszerű hangfelvétellel őrzik a szigetközi kiejtést is, német és horvát nyelvű történeti pedig a nemzetiségek mondáiból is bemutatnak néhányat.

Cselényi Józsefné pedagógus „Óvár, fényes vár...” címmel 1984-ben megjelent gyűjteménye kerekén 200 mosonmagyaróvári német és magyar népi gyermekjátékot közölt kottával, adatközlőkkel, szómagyarázattal és mutatókkal.

A füzetek végén a szerkesztőbizottság 2-3 rövid életrajz emlékezik meg azokról a helyi tudosokról, művészekről és közeleti emberekről, akikről a város utcáit elneveztek. A 2. és 3. füzetben már helyet kaptak a honismereti mozgalom hírei és eseményei is.

Az előzőknél jóval igényesebb kivitelben, de változatlanul a sorozat tagjaként jelent meg 1985-ben *Bél Mátyás* az újabbkori Magyarország földrajzi—történelmi ismertetése, Moson vármegye című munkája. Régi adósságot törlesztett a helyi könyvkiadás, amikor Bél Mátyás híres munkájának Moson vármegyei kötetét magyarul megjelentette. Jó alkalom volt erre a neves polihisztor születésének 300. évfordulója, amit a hivatásos könyvkiadók is szép kiadványokkal ünnepeltek meg.

Bél Mátyás föltehetőleg nem élt már, amikor nagy munkájának örökös köteteként Moson vármegye leírása 1749-ben megjelent olyan kicsi példányszám-ban, hogy a múlt század végén Magyarországon már csak a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztek belőle egy példányt. Ezért adta ki Zichy Géza ezt a kötetet 1892-ben hasonló kiadásban.

Mihály Ferenc mosonmagyaróvári levéltáros e kiadásnak a Hansági Múzeumban őrzött példányból készítette azt a fordítást, amelyet a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság, a HNF Mosonmagyaróvári Bizottsága és a Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet közösen jelentetett meg.

A könyvet a fordító Bél Mátyásról és művéről szóló tanulmánya vezeti be. Mihály Ferenc a későbbi források alapján korrigálja a szerző hibáit és történelmi tévedéseit, elismerve azonban fölkészültséget és alaposágot. Értékes adatokat tudunk meg a bevezető tanulmányból a honfoglalás körüli és utáni idők népmozgásairól, a nemzetiségi arányok alakulásáról Moson megyében, a német és horvát betelepülés okairól, a megye XVIII. századi lakosságának osztály szerinti összetételéről, a terület gazdasági és kulturális helyzetéről, a szociális gondoskodásról.

Bél Mátyás Moson megyéről szóló leírása két nagy részre tagolódik. Az *elsőben* általában ír a megyéről, a másodikban egyenként veszi sorra a jelentősebb településeket. Maga az első rész is két fejezetből áll: a természetrajzi részben Moson megye határaitól, felszínéről, vízrajzáról, növény- és állatvilágáról, mezőgazdaságáról, a halászatról, szőlőművelésről és aranymosásról olvashatunk érdekes sorokat.

Külön fejezet szól az egészséges levegőről és éghajláról. A szerző már ekkor észrevette Moson megye fejlett, belterjes mezőgazdaságát: „Rideg gulyákat itt nem látsz — mint másutt — a legelőkön bolyongani.” Ma már nem is gondolnánk, hogy akkoriban „A farkasok száma olyan nagy, hogy vérengző vadságuk miatt fogyatkoznak meg a többi élő állatok.” Irigykedve olvassuk az egykori Lajtáról, mára hazánk egyik legszennyezettebb folyójáról, hogy a XVIII. században „Mivel a sík vidéken folyó mederbe semmi zavaros forrás bele nem folyik, így mindenütt egyformán tiszta és ivásra alkalmas, mindenképpen nagy jótéteményként e száraz sík-

ságon lakó paraszti népnek.” Mihály Ferenc talán e mondat alapján jutott arra a következtetésre, hogy a Lajta Sár neve a latin oklevelekben és iratokban az eddigi hiedellel ellentétben nem a magyar sár szón alapul, hanem annak latin alakjához, a *lajta* szón alapul, amely viszont tisztázta jelent. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára (Bp. 1987.) című munkájában a Lajta nevét az ősi *loidhos* (sár), illir *Laidavas* (agyagos, sáros, iszapos), majd a német *Leitha* közvetítéssel magyarázza. Valószínűleg csak a további kutatás tisztázhatja megnyugtatóan, hogy melyik álláspont igaz.

A természeti környezet és a gazdaság leírása után Bél Mátyás a vidék történetét követi nyomon a XVIII. századig. Részletesen leírja a magyarok, a németek és a horvátok külséjét, viseletét, szokásait, majd a mosoni várispánság és Moson történelmi szerepével foglalkozik. Ezt követi a megyei uradalmak, birtokos családok és neves főispánok bemutatása.

A *második*, különleges rész a megye két járásának mezővárosairól és községeiről közöl adatokat. A vármegye távolsági táblázata zárja a munkát. Mihály Ferenc közli a Bél Mátyás könyvében szereplő helységnevek német, horvát és magyar alakját. A győri nyomdában készített szép kötetet a szerző arcképe, levéltári dokumentumok, címerek, pecsétek és régi községábrázolások illusztrálják. Külön kell szólnunk a fordítói teljesítményről. Mihály Ferenc szerencsésen találta meg a nehéz latin szöveg magyar megfelelőjét, stílusával sikeresen érzékeltette régi korok hangulatát.

Bél Mátyás nagy munkájából 38 vármegye leírása kéziratban maradt fenn az Esztergomi Prímási Levéltárban. A XVIII. század közepén ez a mű volt az első tudományos igényű történelmi—földrajzi összefoglalás Magyarországról. Hiányosságai, tévedései és szükségzerű hibái ellenére igazi, korszerű honismereti mű. Néhány megye már lefordította és kiadta a történelmi előd vármegyékre vonatkozó részt, örömmük azonban csak akkor lesz teljes, ha az egész mű, mind a 48 megye anyaga megjelenik a művelődéstörténet, a történet-tudomány és a néprajztudomány gazdagítására. Addig csak a kéziratok hozzájutó, latinul tudó kutatók hasznosíthatják a széles érdeklődésre is számot tartó munkát.¹

Tuba László

Magyar néprajzi kiadványok Szlovákiában

A szlovákiai magyar könyvkiadást és sajtót figyelve szembetűnő, hogy a meghatározó szépirodalom és kritika mellett nemcsak más művészeti tevékenységek, hanem általában a tudományok is erősen a háttérbe szorulnak. Tudományos munkák, köztük társadalomtudományi művek kiadása esetleges, alkalmoszerű. A Madách Kiadó hivatalosan csak szépirodalom publikálásával foglalkozhat. A magyar nyelvű tudományos könyvkiadásnak, ezen belül egy magyar nyelvű társadalomtudományi folyóirat kiadásának az illetékes szlovákiai hatóságok pedig még nem terem-

¹1985 decemberében összeült a Moson-Magyaróvári helyörténelmi füzetek szerkesztő bizottsága, hogy elkészítse a következő év kiadványtervét. 1986-ban egy mosonmagyaróvári olvasmánykönyvet szeretnénk megjelentetni, a következő évben Kovács Antal országos első díjat nyert néprajzi nyelvészeti pályamunkájából a felső-szigetközi növénynevekkel foglalkozókat, majd a város 250 éves gimnáziumának történetét, végül Mihály Ferenc fordításában a XVII. és XVIII. századi Moson megyei egyházlátogatási jegyzőkönyveket (canonica visitatio). Jó lenne megjelentetni Ivánfi Ede kéziratban Moson megye monográfiáját, amely annak idején nem jelent meg a vármegyei monográfia sorozatban. Ez azonban már az 1990-es évek teendője lesz.

tertek meg a lehetőségét, s tárgyi feltételeit, holott a személyi feltételek többnyire adottak. Vannak képzett történészek, régészek, néprajzkutatók, művészettörténészek, folkloristák, népzene kutatók, akik mellé felnövebven van egy szélesebb körű társadalmi gyűjtőgárda is.

Mind a szakképzett, mind pedig az amatőr kutatók publikációs lehetőséget keresnek maguknak. A Madách Kiadó, az Irodalmi Szemle erre ritkán kínál lehetőséget. Az Új Mindenes Gyűjtemény három kötet mellett megemlíthetjük a két népköltészeti antológiát, a mátyusföldi néptáncokat, a palóc népdalokat bemutató köteteket, s egy-két történeti-helytörténeti munkát. A CSEMA-DOK Néprajzi Közlések című központi kiadványa az utóbbi években leállt. A helyi kutatások azonban megkövetelik a közzétételt, mégha egyszerűbb eljárással, sokszorosítással is. Az így megjelent helyi kiadványok közül három ismertetünk most. Egyet Kassáról, egyet Nagykürtösről, egyet pedig Nyitráról. A kiadványok a CSEMA-DOK helyi szervezeteinek gondozásában láttak napvilágot.

Kassa-vidéki népi játékok, énekek és hagyományok. Kassa, 1983. Gyűjtötték: *Hemerka Olga, Weiszler Eszter és Bankóné Tóth Ibolya.*

A jelenlegi Kassa vidéki járás, amelynek községeiből anyagot közöl a kiadvány, a történeti Abauj és Torna Csehszlovákiához csatolt terület. Történetileg egységes tehát, ám földrajzilag és néprajzilag is tagolt. A nyugati rész, Torna és környékének községei (Zsarnó, Jánok) különböznek a Kassa környéki (Csécs) és a Tarcavölgyi magyar településektől (Magyarbód).

A kiadvány első részében gyermekjátékokat olvashatunk. Ezek többnyire ismert magyar kortételek helyi változatai. Jelentőségük elsősorban azért nagy, mert egy eddig teljesen ismeretlen vidék színes játékkincséről hoznak hírt. Dokumentumok is egyúttal, mert nem tudhatjuk, hogy a Kárpát-medence legészakibb fekvésű magyar falujának, a református Magyarbódnak (Bidovce) iskolájában meddig énekelnek, játszanak anyanyelvükön a gyerekek. A községben ugyanis csak szlovák iskola működik. A játékcselekmények leírását a játékdalok kottái teszik teljessé.

Míg Csécs (Čečejovce) nevét a múltban a híres *csécsi szalonna* tette ismertté, Magyarbód sajátos táncgyománjáról vált közismertté. Híres a magyarbódi karikázó. Ennek leírását, valamint a csécsi és a jánoki nagylányok több énekestáncos szokását mutatja be a második fejezet. Figyelemre méltó a csécsi lányok hűsvéthétfői *vendia-járása*, amelynek párhuzamai Abauj déli, mai magyarországi részeiből kerültek elő, s az ugyancsak hűsvéthétfői *kapueresztés* szokása.

A kiadvány leggazdagabb, legszebb része a dallampéldatár 30 dallama. (Ennek pontosítására törekedni kell az újabb kiadványokban!) Egy-két szokásdal mellett jórészt alkalomhoz nem kötődő népdalok ezek, főleg Magyarbódból, Zsarnóról (Zarnov) és Jánokról (Janik). A játékok dalbetéteivel együtt összesen 37 dallam van a mindössze 75 példányban megjelent kassai kiadványban.

Zoboralja, 1984/1. Néprajzi Közlések. Szerkeszti: Sándor János.

Bár a nyitrai magyar kulturális élet az elmúlt években, a magyar gimnázium megszűnése óta és a főiskolai magyar képzés visszafejlesztése miatt eléggé visszaszorult, a helyi CSEMA-DOK keretében mozgalmalás életnek, színvonalas tevékenységnek lehetünk tanúi. Nemcsak a CSEMA-DOK ifjúsági klubja működik eredményesen a mezőgazdasági és a pedagógiai főiskola magyar hallgatóira támaszkodva, hanem a falusi folklorcsoportok is. Évek óta eredményesen dolgozik a CSEMA-DOK járási néprajzi szakbizottsága is, amelynek eredményeképp Barslédécen (Ladice), Kolonban (Kolinany) és Zserén (Zirany) faluműzeumok őrzik a letűnt paraszti élet tárgyait. Összegyűlt kézírataikat pedig folyamatosan közzé akarják tenni.

Első kiadványukkal a Zoboralja 13 magyar falujának általános képét szeretnék megrajzolni. *Zobor-vidéki népviseletek* című írásában Jókai Mária általánosan jellemzi a vidék magyarságának maig élő viseletét, s megmutatja az egymástól különböző okok miatt eltérő falucsoportokat is. Sándor János egyik írásában röviden végigtekint a *népi mesterségeket* a Zoboralján, másik tanulmányában pedig részletesen ismerteti a *koloni mészégetők, meszesek, mészjuvarozók* életét és munkáját. A koloni meszesek — ez az írás címe — a környék híres mészégetői voltak. A falu feletti Málókban évszázadok óta kitűnő minőségű mész-követ bányásztak. A községben a századforduló idején még körülbelül száz kemence működött. Az itt égetett mész eljutott nemcsak a közeli Nyitra nagy építkezéseire, hanem távolabbi tájakra is. A koloni mész még ma is jobb és híresebb, mint a gyári. Gyakran előfordul, hogy idegen árusok portékájukat koloni mészként próbálják eladni, természetesen magasabb árrért.

Buday Endre *Adalékok Zoboralja népi építészete*hez címmel részletesen megvizsgálja a vidék paraszti építményeinek falanyagát, tetőszerkezeti formáit, a tűzhelyek, valamint a lakóházak térbeli fejlődésének múltját. Alos leírása — kár, hogy rajzokat nem mellékel hozzá — nagyon fontos, hiszen a paraszti építkezés rohamos átalakulása csaknem teljesen eltűntette a hagyományos építményeket a zoboralji magyar falvakból is. *Zobor-vidéki gyermekjátékok, kiolvasók, mondókák, alatók* címet viseli Jókai Mária második, egyben kötetzáró tanulmánya. A címben jelzett műfajokat mutatja be néhány példával, s ahol szükséges kottamellékletekkel. Anyaga sejti, hogy alos gyűjtőmunkával nagyon gazdag gyermekköltészeti, gyermekjáték anyagot lehetne a Zoboralján is összegyűjteni.

A hiteles és pontos leírások, amelyek ugyan néhol részletesebbek is lehetnek volna, nagyon sok fontos adattal gazdagítják ismereteinket az egyik leginkább hagyományörző magyar népcsoport életéről. Reméljük, következő kötetekben rajzokkal is találkozunk, s értékes írásaik nagyobb példányszámban jelennek meg.

Ismerkedjünk járásunkkal. Összeállította: *Dr. Csáky Károly és Tóth Ágnes.* Nagykürtös — Vel'ky Krtis, 1984.

A CSEMADOK országos központja évről évre más vidéken rendezi meg a szlovákiai magyar önkéntes néprajzi gyűjtők számára az ún. néprajzi szemináriumot. Az egyhetes gyűjtés során a kutatók megismerkednek a vendéglátó táj falvainak népeletével. A napi gyűjtőmunka mellett kiváló szakemberek előadásait hallgatják meg, s így lehetőséget kapnak a szakmai továbbképzésre. A napi munka megbeszélése, a közös terepkutatás pedig a néprajzi gyűjtés módszertanába vezeti be az önkéntes gyűjtőket, a szeminárium résztvevőit.

1984. augusztus 16—22. között a szemináriumot a jelenlegi nagykürtösi járás magyar falvaiban tartották meg. Az ideérkező kutatók számára állította össze ismertetését Tóth Ágnes és Csáky Károly. Bemutatják a járás történetét, jelenlegi nemzetiségi megoszlását, természeti földrajzi és történelmi emlékeit, irodalmi emlékhelyeit és jelszólóit.

A vidéknek különösen irodalmi hagyományait ismerjük. Ez a táj Madách Imre és Mikszáth Kálmán szülőföldje, s itt áll Kékkőn, a vidék egykori közigazgatási központjában a Balassák évszázados vára. Környékén — a helyi hagyomány szerint — a hódító törökök honosították meg a szelídgesztenyét. A gesztenyefák az észak felé zárt, ezért melegebb mikroklímájú kékői völgyben évszázadok óta teremnek. Elmúlt korok emlékei a vidék román (Ipolyvarbó) és görök (Szklabonya, Nógrádszentpéter, Kiszellő, Középpalota) stílusú, kisméretű falusi templomai. A modern korból pedig figyelemre méltó, hogy 1900—1918 között itt készült Magyarország első vasbeton szerkezettel épült temploma, a mulyadi szecessziós stílusú körtemplom. Sajnos, mind a kutatás, mind pedig az idegenforgalom elkerülte ezt a szép, Ipoly menti lankás tájat.

Az általános ismertetés után két néprajzi dolgozatot olvashatunk: *Olajütés Ipolybalogon, és Ivánkaugrás az Ipolymenti palócoknál* címmel.) Az Ipoly menti falu lakosai számára az olaj, főleg a tökmagolaj, táplálékul szolgált elsősorban. Különösen a bőjti időszakban nőtt meg jelentősége, mivel a vidék lakossága katolikus. A rövid tanulmány bemutatja a mag előkészítését a sajtólásra, a sajtólás eszközeiről és folyamatát, és az olajpogácsa takarmányként való hasznosítását. A másik írás az Ipoly menti palócok életében enged bepillantást egyetlenegy szokás, a Szent Iván-napi tüzugrás leírása kapcsán. Több Ipoly menti faluban még az 1930-as években is ápolták ezt a hagyományt, amelynek szokásdalaik is sikerült Csáky Károlynak megtalálni. Kár, hogy a sokszorosítás nem tette lehetővé dallamok közlését.

Három helyi szlovákiai magyar kiadványt mutattunk be. A bennük közölt adatoknak be kellene épülni a magyar néprajztudomány vérkeringésébe. A csekély példányszám növelésén túl ezért a kiadók arra is gondolhatnak, hogy a további füzetekből legalább egy-egy példányt eljuttatnak a Magyar Néprajzi Múzeum, valamint a budapesti, a debreceni és a szegedi egyetlen néprajzi társaságoknak könyvtárába. Reméljük, a folytatás hasonlóan színvonalas lesz, s a még meglévő hiányosságok

(kották, rajzok közlésében) a következő kiadványokban már kiküszöbölhetők lesznek. Azt is reméljük, hogy más CSEMADOK-szervezetek is kedvet kapnak hasonló intenzív néprajzi gyűjtőmozgalom indítására, támogatására, s idővel a lejegyzett anyag publikálására is. Ezek a helyi kiadványok azonban azt is jelzik, hogy égetően szükség volna egy magyar társadalomtudományi folyóirat beindítására Szlovákiában, amellyel különben a szlovák hatóságok is egyetértettek az 1980. évi Dunaszerdahelyen megrendezett, s a magyar nemzetiségű néprajzi kutatásával foglalkozó konferencián. Várjuk a javaslat, az ígért megvalósítását.

Barna Gábor

Gömör Néprajza I—V.¹

A KLTE Néprajzi Tanszéke a miskolci Herman Ottó Múzeummal közösen 1979-ben megindította a gömői kutatásokat. A történeti Gömör megye 280 településének csak egy töredéke, 21 község található a mai Magyarország területén, a többi cseh-szlovák területeken van. A szakemberek előbb a magyarországi községek kutatását kezdték el. Kutatási eredményeik kéziratosa anyaga — mintegy 15 ezer oldal — megtalálható a KLTE Néprajzi Tanszékének Gömői Archivumában; ehhez még hozzájön mintegy 6 ezer fényképfelvétel.

A szlovákiai területeken található gömői falvak mintegy fele magyar lakosságú. E területekről mind ez idáig nagyon kevés néprajzi leírás áll a kutatók rendelkezésére. A rimaszombati Gömői Honismereti Társaság (Gemerská vlastivedná spoločnosť) kiadványai túlnyomó többségben a szlovák lakosságú falvak néprajzi értékeiről tudósítanak, így a kb. 130 magyar falu fehér foltként jelentkezik néprajzi térképünkön. E kutatási űr csökkentéséhez is hozzá kíván járulni a KLTE Néprajzi Tanszéke, amikor az eddigi kutatási eredményeket a szakemberek széles köre számára is hozzáférhetővé kívánja tenni új sorozatában, a Gömör Néprajzában.

Az első tanulmánykötet, amelyben Ujváry Zoltán bevezetője után egy történeti és nyolc néprajzi jellegű tanulmányt kapott helyet. Gömör megye történetét *Csorba Csaba* ismerteti. A néprajzi tanulmányok a Medvesalján gyűjtött anyag egy részét dolgozzák fel. *Zsupos Zoltán* a népi növényismeret, *Bódi Erzsébet* a táplálkozás, *Dám László* és *D. Rácz Magdolna* az építkezés és a lakáskultúra, *Magyar Márta* a baromfinevelés témaköréből, *Nagy Molnár Miklós* a falun kívüli gazdasági jellegű kapcsolatokról, *Bartha Elek* a temetkezési szokásokról, *Barna Gábor* egy búcsújáráshelyről, *Boross Zoltán* pedig a két világháború közötti csempészkedésről ír.

A sorozat második kötete a magyarországi területeken található gömői falvak településnéprajza-

¹Gömör Néprajza. Szerk.: Ujváry Zoltán. A debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványai. I. Gömör néprajza. 1985. 215 old.; II. Pinter István: Dél-Gömör településnéprajza. 1986. 171. old.; III. Köttes József: Kalendáris szokások a Medvesalján. 1986. 148 old.; IV. *Benkő Éva*: Nagycsalád a Medvesalján. 1986. 91 old.; V. *Ujváry Zoltán*: Fejezetek Gömör folklorjához. 1986. 213 old.

Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I—II.

(*Műzsák Közművelődési Kiadó, 1985. 253 és 145 old.*)

Ahhoz, hogy egy közösség életét, erkölcsi magatartását alaposabban megismerhessük, szokásainak kutatásakor fontos a hiedelemvilág széles köru feltárása is. A népi hiedelmek ugyanis erősen befolyásolták az adott népcsoporthoz tartozók gondolkodásmódját, cselekedeteit, egyezőval mindennapi életét.

Bár hiedelemvilágunk kutatása tisztas előzményekre tekinthet vissza, korántsem lehetünk még e téren elégedettek. Hisz — amint az újvidéki Jung Károly is megállapította — „az egész nyelvterület még ma sincs lefedve olyan megbízható gyűjtéscikkel, melyek után ne lenne helye a további várakozásnak, sőt az esetleges meglepetéseknek is”. Vagy amint a kiváló magyar néprajzkutató, Luby Margit hangoztatta: a gyűjtések során „mindig felmerülhet új momentum, amely mint a tolvajlámpa a sötétben, rávilágít az ősi kapcsolatokra”. Ezek után érthető hát örömmünk, ha olyan könyvet vehetünk a kezünkbe, mint Fejős Zoltán kétkötetes monográfiája, mely a Nógrád megyei Karancseszki néphitanyagát tartalmazza. A vizsgált falu korai magyar település a Karancs hegység lábánál. A magyar lakosság a viharos történelmi események ellenére is megmaradt, bár a XVIII. század közepétől némi szlovák hatás is érte hiedelemanyagát. A Farkas Pál néprajzkutató tanár által „igazi palóc”-nak találtatott karancseszkiek a banya- és mezőgazdasági munkák kettőségekben éltek hosszú időn át. Szokás- és hiedelemvilágukban is nyomára bukkanhatunk ennek.

A monografikus igényű összeállított kiadvány első kötetében a szerző mintegy kilencvenoldalas „esettanulmányt” közöl. Ebben elsősorban azokat a tényezőket vizsgálja, melyek a néphit alakulását befolyásolták. De — figyelembe véve a legújabb kutatások eredményeit — megvilágítja Fejős Zoltán a hiedelem és a hiedelemrendszer fogalmát is. Szerinte: „A hiedelmek részt vesznek a kulturális információ rendszerében, tárolásában, működtetésében, tehát a kultúra kognitív magjának szerves részét képezik.” Majd leszögezi, hogy a hiedelemrendszer tudati tartalmat jelent, amely „vezérlő az emberi akciókat, más szóval irányítja a szokásrendszer működését”. Ezért sem lehet gyűjtéscink során a szokás- és a hiedelemanyagot szétválasztanunk. A kettő közti különbség ugyanis csak abban áll, hogy amíg „a hiedelem képzett, addig a szokás akció”.

Tanulmányában részletesen foglalkozik a hiedelmek nyelvi megnyilvánulásával is. A nyelvi kifejezés szempontjából explicit, azaz nyelviileg kifejezett és implicit hiedelmeket különböztet meg. A gyűjtők számára szintén közöl hasznos észrevételeket Fejős Zoltán. Hangsúlyozza egyebek közt, hogy másképp tűnhet fel egy közösség

val foglalkozik. A táj természet- és gazdaságföldrajzi viszonyainak ismertetése után a középkori településhálózat kialakulásával, a jobbágytelekrendszer megszüllődésével, majd a települések XV—XVI. századi néptelenedésével foglalkozik. Ezt követi a XVIII—XIX. századi településszerkezet felvázolása, és a XX. századi településrendszer jellemzése. Ezután következik a települések határháználátának, a gazdálkodás rendjének ismertetése, majd a különböző telektípusok (zsellér-, paraszt- és gazdatelek) leírása.

A Gömör Néprajza *harmadik kötetében* a szerző a területre és a témakörre vonatkozó rövid irodalmi áttekintés után sorra veszi a téli, tavaszi, nyári és őszi ünnepek kalendáris szokásait, majd röviden a szokásrendszer átalakulásáról ír.

A *negyedik kötet* szól a rokonsági terminológiákról és a korcsoport meghatározásokról, a családi gazdaságról és a munkaszervezetről, a nők szerepéről a családban, s arról, hogy milyen hatással volt az iparosítás a családi munkamegosztásra. Ezen a területen a nagycsalád felbomlása főleg az 1930-as évekre tehető. Egyedi példaként említi egy 1961-ben felbomlott nagycsalád esetét.

Az *ötödik* ismét egy tanulmánykötet, amelyben *Ujvári Zoltán* folklór témakörbe tartozó, gömöri vonatkozású írásai kaptak helyet. A szerző ír többek között Gömör népi kultúrájában fellelhető interetnikus kapcsolatokról, azok kutatásának elméleti és gyakorlati buktatóiról. Nevezetesen, hogy a terminológiák pontatlan alkalmazása téves következtetésekhez vezethet, ezért fontos annak tisztázása, hogy a különböző szak kifejezések pontosan mit jelentenek. Így a *kapcsolat kifejezés*, ... a közvetlen kontaktust, a térben és időben való szorosabb összefüggést, a műveltségi javak átadásának és átvevésének tényét jelöli két vagy több nép kultúrájában”. Ettől eltér az *érintkezés*, ami kevesebb a kapcsolatnál, annak ... lazább, felületesebb formája”. A *kölcsönhatás* is rokon kifejezés az előző kettővel, ám ez is csak a kultúra egy-egy területére vonatkozik és fontos jellemzője a kétirányúság, ... a kulturális jelenségek oda-vissza áramlása”. A gyakran fellelhető *analógia, párhuzam* önmagában nem jelent kapcsolatot. Az interetnikus kapcsolatok kutatása során különösen fontos hangsúlyozni a *migráció* és a *kolonizáció* jelentőségét, ugyanis e két tényező van leginkább hatással a kulturális javak cseréjére. A kereskedelmi és mezőgazdasági migráció a gömöri területeket tekintve is nagy néptömegeket mozgatót meg, aminek feltétlenül fontos szerepe lehetett az interetnikus kapcsolatok kialakulásában. A Kárpát-medence területén a XII—XVIII. század közötti időszakban végbement kolonizációs folyamat ugyiszintén fontos e témakör szempontjából, s ilyen esetben külön figyelmet kell fordítani az esetleges nyelvcsereire.

Az újonnan indult Gömör Néprajza sorozat fontos szerepet tölt be, nagy hiányt pótol néprajzi szakirodalmunkban. Remélhetőleg mind a magyar, mind pedig a szlovák szakemberek haszonnal forgatják majd a sorozat köteteit. Ezt segítik a kötetek végén található idegen (szlovák és német) nyelvű összefoglalók is.

Bodnár Mónika

hiedelemrendszerének repertoárja, ha kérdőívek szerint „vallatjuk” az adatközlőt, vagy ha egy-egy hiedelemről beszélgető kisebb közösséget figyelünk meg. Felhívja továbbá a figyelmet a nyelvi szövegek metanarratív elemeire. Ezek a „cselekménystruktúra szempontjából” kevésbé releváns részek, „csékely információt hordozó sztereotíp fordulatok”, melyeknek azonban a folklórban önálló jelentőségük van. Gyűjtéseink során ezért a nyelvi klisék többségét is rögzíteniük kell.

A monográfia nagy részét az Adattár adja. Karancseszi hiedelemvilágának gazdag tárháza ez, melynek anyagát a kutató az 1970-es évek elején rögzítette. A példásan és szakszerűen rendezett adattár 1100 szöveget tartalmaz. A szerző a hiedelemrendszer kategóriáit öt csoportba rendezte. A Természeti világ, az Emberi világ, a Szerencse, átok, álom vagy előjelek, a Mitikus lények és a Nevezetes időpontok című fejezetek alkotnak nagyobb tematikai egységet. A természeti világ hiedelméről Fejős Zoltán megállapítja, hogy azok erősen „a racionális tudás felé mutatnak”. A tematikai csoporton belül külön rendszerezi a kozmogónia körüli hiedelmeket, a növényekkel, állatokkal és az élettelen tárgyakkal kapcsolatos képzeteket.

Az emberi világ hiedelemrendszere meglehetősen vegyes anyagot mutat. Az emberélet fordulójának, a népi táplálkozásnak vagy a gyógyászatnak egyaránt megtalálhatjuk a sajátos hiedelemanyagát. Leggazdagabb a negyedik fejezet, melyben 350, mitikus lényekre vonatkozó szöveget talál az olvasó, többek közt boszorkánytörténeteket, hiedelmek és kisírtetmondákat. A Nevezetes időpontok című fejezet bár rövidebb kerekedett, de korántsem hiányos. A szerző csupán az átfedéseket kerülte el, mivel egy-egy hiedelem szöveg több témakörbe is besorolható. Az összefüggő szövegek esetében Fejős Zoltán a nyelvjárási sajátosságokat is jelölte.

A monográfiát jól kiegészíti a kötetben szereplő mondaszövegek meghatározása. Ezenkívül nem hiányzik a tárgymutató és az adatközlők mutatója sem. A gazdag szakirodalmat szintén feltünteti a szerző. Úgy gondoljuk, a hiedelemkutatás szakirodalmát ezek után újabb címszóval is kiegészíthetjük: Fejős Zoltán minden tekintetben értékes és hasznos kötetével, melynek ott a helye minden kutató könyvespolcán.

Csáky Károly

Komárom megye földrajzi nevei¹

Hazánkban Zala megye volt az első, amelynek földrajzinév-kincse még 1964-ben elsőként látott napvilágot. Az azóta — méltán — sokat emleget-

tett zalai kezdeményezés hamarosan követőkre talált, örvendetes módon szinte mozgalommá terebélyesedett, amelynek gyümölcsként jó néhány megye egészének vagy néhány helyen egy-egy járásnak a földrajzi nevei megjelentek, s bekerülhettek a tudomány (elsősorban a névtudomány, a néprajz, a régészet és a történeti kutatások) vérkeringésébe. Különösen az 1980-as évek elejétől lendült föl a megyei névgyűjtemények kiadása: 1981-ben Tolna megye, 1982-ben Vas és Baranya megye, valamint Veszprém megye Tapolcai járásának földrajzi nevei láttak napvilágot. S íme 1985-ben ez a szép sorozat újabb értékes névgyűjteménnyel gazdagodott. Ha ehhez hozzátesszük, hogy 1974-ben Somogy megye földrajzi nevei is megjelentek, akkor világossá válik, hogy alig van olyan megyénk a Dunántúlon, ahol a helynevek kiadása várat még magára. Remélhetőleg a többi megye is igyekszik majd követni a dunántúliaknak e téren elért sikeres munkálkodását, példás összefogását.

A bevezetésben a gyűjtés történetével, a fölhasznált történeti anyaggal, a névanyag közzétételének, hangjelölésének és helyesírásának kérdésével ismereti meg olvasóit Körömdí Géza és Ördög Ferenc. Megtudjuk, hogy milyen nehézségekkel kellett megbirkóznunk a gyűjtésszervezőknek, s hogyan sikerült végül is minden akadályt elhárítani az első munkaszakasz, a gyűjtés befejezéséig. A gyűjtést és a közzétételt megnehezítette, hogy Komárom megyében is élnek nemzetiségek, s ez hatással van a lakosság névismeretére, névhasználatára, de természetesen nehezíti a nevek följegyzését is.

A bevezetést az adattár használatát megkönnyítő útbaigazítás és rövidítésjegyzék követi magyar és német nyelven, ezután pedig a névanyag gyűjtőinek és közzétevőinek nevét, valamint a megye helységneveinek főlorsolását találja meg az olvasó. Mind a gyűjtők, mind a közzétevők kiválasztását rendkívül szerencsésnek tartom. A gyűjtőket azért, mert pedagógusokon kívül sok gimnáziumi tanuló vett részt ebben a nagyon fontos munkában. Minden dicsőreget, elismerést megérdemelnek a kisbéri Táncsics Mihály Gimnázium és a tatai Eötvös József Gimnázium diákjai, akik szorgos munkával gyűjtötték össze a Komáromi és a Tatai járás földrajzi neveit, s nem utolsósorban tisztelet és megbecsülés illeti Körömdí Géza igazgatót és Türi Róbert szakfelügyelőt azért az áldozatos, lelkiismeretes munkaért, amellyel diákjaikat a földrajzinévgyűjtésre főlétszítették. Fölbecsülhetetlenül értékes szerepet tulajdonított ennek a munkának oktatási és nevelési szempontból egyaránt. A földrajzi nevek gyűjtése során ugyanis a tanulóknak nemcsak a tudása, ismeretanyaga gyarapodott, hanem bizonyára erősödött bennük a szűkebb pátriához, s ezáltal hazánkhoz, népünkhöz való ragaszkodás, szeretet-érzése is. Nagyon szerencsés módon alakult ki a közzétevők gárdája is, hiszen egyszerűt tapasztalt gyűjtésszervezők, másrészt tehetséges fiatalok végezték a nevek ellenőrzését és közzétevését, mégpedig elismerésre méltóan.

A földrajzi köznevek szakszerű, pontos értelmezését Komárom megyében Markó Imre Lehel végezte el a tőle megszokott alaposággal, gondossággal. Ezeknek a földrajzi közneveknek — nyelvél-

¹Körömdí Géza és Türi Róbert vezetésével gyűjtötték pedagógusok, középiskolások és más önkéntes munkatársak. Tudományos irányító Ördög Ferenc és Végő József. Közzétette Gerstner Károly, Hegedűs Artilla, Körömdí Géza, Türi Róbert, Vitányi Borbála. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 169. sz. Bp. 1985. 494 old.

szeti szempontból — természetesen mindegyike fontos, még azok is, amelyeknek csak a hangalakja tér el a köznyelvtől, a jelentése pedig nem, sőt a hang- és jelentéstani szempontból eltérést nem mutató köznevek is figyelmet érdemelnek. Mégis különös érdeklődéssel olvassuk e földrajzi köznevek sorában azokat, amelyek valódi tájszóként fordulnak elő a Komárom megyei kötet névanyagában. Ilyenek pl: *dagonya* = iszapos, sáros föld, mocsár; *gyurgyal* ~ *gurgya* = szakadék; *limbus* = sűrű bozotos hely (az erdőben); *pagony* = bokros, fás rész, vízenyős, berkes területen stb. A vizrajzi köznevek kutatójának érdekes adat például a *fok* = kis folyóvíz és a *foktorok* = kis vízfolyás beömlése. Nem kevésbé figyelemre méltóak az olyan köznevek, amelyek ma már nem használatosak, de bizonyos földrajzi nevek elhomályosult elemeként napjainkig megmaradtak. Ilyen például a *lápa* köznévfő, amelyre Gyermely község földrajzi nevei között több példát is találunk (*Száraz-Közép-lápa; Diós-lápa*). A *lápa*, pl. *Fehér-kő-lápa* és a *Lápa-fő* helynevek egyik elemeként őrződött meg, előzménye a 'sekély talajmélyedés' jelentésű *vápa* hangalakú szó lehetett.

Hogy a földrajzi nevek összegyűjtése, közzététele mennyi haszonnal jár más tudománysszakok (pl. a régészet, néprajz, történettudomány) számára — amint arra már sokan és többször rámutattak (pl. Hadrovics László: Történelem és művelődés a földrajzi nevekben. Nyr. LXXXVIII, 315—319.) —, arra csupán egy-két példát említek a Komárom megyei névgyűjteményből. Néhány község (pl. Bajna, Epöl, Úny stb.) anyaga gazdag olyan nevekben, melyekhez valamilyen hagyomány, történet fűződik. Így pl. Bajna földrajzi nevei közül a kővetkező példákat említhetem: *Tógya*, 'ba: Tógyi Miklós árka: Tógyi Miklós gödre: (A helybeliek szerint Toldi Miklós bocskorának nyomát őrzi ez a nagy gödör); *Óreg-juk* (A monda szerint, amikor a törökök megtámadták a falut, a nép a barlangba menekült. A barlangot eltorlaszolták. Az egyik asszony gyermekével kiment mosni. Őket követve a törökök eljutottak a barlanghoz, felgyújtották, és a bent levők megfulladtak. Római kori cserépmaradványokat találtak itt.)

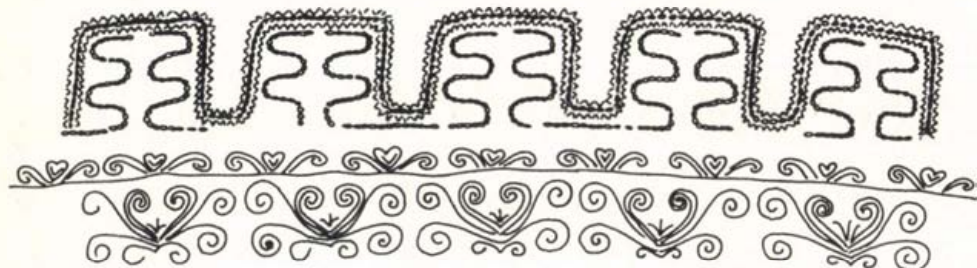
A földrajzi nevek hangalakja — a gyűjtők, közlétezők és szerkesztők összehangolt, jó munkája következtében — reálisan tükrözi az erre a vidékre jellemző nyelvjárásiasságot. A sok tájnyelvi sajtáság közül csak néhányat említek meg. A legtöbb példa az *l* kiesésére (pl. Héreg anyagában: *Kápóna-part, Tanító-főd, Pap-főd, Főső-Jásti-kú* stb.) és

a zárt *i*-zésre (pl. *Szina-főd, Faluwig-kút, Szülés-erdő, Erdiszház* stb.) fordul elő, de sok eset van pl. a zárt *ē*-zésre, a gyenge fokú labiális *ō*-zésre is (pl. *Ferencs-templom, Söderbánya, Kendéraztató, Őrszébet-kert; Erzsébet-kert; Lány-kert, Főső-gyöp, Körösz utca* stb.). Néhány földrajzi név hangalakja explozív *gy*-zést, illetőleg palatális *ny*-zést mutat (pl. *Borgyu-legellő, Borgyu-kút, Tabányi-forrás, Teknyős-hégy* stb.). A felsorolt jelenségeken kívül más nyelvjárási sajtáságokat is (pl az *ā* utáni zárt *o*-zást, zárt *ú*-zést, a palatális *l*-ezést tb.) lehetne még említeni a kötetből. A Komárom megyei névgyűjtemény tehát arra is alkalmas, hogy belőlük a megye nyelvjárási képe vázlatosan kirajzolódjék. Ezt az állításomat csupán egyetlen, kiragadott példával igyekszem bizonyítani, mégpedig Kocs község földrajzi neveinek hangtani elemzésével. Kocs helynevei ugyanis a környező nyelvjárásoktól eltérően erős fokú labiális *ō*-zést mutatnak (pl. *Gurjá* -ba: *Sapka-berők, Óreg-högy, Sas-högy, Páli-berők, Lencse-högy* stb.). Ennek alapján joggal gondolhatunk arra, hogy Kocs község lakói egykor más vidékről kerültek oda. Ezt a föltételezést a község történetére vonatkozó, Pesty Frigyes-féle közlés is megerősíti: „1595-ben Sinan pasa Győr ostromakor az egész vidéket tökéletesen elpusztította. 1612-ig az egész vidék pusztá volt, ekkor kezdték Kocsot ismét építeni azon letelepedők, akiket Enyingi Török István hívott ide. Némelyek szerint nevét a legelsőben itt készült *kocsitól* vette.” Úgy látszik a kocsiak *ō*-zése a szomszédos falvakban is föltűnt, s talán ezért csúfolják a község lakóit *kocsi görinyök*-nek — olvashatjuk a kötetben. Ahhoz persze, hogy legalább megközelítőleg megmondjuk, honnan költözhettek a kocsiak elődei mai lakóhelyükre, nagy mennyiségű nyelvjárási anyag összegyűjtésére volna szükség.

Apró kifogásként azt említem meg, hogy néhány földrajzi név helyesírása javítatlan maradt, valamint a kötet 32. lapján *Bajna* község neve helyett tévesen *Bajót* szerepel.

Összegezve az elmondottakat, azt állapíthatom meg, hogy Komárom megye földrajzi neveinek kiadásával a névtudomány újabb jelentős munkával lett gazdagabb, amelyért a gyűjtőket, közlétezőket és szerkesztőket egyaránt elismerés illeti, de a dicséret hangján kell szólni Komárom Megye Tanácsáról és a Magyar Nyelvtudományi Társaságról is azért az anyagi és erkölcsi támogatásért, amellyel a kötet elkészítését, kiadását lehetővé tették.

Sz. Bozóki Margit

Délszláv (horvát) főkötő mintája, Drávamente (Szentese Sinkó Zsuzsa rajza)

Besztercebányai rostasor, 1556.

Georgius Agricola könyvéből

Buday György metszetei

Ára: 8 Ft

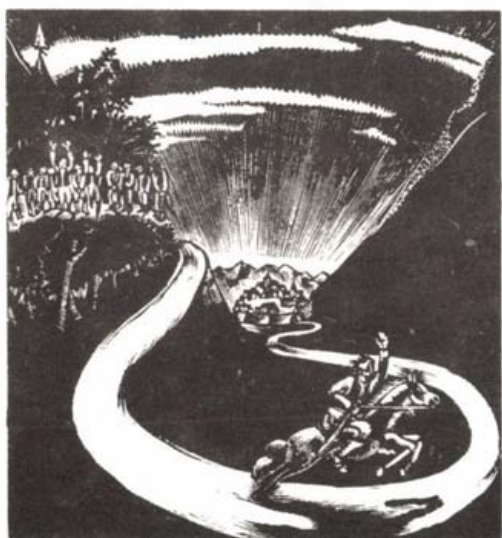

Keresztury Dezső: Ungarn
(Magyar novella-antológia) — 1937
A nép

Ortutay Gyula:
Székely népballadák — 1935
Biró Máté (I.)

Arany János balladái — 1933
Tengeri hántás

Ortutay Gyula:
Székely népballadák — 1935
Fogarasi István

